

RAST – L. XIV,
ŠT. 6 (90)
DECEMBER 2003

ISSN 0353-6750

R A S T

REVIJA ZA
LITERATURO
KULTURO IN
DRUŽBENA
VPRAŠANJA

VSEBINA

str. RAST št. 6 (90)

UVODNIK

Tak, veselodecembrski čas je pač 503 Milan MARKELJ

LITERATURA**Poezija**

Psičku 505 Janko JARC

Godovna čestitka

Posvetilo v knjigo 506

Mariji

Steklenica slivovke

Motno zasenčena luč 507

Jesen že skozi moje veje

V silvestrovski samoti

Pod okni drema črna noč

Pesmi 508 Marjanca KOČEVAR

Pet sonetov 512 Zvezdana MAJHEN

Rastlinice 514 Neža SIMČIČ

Valpet

Most

Škratki

Zvezdica

Prevod

Iz francoske srednjeveške poezije 515 Prevod: Janez MENART

Križarska pesem Châtelaïne de COUSY

Križarska pesem 516 Thibaut de CHAMPAGNE

Rutebeufova revščina 517 RUTEBEUF

Rondo 518 Guillaume de MACHAUT

Balada 519

Rondo

Mačka in miši 520 Eustache DESCHAMPS

Balada

Rondo 521

Proza

In morda sta bila prvič sredi mavrice 522 Stane PEČEK

DOM
82
RAS

Drooť 1948

KULTURA

Ljubil je življenje	531	Stane GRANDA
Zapisala je zadnje Jarčeve verze	543	Milan MARKELJ
Takole je rasel	546	Janko JARC
To je moj Credo	548	Janko JARC
Ob stopetdesetletnici rojstva zgodovinarja in geografa Ivana Vrhovca	551	Ludvik TONČIČ
Knjižnica, prostor učenja, informiranja in branja za vse?	559	Silva NOVLJAN
Božič in novo leto na voščilnicah	567	Darja PEPERKO GOLOB
Ernst Mach in Dolenjska	571	Tone BLATNIK

DRUŽBENA VPRAŠANJA

Razvojni procesi na podeželju ob vstopanju v evropske integracije	579	Marko KOŠČAK
Deklaracija Otočec o kulturni identiteti in razvoju podeželja	587	Marko KOŠČAK

ODMEVI IN ODZIVI

Obetavna glasbena premika v Novem mestu	591	Marijan DOVIČ
Bogdan Borčič: grafike in slike 1980 -2003	593	Katja CEGLAR
Karen Soklič – Golobi	595	Katja CEGLAR
Predstavitvena krovnost, krovna predstavitvenost	596	Mateja HABINC
Naj vedo vsaj otroci, kaj je bil vitez	597	Ivan KASTELIC
Likovnopedagoška zbirka Dolenjskega muzeja	599	Branko Šuster
S tretjo pesniško zbirko na Dolenjsko	601	Jože ZUPAN

GRADIVO ZA HISTORIČNO TOPOGRAFIJO

Dolenjska mesta in trgi v srednjem veku (15)	603	Boris GOLEC
--	-----	-------------

KRONIKA

September – oktober	609	Lidija MURN
---------------------	-----	-------------

NASLOVNICA: Barvna novoletna voščilnica z začetka 20. stoletja, napisana in odposlana leta 1901 v Novem mestu

Voščilnice, objavljene v reviji, hrani Knjižnica Mirana Jarca Novo mesto v posebnih zbirkah Boga Komelja

TAK, VESELODECMBRSKI ČAS JE PAČ

Veseli decembrski dnevi, zazibani v lahkotnejše plati življenja in posipani z zlatim prahom pričakovanj in upanj na lepšo bližnjo prihodnost, niso primerni za svareče dvignjeni prst in opomine, češ, lažniva in lahkoverna so upanja, da se z novim letom, razen letnice v datumih, zares kaj spremeni, če ni zametkov teh sprememb v nas samih. Kar privoščimo si razkošje prazničnega počutja! Saj če je praznična vznesenost v tem, da za nekaj dni odvržemo balast realnih dejstev in se veselo dvignemo med gradove v oblakih, bo tako in tako prišel trenutek, ko bo praznični balon splahnel in se spustil na trdna tla, pa bomo potem preštevali, kaj je od želja, pričakovanj in upanj preživelo trk z resničnostjo.

Na veseli praznični čas nas v tej številki revije opozarja likovna oprema, ki je zasnovana na božičnih in novoletnih voščilnicah, s katerimi so v minulih obdobjih potovale dobre želje iz kraja v kraj in od srca do srca. Na ta način tudi voščimo našim sodelavcem, naročnikom in vsem tistim, ki si prizadevajo, da revija Rast ostaja živa in vztraja v mrzlih sapah razmer.

Vsebinska posebnost decembrske številke pa je, da smo osrednjo pozornost posvetili dvema možema, ki sta se s prizadevnim delom na istem področju trajno zapisala v naš kulturni spomin. Žarek pozornosti nanju usmerjata obletnici rojstva – stoletnica Janka Jarca in stopetdesetletnica Ivana Vrhovca. Oba sta zgodovinarja in oba tesno povezana z dolensko metropolo. Ne zato, ker sta tu živela in delovala, ampak ker sta kot zgodovinarja iskala in izrisevala tisto resnično, skozi neprizanesljivo sito časa presejano podobo tega prostora, v katerem je zakoreninjen in iz katere raste del naše istovetnosti, vrednote, katere resničnega pomena se žal vse premalo zavedamo.

Saj če bi se, potem bi bili ljudje, kot sta Jarc in Vrhovec, opazneje prisotni v tem prostoru. Novo mesto se sicer lahko pohvali, da ima ulice imenovane po zaslužnih Novomeščanih, kar je izvrstna stvar, nima pa dolensko središče spominskega parka z doprskimi kipi svojih zaslužnih mož, kot ga imajo številna manjša mesta. Kipov je po mestu že kar nekaj – te dni se jim je pridružila bista Janka Jarca (Vrhovec je še vedno nima!) – pa tudi primernih prostorov za galerijo znamenitih in zaslužnih ne manjka. Denimo na Šancah, če bodo kdaj dočakale lepše čase, bi v urejen drevored ob obnovljenih ostankih mestnega obzidja lahko postavili tako galerijo na prostem. Ali pa v park pred Kulturnim centrom Janeza Trdine, katerega bi sploh kazalo preimenovati v primernejši, ušesom in jeziku prijaznejši Trdinov dom.

Nora, neuresničljiva zamisel? Morda. Tak čas je pač, veselo-decembrski, ko zaplavamo med oblake. Morda pa tudi ne ...

Milan Markelj,
odgovorni urednik

Janko Jarc **PSIČKU**

Jarčeve pesmi za to številko revije Rast sem zbral z ljubeznivo pomočjo ge Slavke Ložarjeve, dolgoletne Jarčeve muzejske sodelavke, ki ima v svojem osebnem arhivu nekaj tipkopisnih prepisov pesmi z Jarčevim lastnoročnim podpisom, ter ge Ivane Mihelič Morosini in ge Tite Kovač Artemis. Glavnina Jarčevih pesmi je v osebnem arhivu prof. Jožeta Dularja, ki je nameraval pripraviti pesmi za knjižno izdajo, vendar do teh pesmi ta čas žal ni mogoče priti.

Milan Markelj

*Tam gori na vrtu
en grobek leži,
preljubi naš Medek
tem mirno spi.*

*Bil drag naš prijatelj
je šestnajst let,
zdaj pa je moral
zapustiti ta svet.*

*Le ajaj, le ajčaj,
prijateljček moj,
saj dolgo ne bode,
pa grem za teboj.*

*In tam se spet srečava,
sredi nebes
in se poigrava,
zalajava vmes!*

Napisano 15. avgusta 1943. Na tipkopisu je Jarc z roko pripisal: "Mariji Kovač, Marici in Marjani Kozini in še eni Micki."

GODOVNA ČESTITKA

*Še v kehi lani, letos že v špitali,
vmes pa izgon "nel bel paese"
s kupi težav, gorja in jeze -
kamo bomo k leti še se pričolnali?*

*Pa da le Dolfeta nažigajo Moskali,
da z Rajne ogenj le k Berlinu leze,
da papež le hiti dajat odveze,
da v govnu so le imperatorski Itali,*

*pa bolj veselo človek šteje dneve,
v prividih lepšo že bodočnost išče,
v nočeh brez sna nje svetle zre odseve.*

*Ob to, ki zbralo vse domače je ognjišče,
samotec bolni kličem vam, iz svoje reve:
Živi naj dolgo vse četvorno - Marjanišče!*

Pesem je Janko Jarc napisal kot posvetilo v Valvasorjevo knjigo Topographia Ducatus Carnioliae moderne, ki jo je leta 1970 podaril Titi Kovač kot darilo, ko se je poročila v Grčijo. Pesem je na uredništvo revije Rast letos poslala obdarjenka.

POSVETILO V KNJIGO

*Tita, naj te v prečudoviti grški svet
podoba Mesta in dežele naše spremlja.
Ljubezen Tvoja naj do njih ne jenja!
Ko kdaj nad Tabo v noči tihi
bo božji Partheon sijal,
znaj: v iste Lune sviti
v globinah Krke rodne
se zlati križ s Kapitljem bo igral -
Naj nad Teboj brzi le srečenosnih ptičev sled!
Naj zdaj pogumno jadrajo vse Tvoje barke!
In naj dobrotljive Ti Parke
natko vse polno srečnih let!*

Napisano v spomin na Marijo Kovač,
roj. Kozina

MARIJI

*Sneži.
V brezupni žalostni večer
sneži spomin.
Bilo je, kot da nikdar ni bilo,
v privide jasne bilo uprto je oko.
V otožni, somračni večer
drhti spomin
in čara podobe mi nekdanjih dni,
ko mladi, polni drznih sanj
nazdravljali smo radosti življenja –*

*Potihnil je že davni spev,
do dna izpita kupa je trpljenja
in le spomin ječi
v samotni, tihi, žalostni večer.*

*Marija.
zdaj sneg zapadel je gomilo,
kjer Tvojega življenja tek je našel mir –
Kar se nekdanj v duha ostrini je isknilo,
zdaj prah je in pepel*

*in le spomin ihti
v brezupno žalostni večer.*

STEKLENICA SLIVOVKE

*Zato sem v cvetju se rodilo,
zato bilo sem v ognju žgano,
da v pravem času prav podano
bilo vseh sanj bi izpolnilo.*

Janko Jarc

MOTNO ZASENČENA LUČ ...

*Motno zasenčena luč in vlažna noč pod okni -
tih šepet umirajočih vej
in truden korak v meglo in noč.*

*Trudno se previjajo misli
in daleč nekje se ena sama želja budi,
da bi ugasnil že trepet najtišjih sanj,
da bi korak obstal že sredi cest,
da bi odprl že se tihi grob
in da bi sam, utrujen skoro legel vanj.*

JESEN ŽE SKOZI MOJE VEJE

*Jesen že skozi moje veje veje
in če pogledam se v vode valoviti,
podoba starca se v obraz mi smeje*

Na tipkopisu je z rokopisom napisana
letnica 1979/80

V SILVESTROVSKI SAMOTI

*Samo še ta ura, ki čas mi odšteva,
in vince, ki v čaši odseva,
nocoj sta mi drug.
Čas se že v polnoč preliva,
na tisoč vprašanj ni odziva,
nad vsem gospodar je obup.*

*Pa k vragu vse skupaj!
Nikar ne obupaj, če s časom še dan ti beži –
saj tu je še kupa,
opojna, gorjupa,
da čara ti srečnejše dni!*

Pesem je Jarc spesnil v novomeški
bolnišnici 16 dni pred smrtjo. Povedal
jo je Ložarjevi ob njenem obisku 8.
decembra 1995. Takrat jo je Ložarjeva
tudi zapisala.

LITERATURA
Rast 6 / 2003

507

POD OKNI DREMA ČRNA NOČ

*Pod okni drema črna noč,
ob njej bleda smrt koraka.
Da dozori ji novi sad,
nestrpno čaka.
Pod okni drema črna noč ...*

Marjanca Kočever PESMI

za stenčasom je umrlo
ime mojega očeta
samo še vprašanje časa je
kaj bo onkraj vrat
ki jih odpira zlata roka

besede ki jih je izgovarjal
so bele kepe snega
in neko drugo ime sem izgrebla
izpod kamnitega praga

zdaj iz svojega onkrajsveta
prihaja s popoldanskim soncem
in boža svoje podivjane rože

oj ta dvosrčna bolečina
ki jo namakava v beli vodi
dvoprstna vez
ta mila zračna pot
ki se končuje z rezom ognja

ki sva si zamolčala palatale
v svetlobelih stiskah
v mimopogledih neizgovorljivega

ne vem kaj bi rekel zdaj
temu nakovalu
nememu od postane samote
kamor je polagal
svoje resnične roke
kadar koli so mu v ledjih
zatrepetali moji tihi klici

angel mi je umrl na rokah
ko sem ga hranila s sredico
najinih nesmrtnih belih ptic

ves čas mi sledi
pogled mediteranskega očesa
beložoltega
difuzna svetloba
mi zagrinja sram
iščem zlate školjke
razpirajo se mi pod prsti
da se sapfo smeji
s svoje gore
z globokim glasom

*kot moškimi
z gladke bele stene
sije rubinasto oko
v trikotnik
na mojem čelu
ko sanjam
da sanjam o deklicah
z venčki marjetic v očeh
ki poplesujejo
med brezami
in se rogajo favnu*

*da sanjam
o krilatih morskih psih
ki me v letu poljubljajo na usta*

*da sanjam
o rdečezlatih ribah
ujetih v posode
iz muranskega stekla
ki nihajo v mojih sobah
in mi modra voda
pljuska na trebuh
ki valovi od poželenega
kot morje ob rtu*

*pljusknem čez prag
v prostor ničā*

ki ga vdihnem

*in izdihnem
da je belo
brez začetka
in brez konca*

*Gola v sterilni postelji
razkrečena v hlad
ko mi veter ostri sanje
mrzlo brije krog bokov
da se vrtijo bele anemone
se zadevajo v kosti
majhne bele jadrnice
mi jih nosi v mednožje*

*da škrtne v cevi
da se temna kri pocedi
da me noč zasuje
s strupenim prahom zvezd*

Marjanca Kočevar

*jara ta noč
pod apsidno teme
z zloveščimi bodali ograjena
mi krila v svitu prirezuje
ni svita
NI*

*le bodež oster
v neplodnem topem mesu
utišan s črnim lesom
volčje češnje*

*v tulec jutra
izcejena
bela kri*

*prestižna tale hiša
visoki lesk navzven
bakrena streha
s srebrnim anemometrom
zmeraj
jugovzhod & jugozahod
avtoritativna mati
preblag oče
vrtovi kot semiramide*

*alamutski čar?
– vse je dovoljeno*

*živa voda na kremencu
melisni grmi
zgodnja jabolka
cesta zmeraj
proti domu*

*vse le navidezno?
ta mir te blage roke?*

*ko prvič počí bič
NE- pekoča knuta
ognjemet šiber
posekana drevesa
poplavljeni vrtovi
kalna voda
roke premešane
smer
severovzhod & severozahod
žalostna mati
onemelo jagnje v očetu*

otroško oko –

Marjanca Kočevar *izgubljena igla
v senu*

*do joka čas
do smrti*

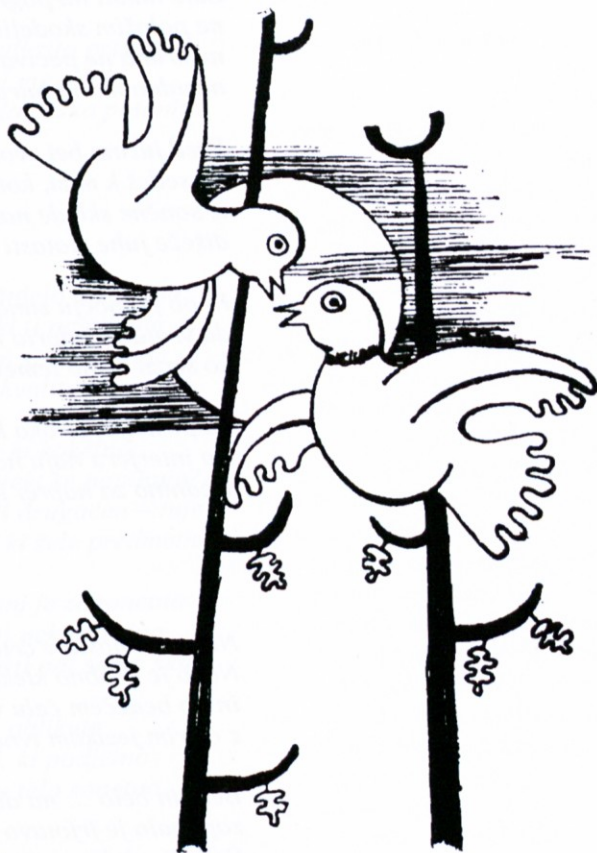
*Padli angel
se krohota pravim.*

*Pravim,
da ni letnih časov
zima zima zima zima.
Žeja v arteškem telesu.
Ne prideš mu do dna.
Ne prideš mu do konca.*

Ni konca.

Ni dna.

Ni neba.

*v vsaki moji zimi
stržen poletja
daruje mi božjo roko
z dišečim kolačem
da preživim
ogrnjena v pesem
potopljena v kolpo
spominov*

*zdaj z mrzlimi zvezdami
pod kupolo neba
pijem besednjak
davnih pripovedovalcev
v viteškem slogu*

*z jasne poljane
še žari moč
božjega sla
da vse bajalice podivjajo
nad njegovo besedo
in je jasno
kje kopati vodnjak
z najbolj kristalno vodo*

Zvezdana Majhen **PET SONETOV**

*Zate nikoli na pogrinjek dneva
ne položim skodelice za čaj,
ne kruha ne peciva – midva jeva
nevidno mano jutra naskrivaj.*

*Pred južino bet zvončka ne prepeva,
da sedeš k mizi, kot je običaj;
iz sončne sklede nama izhlapeva
dišeče juhe zlatasti sijaj.*

*In ob polnočju zanesljivo veva,
da vrata so odprta nastožaj,
ko skozi tesno temenišče greva*

*na posteljo, široko kot smehljaj.
Po interjeru naju noč sešteva
v ednino za naprej in za nazaj.*

*Nisem te našla v črtah geometra.
Nebo je drobno klekljan sneg drobilo
in po bedečem čelu valovilo
z ostrim jezikom ivnatega vetra.*

*Belo in belo ... na dosegu metra
zapletalo je frfotavo krilo ...
Šele čez dolgo se je dotaknilo
pretanjenih zaznav do milimetra*

*– z natančnim drobnogledom psihometra –
po zraku odposlano sporočilo,
ki se je v belem zdrodu zataknilo.*

*Med nama valujoči stenj iz etra
je tokrat od želja vročičnih zvilo
in v ivju vetra ga lep čas hladilo.*

*Ni bilo časa, da bi me spoznal,
do dna, do peska v reki valoviti;
še rok nisi utegnil v njej umiti,
le z valčki na gladini si kramljal.*

*Bolj kakor v tebi v meni pljuska žal,
da pred odjugo moral si oditi
po mrzli gazi in se zatajiti
v pokončno robljen varovan vogal.*

*Le z vonjem vztrajaš tu, da bi odgnal
vsiljive žužke, ki oklep jih ščiti,
da zmorejo po mrzlem produ riti.*

*Če boš nekoč metuljasto pristal
in v žeji želje hotel me odpiti,
boš moral gol – do peska potoniti.*

*Pogosto me sprašujejo diskretno:
»Je moško bitje, ki ti navdihuje
stenj jambovine in si slavo kuje,
resnično živo ali kvalitetno*

*ustvarjena vizija, ki koketno
skoz pesniški subjekt se napihuje?«
Odgovor – tak ali drugačen – tuje
zvenel bi bralcu, ki šele predmetno*

*raven dosega; zanj je zagonetno
inspirativno brati nekonkretno.
Skrbnišтво javnosti naj samo skuje*

*načarano ime in oblikuje
Adonisa po meri, ki podjetno
mumificiran bo v telo sonetno.*

*Bled dan pomika urine kazalce.
Ledena zima, svet iz porcelana –
snežena megla z vetrom preorana,
z nevidnim ščitom loči sprehajalce.*

*Srečujem jih, zasanjane iskalce;
med njimi sama sebi nepoznana,
šumim v pršič, kjer pot še ni izdana,
in s toplo sapo grejem mrzle palce.*

*Z očmi lovim vrtinčaste padalce
snežink in vsaka nova bolj steklena,
v samoti mi postaja dragocena.*

*Kristalni šum snega drobi zrcalce
razmišljanj in molče ravna kolena,
ko dalje gazim – v črto brez imena.*

Neža Simčič RASTLINICE

*Rastlinice se prekuha,
se poduha, se poduha,
se izberejo hitro prave,
brez priprave, brez priprave,
se s kopreno jih megle prekrije,
se prav hitro jih zaužije,
kot bi pihnil, en, dva, tri,
bela smrt sem prihiti.*

VALPET

*Valpet, valpet, črni valpet,
valpet, valpet, grdi valpet,
kaj podanike tako preganjaš,
kaj se v njih tako zaganjaš?
Tudi zate pride čas, pride čas,
ko se pokesaš, ko se pokesaš.*

MOST

*Kdo mi bo šel z roko po laseh?
Kdo mi izvabil bo iz prsi smeh?
Kdo bo čez potok, potok solza
naredil most za dva?*

ŠKRATKI

*Škratki so ponoči vstali,
vso so zemljo preorali,
mlado seme zasejali.*

ZVEZDICA

*Kot mala zvezdica se zaiskrim.
Pomežiknem le z enim očesom.
Pomežiknem svetlim nebesom.*

IZ FRANCOSKE SREDNJEVEŠKE POEZIJE

Izbor, prevod, spremna beseda in opombe: Janez Menart

Kakor domala pri vseh narodih se je tudi francoska poezija začela oglašati najprej v ljudskih pesmih, od katerih pa se jih je ohranilo zelo malo, pa še to predvsem le v posameznih verzih ali odlomkih. Tem je v francoščini sledilo daljše obdobje raznovrstnih predvsem junaških epov, izmed katerih je kot nekakšna francoska pesniška legitimacija tistega obdobja ostala Pesem o Rolandu. Ta prevlada epskih pesmi je trajala kakih dvesto let. Za časa križarskih vojsk, proti koncu 11. stoletja, pa so po provansalskem vzoru začele nastajati tudi francoske pesmi krajših oblik. Zanje je bilo značilno to, da so jih sestavljali v glavnem že znani avtorji, da so opevale spreminjajoče se pesniške vsebine in sledile spreminjanju pesniških oblik.

Teh pesmi je bilo zmerom več, tako da jih je sčasoma že bilo možno ločevati po umetniški lepoti, izdelani obliki in po tem, ali so prinesle v pesniško rabo kaj tako novega, da se je spremenil celotni tok nastajajoče poezije. Tako so nekatera pesniška imena v primerjavi z drugimi začela postajati manj zanimiva, medtem ko so se najboljši ustvarjalci povzpeli tako visoko, da so postali mejniki posameznih obdobj. Seveda pa so najlepše stvaritve »manjših« pesnikov v svojih najboljših primerih ostale še zmerom branja vredne, v raznih pesniških izborih pa obenem tudi nujno vezivo za pregledno razvrstitev. Za primer se lahko spomnimo na Gestrinovo pesem Balada o prepelici, na Medvedovo Cipreso ali na Levčevo žalostinko Požgana vas – da navedem vsaj tri primerjave, saj so dobre stvari zmerom tri.

Toliko je bilo potrebno povedati za splošno orientacijo.

Če med krajšimi pesniškimi deli preskočimo obdobje trubadurske dvorske poezije, za katero je bilo značilno neosebno slavljenje te ali one nedosežne »dame«, se znajdemo pred nadvse številčno množico pesmi, ki so jih v poezijo priklicale križarske vojne (1096–1291). Iz tega obdobja srednjeveške poezije navedimo dve najbolj znani imeni: Châtelaine de Cousy in Thibaut de Champagne.

Châtelaine de Cousy

Châtelaine de Cousy je eden najbolj slovečih pesnikov svojega časa, za katerim pa se je kljub temu ohranilo samo nekaj pesmi. In še to: prav zagotovo se sploh ne ve, kdo je v resnici bil, kajti ime se ne ujema z dejstvi. Umrli je v križarski vojni leta 1203.

LITERATURA
Rast 6 / 2003

515

KRIŽARSKA PESEM

*Vam, Amor, izpovem naj vse gorje:
vam bolj kot drugim smem se potožiti,
da moram v boje daleč čez morje
in svojo zvesto ljubo zapustiti.
In če zgubim najdražje od vseh bitij,
bom brez vsega; kaj naj stori srce?
saj v njem vsa mila čustva omrtvé
in verz mi onemi do konca dni.*

*Preljubi bog, kako stvari stojé?
Kaj bom zares se moral posloviti?
Da, saj drugače pač ne gre: brez nje*

*v deželo tujo moral bom oditi.
Naj vsak verjame skrbi strahoviti
in mukam, ki me čakajo brez nje,
saj mi le ona mir rosi v srce,
brez nje pokoja, sreče zame ni.*

*Preljubi bog, zakaj mi jemlješ to
veliko srečo, sanje in radosti,
ki jih uživam z ljubljeno gospo,
prijateljico drago od mladosti?
Ko spomnim se na miljene sladkosti
in blago govorico, ko sem z njo,
srce mi poka v mislih na slovo,
ne more proč od nje in le trpi.*

*Bog noče v dar mi dati kar takó
naslad užitih, sreče in radosti;
ne, pláčati jih moram prav dragó,
pa če srce mi počí od bridkosti.
Res hvala, Amor, – toliko grobosti
od tebe nadme nikdar ni prišlo:
s tem, ko mi jemlješ ljubljeno gospo,
jo trgaš iz srca, ki krvavi.*

Thibaut de Champagne

Thibaut de Champagne, kralj Navarre, je bil po prvotnem sporu s cesarjem Friderikom Drugim imenovan za glavnega poveljnika križarske vojske leta 1235, ki pa je zaradi preprirov med poveljniki doživela poraz. Umrli je v Španiji, v Pamploni, tedanjem glavnem mestu province Navarra, leta 1253. Viteška slava, ki si jo je nadvse želel, mu ni bila dana, pač pa je po tedanjih dvorih neizmerno zaslovel kot pesnik.

KRIŽARSKA PESEM

*Gospoda moja, kdor ne pojde tja,
kjer Bog za nas umrl je nekdáj,
in s križarji ne krene prek morjá,
zelo težko bo videl sveti raj;
kdor ve za našega Boga trpljenje,
ta mora v bojih tvegati življenje,
da rešen bo Gospodov rojstni kraj.*

*Brezčastnež pa ostal bo skrit doma;
in če ga bo poprašal kdo, zakaj,
dejal: Kaj pa brez mene moja bi gospa,
če tam umrem in me ne bo nazaj?
In pa prijatelji? To govorjenje
ne ve, da Jezus v naše odrešenje
na križ pribit umrl je nekdáj.*

*Že zdaj naj krene sleherni gospod,
ki mu je do Boga in do časti
in ga v nebesa vodi zemska pot!
Le mevže strah na varnem zadrži;
a slepec je, kdor bo ostal doma:
saj kdor ne gre borit se za Boga,
ta božji lon in svetno čast zgubi.*

*Za nas se križati je dal Gospod;
na sodni dan pa bo dejal: Vsi vi,
ki z mano ste prešli moj križev pot,
vi pridete tja, kjer so angeli,
kjer je kraljica zemlje in neba;
a vi, ki ste hodili pota zla,
od vas se vsakdo večno pogubi.*

*Vsak misli, da bo vse do konca let
živel ves zdrav in srečen in vesel,
a v mreže vruga, tepec, je ujet
in vrag mu je vso zdravo pamet vzel.
Naj Bog mu znova pravo pamet dá;
nas pa takrat, ko pojdemo s sveta,
odreši vseh peklenskih stisk in rev.*

*O, ti kraljica zemlje in neba,
izprosi nam od ljubega Boga,
naj nas odreši vsega hudega.*

Rutebeuf RUTEBEUFOVA REVŠČINA

Rutebeuf je bil prvi "poklicni" pesnik, to se pravi, prvi, ki se je preživljal s svojim pisanjem, in to zelo bedno, kljub temu, da je slovel kot najboljši poet svoje dobe. Za njim je ostalo nad 50 del, med drugim igra Mirakel o Teofilu, ter vrsta satiričnih, politično angažiranih pesmi, poleg teh pa predvsem precej liričnih, osebnih izpovedi. To je bila pomembna novost, ki je zatem začela izpodrivati dotedanje pesniške vsebine brez osebne izpovedi. Njegovemu zgledu so sledili pesniki Eustache Deschamps, Christine de Pisan, Charles d'Orléans in François Villon, da navedemo le najbolj znane. Rutebeuf je živel v Parizu, kjer je tudi umrl, leta 1285.

*Kako začnem naj govoriti
o svoji bedi strahoviti,
saj, kolikšna je, sam Bog ve?!
Pri bogu, kralj moj plemeniti,
ponižno drznem si prositi,
da daste mi kaj vbogajmé.
S tem, kar so dali mi ljudje
na up, živim do tega dne.
A zdaj na pósodo dobiti
ne morem nič, ker vsakdo ve,
da vsepovsod imam dolgé –
a vi ste morali oditi.*

*Beraška leta in domači,
ki so prav hitri pri jedači,
so mi pobrali ves denar.
Naj človek noč in dan berači –
vsi so skopuhi in stiskači,
vsem je le lastni blagor mar.
Smrt mi bila je hud udar
in vi, dobrotni moj vladar,
odšli ste v boj za sveto stvar
v poganski Tunis s pomagači,
ki so dajali mi denar,
da vzdrževal sem prag domači.*

Rutebeuf

*Če vašo mi pomoč kdo vzame
(saj vsi so pozabili name),
ostal bom čisto praznih rok.
Nihče se sploh ne zmeni zame,
da lačen sem in ne verjame,
a jaz umiram, ljubi bog!
Brez žimnice sem, bosih nog,
le kje je kdo še bolj ubog?
Ne vem, kje je rešitev zame –
le slamo tipam vseokrog,
a postelj s slamo, o moj bog,
ni postelja, temveč šop slame.*

Prej zelo zahtevno rimane kitice je pesnik v četrti kitici sprostil. V tej kitici je tudi trojna besedna igra, ki je ni mogoče prevesti. Pesnik namreč pravi, da se spominja bolj na sveto Malo (saint Peu) kot na kakega drugega apostola, na primer na svetega Pavla (v srednjeveški francoščini "saint Peu" pomeni namreč tudi "sveti Pavel"). "Credo" na koncu je besedna igra, prva beseda latinske splošne izpovedi "Verujem" in obenem pogovorni izraz za "na up, na posodo". V prvi kitici je omenjen Tunis, kamor je naslovljeni kralj Ludvik Sveti odšel dvakrat na križarski pohod.

*Naj, Sire, vam še to povem,
da kruha skoraj več ne jem.
Živim v Parizu blagostanja,
a meni se o njem le sanja.
Vse vidim, a ničesar nimam
in "nič" na sveti Pavel rimam;
kaj "pater" je, prav dobro vem,
a kaj je "noster" več ne vem,
saj "naš" je tudi "moj", a jaz
sem brez vsega, vse vzel je čas.
Vse sem prodal in padel v bedo,
nihče mi nič ne dá na Credo.*

Guillaume de Machaut

RONDO

Machaut se je rodil okoli leta 1300 do 1310. Umrli je 1377. Bil je ataše češkega kralja Jeana de Louxembourga, sicer pa kanonik v Reimsu, kjer je tudi umrl. Bil je tudi najboljši glasbenik vsega 14. stoletja. Komponiral je predvsem motete in maše. Bil je začetnik klasične polifonije.

*Z besedo jasno strite mi srce
v zahvalo za dvoritev, Dama mila.*

*Ker nočete, da vas ljubiti sme,
z besedo jasno strite mi srce.*

*Saj smrt bo lajša kakor to gorje,
ki zanj ni upanja in ne zdravila.
Z besedo jasno strite mi srce
v zahvalo za dvoritev, Dama mila.*

LITERATURA

Rast 6 / 2003

BALADA

Opombe:

Phyton – Kača s tem imenom naj bi stražila vhod v jamo, v kateri je prerokovala Gea. Phytona je blizu Delfov ubil Apolon. Pesnik se sklicuje na Ovidove Metamorfoze (I. knjiga, 5. pesem, verzi 436–452).

Sto klafter itd. – izvornik za mero navaja »arpent«, kar pa je stara galska površinska mera različnih velikosti (20 do 50 arov); pariški arpent je meril nekaj nad 34 arov.

Opis izvornika je nepredstavljen. Srd-iz-oči - v alegoričnih pesnitvah so bile takšne iz več besed sestavljene posebitve zelo pogoste. V Romanu o Roži na primer: *Doux Regard Bel Accueil*; *Faux Semblant*, pri Karlu Orleanskem *Longue Attente*, *L'ostellerie de Pensee* in podobno.

*Phyton, ta kača z gobcem zmaja,
ki Feb ji dokončal je dni,
bil dolg je, kot Ovid navaja,
sto klafter in sto pet pedi.
A ni ne stvora ne zveri,
ki znala bi bolj grozna biti,
kot je ta zmaj, ki ne pusti
pri Dami milosti prositi.*

*Zmaj sedem glav ima. Vse skraja
in vsaka zase me podi
proč od preljube, ki navdaja
srce mi z muko, ker je ni.
Te glave so: Srd-iz-oči,
Prezir, Strah, Sram, Zavrnen-biti,
Odpor in Dvom. To me hromi
pri Dami milosti prositi.*

*Ta stvar že vse predolgo traja,
saj Dama se mi že smeji,
nad mojo muko se naslaja
in še greni mi bedne dni.
To me razjeda in mori;
še jok in stok bi znal planiti,
ker nimam upa ne moči
pri Dami milosti prositi.*

RONDO

*Kadar zapuščam mili grad,
kjer ljubljena gospa prebiva,*

*kar tam srce bi pustil rad,
kadár zapuščam mili grad.*

*Ko brez srca ostane grad,
smrt grabi me neubranljiva,
kadár zapuščam mili grad,
kjer ljubljena gospa prebiva.*

Eustache Deschamps **MAČKA IN MIŠI**

Eustache Deschamps iz Orleansa (pr. 1345–1406) je bil pesniški varovanec vojvod Orleanskih. V njegovem času se je po dolgih desetletjih počasnega bledenja tako imenovana dvorska poezija tako vsebinsko kot oblikovno že povsem izpela in obrabila, pisal je vsak po svoje in v vse bolj brezbrizni obliki. Iz te poprečnosti so se dvignila le pesniška imena kot Guillaume Machaut, Christine de Pisan in predvsem Eustache Deschamps, ki je vnesel v pisanje nekaj novih vsebin, predvsem pa oblikovni red, zlasti s tem, da je napisal prvo francosko poetiko. Toda tudi sam je bil predvsem pesnik, ki je z veliko disciplino napisal kakih 80 tisoč verzov o vsemogočih življenjskih temah, pri čemer je oblikovno najbolj cenil balado.

*Pri miših, slišal sem, je oni dan
bil dolg posvet o tem, s čim in kako
bi v kozji rog ugnali mačji stan,
da mišji rod živel bi comme il faut.
Med drugim do predloga je prišlo,
da zvonček bi jih rešil vseh zagat;
pa ena miš vprašala je nato:
"Kdo mački zvonček bo pripel za vrat?"*

*No, predlog bil je le izglasovan.
Razšle so se. A potlej med potjo
jih sreča neka kmečka miš s poljan
in vpraša jih, kako se je izšlo.
Pa ji načrt o zvončku povedo
in da bo to za mačji stan šah-mat.
A poljska miš povpraša jih nato:
"Kdo mački zvonček bo pripel za vrat?"*

*"To pa bo res najtežje ..." In zaman
sprašuje glavna miš zapovrstjo,
katera z zvončkom šla bi v mačji stan.
Ker prostovoljke ni in ni bilo,
početje mišje je po vodi šlo
in s tem bilo je konec vseh debat.
Res bister predlog; sporno, žal, pa to:
"Kdo mački zvonček bo pripel za vrat?"*

Poslanica

*Princ, pametno svetuje marsikdo,
vendar je prav na koncu vseh debat
od vekomaj bilo in zmerom bo:
"Kdo mački zvonček bo pripel za vrat?"*

BALADA

*Ves sem že sključen, zgrbljen v stas
in skoraj gluhi in brez moči
in po temenu že brez las
in iz nosu se mi cedi
pa v prsih strašno me boli
pa tresem se, in kar drhtim,
ker s takšno ihto govorim,
in zdim se že od vseh prezrt
in komaj, da še sam stojim:
to znak je, da se bliža smrt.*

LITERATURA

Rast 6 / 2003

520

*Pohlepen sem in sivolas,
skop, sumničav, kjer vzroka ni,*

Eustache Deschamps

*vse staro hvalim na ves glas
in dajem v nič sedanje dni;
telo se mi vse bolj suši;
tuj smeh me draži, da vzrojim
zavisti poln, ker sam čemim
le v svoje davne dni zazrt;
na mlade se ves čas jezim:
to znak je, da se bliža smrt.*

*Šibak in piskav je moj glas,
iz ust gnilobnih mi smrdi,
telo vse dni mi stresa mraz,
suh sem in vel; od vseh jedi
jem le, kar smem: že kos gosi
me kraspa, da dušim se z njim:
zato iz nuje se postim
in pijem sok in ližem strd;
pa zmerom kinkam ali spim:
to znak je, da se bliža smrt.*

Poslanica:

*Princ moj, čeprav vse to trpim,
še šestdeset si let želim,
da s starostjo bi spraval v srd
in v brk smejal se svojcem zlim,
ki radi bi, da že trohnim:
to znak je, da se bliža smrt.*

RONDO

*Prav vse vas vabim na zabavo:
dočakal petdeset sem let.*

*Res že imam vso sivo glavo:
prav vse vas vabim na zabavo.
Ker mi telo ni najbolj zdravo;
poslavljam se: Adijo svet!
Prav vse vas vabim na zabavo:
dočakal petdeset sem let.*

Tako je tudi Eustache Deschamps dovolj zveneče ime, da z njim končamo ta kratki izborček francoske srednjeveške poezije, čeprav sem sodijo kot največji dosežki vsaj še Christine de Pisan, prva pesnica, ki je pisala iz življenja in srca, Charles d'Orleans ter seveda največji pesnik francoskega srednjega veka, François Villon. Toda Pisanovo smo v Rasti predstavili že kot samostojno osebnost, Charles d'Orleans je tudi že bil večkrat javno predstavljen ob raznih priložnostih, čeprav manj, kot bi si bil zaslužil, pesmi Villona pa so prevedene v slovenščino že od prvega do zadnjega verza.

IN MORDA STA BILA PRVIČ SREDI MAVRICE

(Odlomek iz romana Netopir)

Boljšega mu ni moglo pasti na pamet. Boljše bi bilo samo, če ne bi bil na tem vlaku. Boljše bi bilo celo, če bi ga ujela patrolja, ki jo je poklicala natararica v Ljubljani. Streznil bi se v policijskem priročnem odložišču na Povšetovi in sodnik za prekrške bi ga drugi dan usekal po žepu. Še bolje bi bilo, če bi kljub vratarju, ki ščije solno kislino, ostal pred tovarniškimi vrati in čakal na jutro brez neba. Na koncu koncev se je tisti pesjan samo potegnil za tovarniško sodelavko. Še bolje bi bilo, če ga Meta ne bi zalotila s Simono. Prekletu življenje! Čisto po naključju jo je srečal (ali pa ne, saj je vedel za njene navade in poti) in sta zavila k Figovcu.

»Slišala sem, da ti je umrla mama.«

»Že pred pol leta. Kap. Krasna smrt. Tudi sicer bolje zanjo. Tako sama je živela v tisti bajtici, tako prekletu sama, da se je še kuram smilila. Pravzaprav je kar prav, da je umrla. Rešila se je.«

»Je bila bolna?«

V skodelici se je smetana na črni kavi pretvarjala v vse mogoče oblike, le v konja se ni hotela. Pa bi tako rad odjahal in se rešil nelagodja, v katerega se je zapletel, in sedaj ni vedel, kaj bi odgovoril.

»Če nekdo preživi grozote vojne in še vse drugo, soseda domobranca, smrt moža, pet otrok in kar si še lahko izmisliš, potem se najbrž reši, ko umre. Grozote pač ne izginejo, ko se vojna konča. Ljudje morajo še naprej živeti z njimi. Ne vem, če vsi. Moja mati je. Vem, kot vem zase. Zato mislim, da je bolje, da je umrla.«

»Te je vojska naredila takega?«

»Ne gre samo za to, Simona. Pet nas je rodila, pet nas je zletelo iz gnezda. Ena sestra z brigadirjem v Šamac, druga z uradnikom v Zagreb, tretja s kmetom na Selo, četrta z električarjem v Kranj, jaz ... Zase sploh ne vem, kaj bi rekel. Nihče več ni imel časa za drobno ženičko, ki je dan na dan krevsljala za kurami po dvorišču in jih ogovarjala po imenih.«

Pri kurah ga je zvilo. Nepričakovano. Iz zasede. Kot da je že dolgo hinavsko čakalo. V želodcu se je začela vrteti ježasta krogla, ki je postajala vedno večja in težja. Z bodicami je grabila stene in jih navijala proti grlu. Zmanjkalo mu je zraka. V trenutku je postal moker in spreletelo ga je, da bo še sam umrl.

»Je kaj narobe? Boš vodo?«

Zaleglo je. Krogla se je začela raztapljati in želodec je hvaležno spolzel nazaj in čez, v mravljinčast strah, v popolno izvotljenost, da je telo ostalo brez vsake opore in je samo še lupina vztrajala v svoji zunanji obliki. Zadostoval bi že najmanjši dotik, že čudna beseda, da bi se zgubala vase in izdihnila.

»Kako sem se ustrašila!« je bila resnično zbegana Simona. »Se ti to večkrat zgodi?«

»Kaj ne razumeš, Simona? Vedno je imela pet kur, štiri kure in enega petelina. Razumeš: štiri hčerke in enega sina. Tudi klicala jih je s človeškimi imeni in jih do zadnjega diha pasla po svojem dvorišču. Razumeš: nas je pasla, se pogovarjala z nami, jezila, kadar smo ušli na nedovoljeno, izdirala pike na jezikih, odganjala potepuške pse in

skobce, zvečer skrbno zapirala vrata pred lisicami in zjutraj vedno natresla zlatega zrnja. Ko je umrla, smo si v eni noči, ko smo bdeli ob njej, brez sramu populili perje, se zaklali in požrli.«

Simonine oči so se ustavile in zgrabil ga je mrzel občutek, da ga ne vidi, da vidi nekaj drugega, nekaj, zaradi česar je do roba zgrožena in utrujena hkrati. Če bi vsaj rekla, da je nor! Potem bi spoznanje, da so se zaklali in požrli, dobesedno, kanibalsko, dobilo kakšen, če že ne opravičljiv, vsaj razložljiv predznak. Toda Simonine oči so samo zgroženo gledale.

»Mati pa še kar skrbi za nas.«

Iz žepa je potegnil ovojnico z denarjem. Pred dnevi mu jo je izročila kranjska sestra, ki je prevzela skrb za materino zapuščino. (»S tabo, brat, tako ni drugega kot problemi!«) Imela je srečo, da je našla kupca za hiško, singerico je vzela sama in si jo odračunala, drugo so bili samo spominki. Vzel si je medaljo, ki jo je eden od staršev za kdo ve kaj in kdo ve kdaj dobil. Sestram je bilo prav, kajti medalje so vedno le breme. Nikoli ne veš, kdaj ti jo bo kdo očital.

Bolj naporna je bila delitev po ovojnicah. Z njim so opravile hitro: »K tej hiši nisi prispeval nič, samo odnašal si!« Težje so se stehtale med seboj. Sestre, sestrice, cmok-cmok na levo in cmok-cmok na desno lice, z globokim čutom za pravičnost in z natančnim spominom o prinašanju k hiši pa o darilih materi, o ceni radioaparata, o električnem likalniku, pa o opravljenem delu, katera je večkrat poribala tla, kdo je spomladi prelopatal vrtiček, kdo je prepleskal plot ... Razumljivo! Kaj naj jaz hodim iz Zagreba! Ali pa jaz iz Bosne! ... Kaj ga briga! Vse skupaj pojdite v rit! Do tistega trenutka je bil prepričan, da je samo on odtujen, da se je samo on izgubil v brezčutnem šavju nepregledne džungle in skoraj za malo se mu je zdelo, da ni prej opazil, kako kruto jih je odtrgalo in razmetalo z družinskega vrtiljaka. Niso se več vračali. Tudi kadar so prihajali, se niso vračali. Tudi, ko je mati umrla, ne. Prišli so samo po tisto, po veliko več tistega, kar jim je pripadalo po nekih zakonih, ki jih je kdo ve kdaj napisala neka preračunljiva pamet.

»Nekaj bova pa spila v njen spomin!«

»Spočit se pojdí. Potreben si spanja, ne pijače! Ali danes nimaš službe?«

»Jaz sem že v komunizmu, draga Simona. Pardon, samo z eno nogo: delam po svojih zmožnostih, ne jemljem pa še po potrebi!«

V njenih očeh je tedaj zagledal vso svojo bedo, kako visi na rantah podirajočega se kozolca in pod žgočim soncem postaja vedno bolj zapečena, skorjasta, gnusna, kot človeški iztrebek. Mimo hitijo procesije pomilovalnih pogledov. Dolge procesije brez obrazov, le pogledi, neprizadeti, skoraj odsotni, pa vendar do skrajnosti nabasani s privoščljivostjo.

»Že veš! Sploh pa, kaj delam tu!« je slišal Simono.

Stisnilo ga je, čeprav je vedel za zanko, kajti že dolgo se je zažirala okrog smisla njegovega bivanja. Navadil se je nanjo. Živel je pač s toliko zraka, kot ga je še dotekalo. Hudo je bilo le, kadar je zanka, tako kot sedaj, najprej malo popustila, da so v odmirajočem tkivu začele krvaveti lasnice zamujenih upanj. Takrat so postale občutljive na bolečino, bolečine pa se je bal.

Saj res: kaj dela tu z njim, v svetu, ki ni več njun, ki je samo še njegov in njen in v katerega že dolgo, morda že od vsega začetka, vstopata in iz njega izstopata vsak zase.

»Iščeš pot do mene.«

Dolgo ga je gledala, preden se je sprostila in široko nasmejala. Nekje izven prostora se je premaknil pramen luči in planil mednju. Kdo ve, katerega in kakšnega spomina odblesk je bil? Razveselil se ga je, čeprav se mu je zazdelo, da je za pravi žarek, sončev, preveč razkošen.

»Boš sploh kdaj odrasel?«

Tega ni rekla prvič. In tudi ni mislila, da se obnaša kot otrok. To je rekla vsakokrat, ko ga je ujela, da spet ni zmozel poguma (kdo ve katera sojenica mu je to darovala?), da bi se odgnal z mostišča in zaplaval s tokom ali proti njemu, vseeno kam, da bi se le odgnal, da ne bi stal in čakal, kaj bo prinesla naslednja priložnost.

Spoznala sta se na najbolj preprost način, na vaški veselici. Bil je (podčastnik jugoslovanske armade) doma na dopustu, ona (srednješolka) na počitnicah pri stari mami. Vse se je zgodilo samo od sebe. Vaški fantje (kot je kasneje izvedel) se niso upali v konkurenco: vojak s činom je, hudič, lahko te še zaprejo, če se ga po fantovsko lotiš! Dekleta pa so bila tako in tako odvisna od fantovske izbire. Edino domov so lahko še šla, če jim ni bilo po volji. Tako se je bitka za osvajanje terena odločila že s prvim plesom. Potem je osvajal samo še vrh, da bi zapičil prapor.

Bil je njen prvi.

Nezrelo, fizično dejanje v režiji zavrelega polnočnega vina. In neprijeten občutek krivde zaradi zamujene pravljice. Morda sta se zato potem ves skupni čas trudila s sanjami in v pričakovanju dvigovala oči v oblake, si šepetala dneve dolga pisma, si obljubljala, ljubila, mučila, obupavala, gradila, rušila, rojevala, ubijala, pisala pesmice ...

Povsod si, draga, pričujoča,
na mojih poteh, v sanji,
kot voda slapa si pojoča,
le jaz sem senca med kostanji.

in nazaj:

Dokler med nama ni bilo spoznanja,
bila sem tih in čist izvir,
bila sem nežen breskov cvet
in lepa sem bila, kot zvezdna sanja.

Zdaj golo sem drevo, brez sočne veje,
zvečer le veter me ljubkuje,
in čakam burjo, da izruje
me iz tal in se v slovo zasmije.

in nazaj

In spet sem čakal te zaman,
da boš prišla na vetru krila
in sanj srebrnih natrosila,
in bo zadišal plavi lan.

in nazaj

Če prišel boš kdaj
gredoč
v dno duše vasovat,
ne pozabi za seboj
zapreti vrat.

Rada bi,
da tam ostal
bi čez pomlad
in kot nekdanj
imel me tiho rad.

Ko pa v soncu cvet
se v klas razvije
in po kruhu zadiši,
odidi tiho
tudi ti.

... in pletla nekakšno krvavečo mrežo hrepenenja, tonila vanjo in se zapletala v vedno manj razumljiv smisel strastne bolečine, ki je ni bilo, čeprav je grizla in kot rak lezla po mezgovnem tkivu od bezgavke do bezgavke. Realnega časa, ki ga je ponujal njegov dopust, sta se začela bati, kajti preveč vsega bi se moralo zgoditi v tistih trenutkih, ki sta si jih hotela podrediti v štiristo osmih urah. Vsakokrat sta sicer pohitela in se vdano vrgla v vrtinec, kot bi iz kakega genskega zapisa dobila ukaz, da sta to dolžna drug drugemu, čeprav sta vnaprej vedela, da se bo naraščajoča moč vrtinca še pred izbruhom v razodetje spet ujela v odmev gasilske veselice v režiji zavrelega polnočnega vina. Zato na obloku potem ni bilo mavrice. Zato so se kapljice na nitkah hrepenenja vsakokrat zgostile v sluz prakrivde. Zato je sonce spet in spet in spet zašlo do naslednjih štiristo osmih ur.

Tako je teklo z njima, v njima, mimo njiju.

Popolna zadrega pa je nastala, ko se je vrnil. Sprva se je zdelo, da zaradi časa, ki ni bil več omejen z vojaškim zakonom in v katerem se je naenkrat odkrila neka vsakdanja resničnost, ujeta v banalni ritem delovnega dne: od šestih do dveh, od ponedeljka do sobote, in ne več od pisma do pisma in do letnih štiristo osmih ur. Toda zelo hitro se je izkazalo, da se času da prilagoditi, da so težave drugje, v samem koreničju, ki si ni utrlo poti v globine in je v spremenjenih pogojih takoj začelo odmirati. Substrat na bazi hrepenenja je bil očitno preslaboten za preživetje ljubezni v naravnih pogojih, kajti dokler je rasla v topli gredi, ji ni bilo mar za okolje, celo nevihte si je umetno ustvarjala, da ni venela v enoličnosti, zdaj pa so ji najmanjše sapice prinašale pogubo.

Nekega dne je usekala še njena mati: »Saj razumete, tovariš vojak, ali kaj že ste. Simona je diplomirala na višji šoli, sedaj jo čaka pripravništvo in služba v banki.« Simona je samo zaključila: »Pride čas, ko je treba storiti naslednji korak.«

Seveda, naslednji korak. Kajti topla greda navsezadnje deluje tudi po določenih ekonomskih zakonitostih in pride čas, ko se vrtnar odloči, kam s potaknjencem. Če se račun izide, ga ohrani zase, za lastne potrebe, za nadaljevanje vrste, sicer ga odstopi branjevkam na trgu. Demobilizirani pehotni podoficir jugoslovanske narodne armade žal ni imel visoke cene in račun se ni izšel. Pokazalo se je tudi, kako kruta mačeha je armada. Mleko, s katerim je razkošno hranila svoje otroke, je bilo zastrupljeno z odvisnostjo in abstinenca je vodila v blodnjo. Le močni so jo prebrodili.

»Sedaj je pa že čas, da se urediš!« mu je pred kratkim očital Jože. »Že skoraj leto lužiš prekleto vojaščino iz kože, življenje pa ti je še

vedno tuje. Začni se vendar obnašati svojim letom in okolici primerno! Izbij si iz glave, da si nekak državljan prvega razreda!«

»Čakaj, čakaj! Kako to misliš?«

»Tako, kot sem rekel! Če ti je kot vojaški osebi, z dobrim osebnim dohodkom in drugimi ugodnostmi uspevalo v Makedoniji, bi ostal tam. Tukaj ne vžge!«

»Kaj pa imaš proti Makedoncem?«

»Nič, krščenduš, nič! Krasni ljudje, le petsto let za nami!«

»Prav prosiš, da bi te enkrat po gobcu!«

»Ravno to ti hočem povedati, da se stvari ne rešujejo po gobcu, ampak z gobcem, če že hočeš! Poglej, pa si bil samo deset let tam doli.«

»Prosim, pusti Makedonce!«

»Saj imaš prav: vojska, ne Makedonija! Je pa res, da se ljudje šele na določenem socialnem nivoju lahko zavejo, da vojska ni obramba, da je okupacija. Povsod in v vseh primerih! Ampak to je svetovni problem. Tvoj problem pa je v tebi, dragi moj. Odloči se že, ali si tič ali miš! In to kmalu, če ne, boš, najbolj enostavno povedano, crknil!«

Vse to, vsak s svoje prižnice, so mu pridigali že davno prej. »Ne bodi nor,« ga je prepričeval bataljonski poveljnik Prole. »Epolete niso breme, epolete so krila! Varno te držijo nad vsakdanjim povprečjem. Kaj ti manjka? Imaš plačo, ugled, položaj. Z malo truda boš še napredoval. Če narediš sprejemne na akademijo, si v treh letih podporočnik, do pokojnine major. Če zapustiš vojsko, si nič! Si usran civilist z nedokončano srednjo šolo, neuporaben za karkoli.«

In to isto je povedala Simonina mati in je sedaj pripovedovala Simona.

»Imaš prav,« je odigral, kot bi se oddahnil, kot bi bil hvaležen, da je ravno to in tako predlagala, ga odrešila cmokov v grlu ter na dno čolna odloženega pogleda, čeprav je gotovo videla, kako je v jadrju takoj zmanjkalo vetra in da njegov čoln ni opremljen z vesli. Že prvi val ga bo odnesel v tok od danes do jutri. Kadar sta se potem srečala, sta si vsakokrat segla v roke. Si dobro? Pazi nase! Včasih tudi: zapil se boš!

V tistih dneh mu je usoda naplavila Meto. Zaživela sta v zatečenih prilikah. Čustvenih in materialnih. Tudi v dveh garsonjerah. Včasih pri njej, včasih vsak zase, največkrat pri njem. Meta je bila praktična, iz vsakdanjega sveta.

»Kupila sem obešalnicek. Če ga boš takoj pritrdil poleg umivalnika, bo brisača vedno pri roki in še stol v sobi bo lahko služil za sedenje. Ali te v vojski niso naučili nobenega reda?«

Vprašanje, ki ga je večkrat in ob raznih priložnostih poizkušalo izpraskati iz navad, ga je sprva spravljalo v zadrego, potem se mu je le posrečilo poiskati odgovor, ki ga je vsaj za šalo opravičeval.

»Red v vojski temelji na hierarhiji. Za profesionalni kader je pomembno, da zna organizirati, in predvsem, da zna poveljevati: ti to, ti to, ti to! Od Tita navzdol! Delo na koncu vedno opravijo navadni vojaki.«

»Pa vendar!«

»Nobenega vendar ni. To je tako in nič drugače! Tudi če gre za red v stanovanju. Verjemi, da zelo natančno vem, kako bi moralo biti urejeno, da čevlji spadajo pred vrata, ne pod posteljo, da bi morala umazana srajca počakati v košu za perilo (ki ga, ha-ha, nimam!), ne na postelji, da bi ... pa kaj bi našteval! Vse vem! Nisem pa tisti, ki bi

to naredil. Razumeš? Ni v opisu del in nalog. Nisem navaden vojak.«

»Nekatere stvari menda res ostanejo.«

»Na kaj misliš?«

»Na to, da nisi več v vojaški službi.«

»Ali ne bi raje seksala?«

»Razumem, tovariš vodnik, če je le v opisu del in nalog!«

Meta je ljubljene jemala kot nekaj od narave danega, skoraj zapovedanega. Kot dan, noč. Kot čas, ki mu je treba ustreči, ga odživeti in pri tem ni nujno, da ga zares živiš. (Sicer pa: kako prav živiš?!). Tako je pač narejeno! Amen. Včasih si ga je vzela, včasih se mu je dala, v dnu duše pa je bila prepričana, da je ljubljene vrv, ki drži dedca pri jaslih. To je kot rovtarsko popotnico prinesla s seboj, ko se je odločila, da bo postala tovarniška delavka v mestu. Kmalu je sicer ugotovila, da mesto na to vrv gleda malo drugače, malo bolj raztegljivo, kot da ni iz sesukanih rastlinskih vlaken, kot da je iz umetnih, na vse strani raztegljivih; in tudi, da se v mestu zlahka sname s priveza. Vseeno pa opravlja enako funkcijo. Vsaj v namenu.

Pri ustvarjanju reda se je nekega dne spustila v omaro in trčila v katedralo svete Simone. Zvonik je stal v levem kotu, ena ladja je nemo strmela proti vzhodu, druga proti severu, vmes prezbiterij s strehami različnih višin. Arhitektura je že na prvi pogled opozarjala na statično preiščljeno in nenaključno ureditev po kubusih, kar je potrdil tudi bližnji pogled na vtisnjene datume nastanka, raztegnjene čez sedem let. Najprej je bil zgrajen zvonik. Visok in pisanih barv se je razkazoval z letnico 1954. Potem, potem kot bi graditelju začelo primanjkovati gradiva. Vsako leto manj pisem, v sedmem letu jih je bilo morda dvanajst. Meta je od samega začetka, od prvega dne vedela zanje, vendar, pravzaprav absurdno: preuredila je celoten prostor, marsikaj odnesla na smetišče, prinesla nove predmete, oblekla posteljo z novimi rjuhami, v omaro obesila svoje obleke in zložila svoje perilo ... pisem se ni dotaknila, čeprav je bila prepričana, da bi jih morala najprej odstraniti, vsaj zložiti v kartonsko škatlo, prepeti z njegovim vojaškim pasom in postaviti v preteklik.

Večno se ni mogla izogibati.

Zatekel jo je sredi branja. Otrpnila je in zlezla v barvo papirja, ki ga je držala v rokah. Če bi bila gola, bi ji morda celo uspelo izginiti, tako pa je, oblečeni v rovtarske moralne kroje, njena bledica postala naravnost obtožujoča in videl je, kako se je v njena ramena naselil strah. Toda ni se mu dogajalo, vsaj treznemu ne, da bi izgubil oblast nad seboj. Vtepli so mu v obnašanje, da kritične situacije ne moreš obvladati, če nimaš v oblasti sebe. Pomaga že, če počasi šteješ do deset in nazaj, prižgeš cigareto, prevežeš vezalke na čevljih, narediš nekaj, kar nima nobene zveze s priliko, recimo rečeš: madona, kako lep dan je zunaj! Segel je mimo njene glave in izpod katedrale, kot bi ruval temelje, potegnil uokvirjeno Simonino fotografijo. Z golimi rameni, razčesanimi lasmi in naivnim dekliškim pogledom je izgledala nestvarno, iz sveta, ki ni bil dokazljiv.

»To je ona!«

Potem je popravil: »To je bila ona! Pisem pa se nikoli več ne dotakni. Nikoli več! Tudi sedaj ne! Sam jih bom zložil nazaj.«

Katedralo sta tako zaklenila. O hostijah, ki so ostale v oltarnem tabernaklju, se nista spraševala. To je problem višjih sil, domena božjega.

Ob neki priložnosti, ko sta z Meto nakupovala, so se srečali. Simona

je sproščeno ponudila roko. Obema, kot bi tudi njo že od nekdaj poznala.

»Zelo rada bi poklepetala, pa hitim!« In že se je izgubila v vrvežu. Neumno bi bilo Meti razlagati, kdo je. Prepoznala jo je. Tudi če ne bi takrat videla fotografije, bi vedela.

»Si še vedno v isti garsonjeri?«

Način, kako je vprašanje postavila, je bil tako prozoren, da ni mogel prezreti, kaj jo v resnici zanima. Spraševala je po Meti. Za trenutek se je počutil kot vojak pred neeksplozivno mino, ko ima samo dve možnosti. Vzel si je čas.

»Res ne bi z mano spila kozarčka v mamin spomin?«

»Preveč piješ. Zalil se boš.«

Glavo je ves čas obračala proti izhodu. Mu je želela tudi tako povedati, da je izhod edina prava pot v drug prostor? Če se ne odločiš za izhod ter ne zakleneš vrat za seboj, začneš tavati v krogu in blodiš, dokler te ne dohitijo komunalci. Lahko imaš tudi srečo, da krog popusti in ga sredobežne sile-zvrtijo v spiralo: bolj dostojanstveno je izginiti v piko.

Naenkrat se je presenečeno začel spraševati, če jo je že kdaj prej imel v tem pogledu. Je že kdaj opazil, da ima dolg vrat, obrobjeno uho, malo preveč materin nos in dolge trepalnice? Vleklo ga je, da bi se s prstom dotaknil tega na novo odkritega čela in počasi drsel navzdol po nosu, se ustavil pod njim, da bi lahko pripravil srečanje z ustnicama, kajti ustnici sta bili vedno tako vroči, da je ostal ožig, kjer sta se ga dotaknili. Nato bi dolgo hrepenel na vratu, si na ovratničku uredil utrip in se odrinil do obrobjenega ušeska.

»Če se ti da,« je zinil, še preden je vedel, kakšno končno vsebino bo dobil stavek, »greš lahko po pisma. Še vedno so v omari.«

Ponudil ji je ključke.

»Če se ti da!«

Tudi ona je bila presenečena. Dolgo ga je opazovala in tipala čez rob vidnega. Morda predolgo, kajti ko je osedlala ponudbo z »Grevia oba!«, ni vedela, ali je to storila hote, zaradi nekakšne izzvine nostalgije, ki se je podedila po poldnevniku duše, ali morda samo zato, da bi se rešila tega prostora in vedno bolj morečega vzdušja v njem.

Med potjo nista dosti govorila. Čekala sta, kako lep dan da se je naredil, kako prihaja na ceste vedno več avtomobilov in da bodo, če bo šlo tako naprej, čez sto let v Ljubljani veliki problemi s prometom.

»Le od kje ljudem denar za avtomobile?«

»Delajo! Malo se pa znajdejo.«

»Se pravi, da kradejo.«

»Pa manj pijejo.«

Odklenil je vrata in jo spustil naprej. Ni skrivala presenečenja. Ko je bila nazadnje tu (kdaj že? včeraj? predpredvčeraj? sploh kdaj? ali ni še vseeno malo tu?), je vladal še njegov nered. Saj je ni motil, celo zabavala se je. Bil je naravnost blagodejno nasprotje tistega, kar je podedovano gospodovalo v njenem družinskem krogu. Neurejeno stanovanje je pač spadalo k njegovi celostni podobi, kjer je z užitkom gostovala (če ni tega počela samo zaradi prikrite kljubovalnosti, kajti za kaj drugega je bila morda preveč ubogljiva in preračunljiva).

»Lepo ti je uredila!« In pri tem ni mogla prikriti trohice neprizanesljive ljubosumnosti, ki uide in zbode brez kakršnekoli želje po preteklem ali novem. Tudi če bi rekla kaj drugega, bi sporočilo

imelo enak zvok in prizvok.

Namenoma je preslišal. Počutil se je kot obsekano drevo, brez ene same močne veje, ki bi jo lahko ponudil, da bi nanjo obesila svojo pravkar najdeno gugalnico, in bi se malo otroško, malo objestno, malo ljubosumno, malo privoščljivo, malo pokroviteljsko in tudi malo nostalgično zagugala. Moral bi ji to ponuditi. Pa se je le v nekakšni gledališki pozi postavil pred omaro in z okornimi gibi nehote samo stopnjeval dramatično neperspektivnost trenutka. Vrata je odpiral počasi in sam zase presenečeno ugotovil, da ječijo. (So ječala že včeraj? Jih ni slišal, ali so bila čutila včeraj manj napeta?) Hitro je razmaknil vsebino obešeno na obešalnikih, zimski plašč, tri srajce in nekaj Metinih oblek. Pod tem, na dnu omare, je pokukala s pisano ruto (ko se je vračal, jo je kupil na skopski tržnici, lepo, s sončnimi barvami poslikano, in je rekla, Simona, še preden ji je ruto podaril: 'Kje si pa ta kič staknil?' Potem rute ni podaril!) pokrita zbirka neoplojenih sanj. Kot jajčka v zapuščenem ptičjem gnezdu.

»Sam sem jih zlagal!« je poročal z nekakšnim ponosom, ki ni mogel prikriti velikega pričakovanja.

Simoni je pognalo kri v lica. Zdelo se je, da je nepremišljeno stopila pred ogledalo in se ujela v drži, ki je ni marala. Iztegnila je roke in zamižala. To ga je zmedlo. Pričakoval je, da bo ... kaj? Da bo ujela lasten vonj in šla za njim? Da se bo dotaknila sanj in jih začela oživljati? Da ...?

Nekakšna utrujena žalost je začela drseti vanj in grozila, da ga bo zadušila. Nagonsko, v samoobrambi, v reševanju obetavno začetega trenutka, je z rokami hlastnil v pisma, jih objel in se zavrtel z njimi po urejeni sobi. Pisma so začutila njegovo željo in začela peti. Potem so se jim sprostila krila, začela so siliti iz naročja in osvajati prostor. S prhutajočimi krili so vzdigovala uležani rožnati prah sanj ter ga začela vrtinčiti v praznik omame, ki je vedno bolj meglil pogled.

»Štorast si pa še vedno!« je rekla, se spustila na kolena in začela pobirati. »Najdi, no, kakšno škatlo!«

»Ravno na to sem pomislil!«

Našel jo je v kopalnici. Simona je medtem že precej ptic ujela in spravila na kupček. Nekaj jih je odfrfotalo tudi pod mizo. Pod posteljo. Pod omaro. Povsod. Pridružil se ji je v lovu. Plazila sta se po tleh, kobacala po postelji, tipala pod omaro, mizo in se grebla za vsako, dokler se nista ujela v daritev.

Takrat je med vrati histerično zakričala Meta.
In morda sta bila prvič sredi mavrice.

Stare novoletne kartice – dopisnice iz začetka 20. stoletja

Stane Granda

LJUBIL JE ŽIVLJENJE**Ob stoletnici rojstva Janka Jarca****Uvod mora biti**

Pisati o prof. Janku Jarcu je vse prej kot lahko in enostavno. Bil je človek iz drugih časov, predvsem pa človek, ki je bil kljub rojstvu v državi, ki so jo označevali mnogi zgodovinarji kot "ječo narodov", v to je bil prepričan tudi sam, ki je večino življenja preživel v Jugoslaviji, mladostnem idealu njegove generacije (mislim, da je bila tudi njegov), deležen popolnoma drugačne vzgoje, kot sem jo bil deležen podpisani. Zavedam se, da sem v mnogih pogledih premalo izobražen, da bi o njem lahko podal kvalificirano sodbo. Za to sem, kljub številnim reformam šolstva, ki sem ji doživljal, veliko tudi sam kriv, ne le nekdanji režim, saj sem se premalo učil in naučil. To, kar bo o prof. Janku Jarcu sledilo v naslednjih vrsticah, bo bolj spričevalo mojih sedanjih sposobnosti, kot pa tisto, kar bi izjemni mož zaslužil.

V pogovorih z mlajšo generacijo pogosto opažam, da je popolnoma zmedena, ko sooči zasebno življenje nekega moža z njegovim delom, po katerem se je zapisal v slovensko in siceršnjo zgodovino. Tako so tudi v mojem času mnogi poznali Janka Jarca zgolj po njegovi telesni obilnosti in posedanju v gostilnah. Dlje njihove sposobnosti niso segle. Bili so znanilci dobe, ki je danes povsem prevladala: "Zdrav duh v zdravem telesu". Ideal telesa jim je Arnold Schwarzenegger oziroma Naomi Campbell, pod duh pa razumejo zadah iz ust po žvečilnem gumiju. Ti, ki tako razumejo sedanost, naj na tem mestu prenehajo brati nadaljevanje zapisa, saj je to zanje izguba časa. Ti mislijo, da je preko oblikovanja telesa mogoče oblikovati duha. Janko Jarc je vse življenje posvetil oblikovanju duha in temu se je moralo v skladu z genetskim potencialom podrediti tudi telo. Bil je homo sapiens, ne homo naturae.

Med užitkom in obveznostmi

Mož, ki bi letos dopolnil sto let, je imel v gimnaziji, ki je bila zelo drugačna od današnje, odlične profesorje. Predvsem so mu vcepljali ne le znanje, ampak kazali tudi na svet vrednot, ki življenje osmišlja tudi v najtežjih trenutkih in ga dela bogatega, ko človek ne ve, kako bo preživel jutri. Dopovedali so mu, da so na svetu stvari, ki ne le zahtevajo, ampak tudi nagrajujejo žrtve. Tudi kot študent je imel odlične profesorje in še boljše kolege prijatelje. V številnih razgovorih s prof. Jarcem mi ni bilo nikoli jasno, kdo je na njega bolj vplival. Na podlagi tistega, kar vem, njegovo druženje s študijskimi kolegi in prijatelji ni bilo izgubljanje časa, ampak poglobljanje študija in predvsem kar najširše izobraževanje, zlasti o literaturi, likovni umetnosti, filozofiji. Janko Jarc je oboževal Otona Župančiča in mojih kritičnih pripomb glede njegove neznačajnosti ni bil prav nič vesel, čeprav je običajno potem povedal znano zgodbo o spremembi njegovega

Janko Jarc kot študent

primka iz Zupančiča v Župančiča. Tudi politizirali so, in to žolčno, vendar bolj duhovito kot žaljivo. Cenili so odrezavost posameznika, sposobnost hitro misliti in natančno odgovarjati. Frazarjenje ni bilo cenjeno, citiranje sodobnih politikov nečastno. Med govorico so pogosto vpletali latinske, redkeje grške citate, nemščina in češčina sta jim bili blizu kot materinščina. Janko Jarc je resnično prijateljaval z Marjanom Kozino, vendar ju je povezovalo vse preje kot glasba. Mislim, da jo je imel rad, da pa je imel težave s poslušom. Peti ga nisem slišal nikoli.

Jarčeva legitimacija za kupovanje
železniških vozovnic po polovični
ceni iz leta 1941

Pili so, pili, ne pa se zalivali. Včasih je to trajalo tudi več dni. Vse skupaj je bolj spominjalo na nekdanje antične kolokvije, kjer je bil poudarek predvsem na intelektu, vino in hrana pa sta omogočala prijetnejše vzdušje. Opijanje, ko človek izgubi zavest, ni bilo častno. Sposobnost, da ga "veliko neseš", je bila spoštovana, stanje, da nisi mogel slediti razgovoru, nespodobna in je pomenila prej ali slej tudi izločitev iz njegove družbe. Janko Jarc je rad sedel v gostilni. Če ni bilo primerne družabnika, ga samota ni motila. Nasprotno. Do kakšnega od "novomeških genijev", ki je v pijanosti okolico rad moril z govorjenjem o svojih izjemnih talentih in celo genialnosti, ki pa je ne njegovi domači ne Novomeščani ne vidijo in zato ne cenijo, je znal biti grob, žaljiv in celo surov. Ko se je otresel zoprnika in se pomiril, je rad vzel katero od serviet na mizi in nanjo napisal nekaj verzov, včasih tudi v latinskem jeziku. Potem jih je prebral, se jih razveselil, nato pa papir polil z vinom in zmečkal. Bajje je podobno delal v ljubljanski kavarni Nebotičnik tudi Alojz Gradnik v časih, ko so ga obsodili na kulturni molk. Ne morem se otresti vtisa, da je Jarčevo pisanje pesmi nastajalo vselej v občutkih depresije.

O ženskah nisva oziroma nismo govorili nikoli. Izjemno je spoštoval Mico (prof. Marijo Kovač), zavedal se je, da bi bilo njegovo direktorovanje oziroma vodenje Dolenjskega muzeja brez Slavke (Ložar) čista polomija. Nekateri so o Janku Jarcu in prof. Kovačevi marsikaj govorili, vendar te govorice nimajo realnih osnov. Verjetno mu je bila kot žena profesorja, ki mu je bil in ostal vzor, resnično

všeč tudi kot ženska. Mogoče je bilo z njo povezano tudi kakšno hrepenenje, recimo, da tudi tiha enostranska ljubezen, "toda zaradi nje ne bi nihče zažgal hiše, mogoče kozolec", komentira to razmerje njena hči Tita. Lepe ženske, žene, ne smrklje, so mu bile nedvomno všeč in se je do njih vedel spoštljivo, kaj posebno pa jih, razen redkih izjem, v družbi ni bil vesel, saj se je potem ves pogovor "sfižil". Mislim, da se je Janko Jarc resnično zavedal, da ga narava z lepoto ni obdarila. Vedel je, da njegove človeške kvalitete žensk ne pritegnejo. Pozornost, ki jo nekateri ljudje njegovih talentov vzbujajo z ekstravagantno zunanostjo, četudi je ta nepriljučna, mu je bila komedijska, neprimerna za intelektualca. Imel je srečo, da je njegova mama dolgo živela in skrbela zanj, kasneje pa je bil silno zadovoljen s sorodnico Minko, ki mu je omogočila, da je živel z njeno družino kot stari oče, kar seveda nikoli ni bil. Prav po njeni zaslugi je bila Jarčeva starost lepa in nenazadnje tudi strokovno in znanstveno veliko bolj produktivna kot vsa desetletja poprej. Res pa je, da je v njih Janko Jarc veliko bral, tudi zgodovinskih virov in strokovne literature, za pisanje pa mu je zmanjkovalo volje in moči. To je lahko razumeti, saj je prvo za zgodovinarja užitek, drugo pa hud napor.

Umetnik ali znanstvenik

Pogosto si domišljam, da je Janko Jarc desetletja malo pisal, ker ga je bolj privlačila umetnost, zlasti poezija. Ne samo Otona Župančiča, tudi marsikaterega drugega pesnika je recitiral na izust. Posebno je ljubil antično rimsko pesništvo, zato so iz njega v trenutkih razneženosti kar bruhalo latinski verzi. Čigavi so bili, ne vem. Ko se je v muzeju zaposlil kot arhivar Mlinarič (akad. prof. dr. Jože Mlinarič), je bil izjemno srečen. V njem je videl edinega človeka, ki bi ga lahko enakovredno nasledil. Njuni razgovori so morali biti blizu lepote in polnosti onostranstva, toda o tem bi moral govoriti moj nekdanji gimnazijski razrednik, saj sem bil z njima v družbi v gostilni le enkrat ali dvakrat.

Ker je literarna ustvarjalnost garanje in nenazadnje tudi temeljit študij, piljenje besedil, domnevam, da je tudi v tem primeru pri Jarcu pogosto nad trdim delom zmagala ljubezen nad radostmi življenja. Ker je znal te stvari veliko bolj uskladiti Jože (prof. Jože Dular), je o njem vselej govoril z globokim spoštovanjem. Oče mojega dobrega prijatelja je bil tudi v drugih pogledih povsem drugačen človek kot Janko Jarc. Predvsem si je ustvaril družino, bil izjemno redoljuben in urejen, bil izjemen muzealec, organizator in usmerjevalec kulturnega življenja v Metliki in Beli krajini. Kljub "slabi" politični preteklosti (ni bil v partizanih) je bil v nekaterih pogledih uspešnejši od Jarca. Svojega življenja v Novem mestu ravnatelj Dolenjskega muzeja ni nikoli obžaloval, čeprav se svojemu belokranjskemu poreklu ni nikoli odpovedal. Včasih se mi je zazdelo, da bi ga takoj zamenjal z Dularjevim, čeprav je bil on bolj odrezan od osrednjega ljubljanskega dogajanja. Zavidan mu ni bil nikoli, saj sta bila resnično intimna prijatelja. Tako zaupljiv kot z njim je bil verjetno samo še s Cvitom (akad. prof. dr. Fran Zwitter).

Pesnik ali znanstvenik? Pravzaprav je bilo eno drugemu v napoto. Ko je začutil svoj pesniški trenutek, ga je zamoril s strokovnim delom. Ko ga je to preveč "prijelo", se je zatekel v pesništvo. Če ga je oboje preveč "tiščalo", je ubral tretjo, nam že znano pot. Če sem na eni strani prepričan, da je pri nas številne pesnike in pisatelje zamorila

revolucija in nova družbena razmerja, nove vrednote po drugi svetovni vojni, si kaj takega v zvezi s pesnikovanjem Janka Jarca ne upam zapisati. Tvegam trditev, da je bil, poleg že omenjenih "težav", preveč samokritičen, na drugi strani pa se je zavedal, da njegove pesmi ne bi našle širšega odmeva. Ni bil prigradničar, ni ga mučila nesrečna ljubezen, pritegovala so ga eksistencialna vprašanja. Ali je po njem ostalo kaj pesmi, ne vem. Lahko le zapišem, da je v bistvu umrl kot pesnik. Verzi, ki jih je napisal dan pred smrtjo, so njegovo zadnje pesniško in siceršnje delo. Izročil jih je ge. Slavki Ložarjevi in so dokaj tipičen predstavnik tiste vrste njegove poezije, ki jo je bral meni. Prepričan sem, da je v slovenski literaturi veliko pesnikov, ki Jarčevih talentov ne dosežajo. Res pa je, da niso bile take vrste, da bi ponarodele ali da bi jih skupaj brali zaljubljeni pari ne danes ne v preteklosti.

Med ostalimi vejami umetnosti je posebno cenil še likovno umetnost in kiparstvo. Oboje je dokazoval z vodenjem Dolenjske galerije. Nekaj razstav je že pred njeno dograditvijo organiziral tudi v avli Križatije. Modernih smeri ni načelno odklanjal, zahteval je le dostojnost in spoštovanje estetike. Če se teh načel po njegovem mnenju umetnik ni držal, je bil sposoben razstavo dan pred otvoritvijo odpovedati. Silno je cenil Jakoba Savinška, vesel je bil razstav arh. Kobeta in še številnih drugih. Silno je bil navezan na zbirko starih mojstrov dolenjskih gradov, ki jih je po svojih zvezah izpulil FZC.

Gotovo je imel izoblikovan odnos tudi do arhitekture in tistega, čemur danes račemo krajinarstvo. Takrat te besede še ni bilo. Kar nekaj let je bil po sili razmer tudi glavni domači strokovnjak za varstvo spomenikov. Velikih odločitev ni sprejemal sam, ampak se je posvetoval z Marjanom Mušičem, Franom Stelutom, Emilijanom Cevcem, Dragom Komelom, Špelo Valentinčič in še kom. Verjetno je tudi sam "zagrešil" kakšen partizanski spomenik, vendar mu je bil v tem pogledu velik konkurent Drejče (Jože Zamljen), ki je znal tudi risati. Spominjam se, kako je bantil nad žužemberškim spomenikom na Cviblju, glede katerega je imel on drugačen predlog. Zavzemal se je namreč, da bi za spomenik uporabili ostanke apside bližnje podružnične cerkve in s pomočjo plošč dosegli intimnost, ki jo pokojni zaslužijo. Spomenika, ki so ga "osli" postavili predvsem zato, da je bil pompoz, daleč viden, predvsem pa, da je izzival "bele" Suhokranjce, ni nikoli sprejel. Še več, niti videti ga ni hotel.

Posebej ga je pretresala usoda gradov. Bil je med prvimi na Slovenskem, ki se je javno zavzel proti njihovem rušenju, kar se je dogajalo še po drugi svetovni vojni. Kadar je govoril o teh kulturnih zločinih, je uporabljajl izraze, ki niso za na papir.

Z opozarjanjem na Jarčevo pesniško naravo ne želim ustvarjati mita o pesniku, ki ni nikoli vzcvetel ali pa prav šibko, ampak želim podati predvsem podobo intelektualca, kakršnih v naši preteklosti ni bilo tako malo, pa jih danes praktično ni več. Današnja ozka specializacija človeka ne le siromaši, ampak prazni dušo človeštva kot celote. Do vrste družbenih in še posebno kulturnih problemov bi morali imeti nek kvalificiran odnos, pa nam je onemogočeno, ker je naše znanje prešibko. Zato lahkomišelnost postajamo žrtev različnih manipulacij, zlasti prostora in časa, v katerem živimo. Enostavno mislimo, da mora biti tako, kot je. Jarc ni bil revolucionar, zlasti prepričan z uradno politiko se je izogibal. Kljub temu pa je pri sebi obdržal kritično, ne cinično, distanco do sodobnosti. Ni se dal voditi, ampak je želel v okviru možnosti soustvarjati. Zato se ni zapiral pred svetom,

ampak je iskal z njim stike. Trudil se je nevsiljivo, tudi preko prijateljskega, ali če hočete gostilniškega omizja, posredovati gledanja, ki bi preprečevala škodo, če že ne nesreče. V bistvu Janko Jarc ni bil ne pesnik ne znanstvenik, ampak humanist, ki je hotel v okviru svojih talentov in možnosti sooblikovati svet. Kot omenja v enem svojih dnevnikov Edvard Kocbek, ga je v razgovoru z Jankom Jarcem presenetila njegova široka filozofska razgledanost. V druženju z njim nisem imel nikoli občutka, da govorim z filozofom, čutil pa sem, da so temeljni sodb, na katerih je gradil svoja mnenja, globoki in premišljeni. Večina naših sodobnih filozofov je izjemno načitana, lahko vam citirajo sto in več mnenj tako svetovno uglednih mislecev kot najbolj obskurnih "škripačev", skoraj nemogoče pa je dobiti o pojavih, ki jih ti obravnavajo, njihovo lastno mnenje. Prav v tem se je Jarc ločeval od njih. Ni bil zgolj izobraženec, ampak je bil intelektualec.

Janko Jarc pred vhodom v Dolenjski muzej z nekdanjo varovanko Ivanko in njenim možem Italom Morosinijem (iz osebnega arhiva Ivane Mihelič Morosini)

Zgodovinar

Zgoraj smo izpostavili dilemo pesnik ali znanstvenik. V nadaljevanju zadnje besede ne bomo uporabljali, ker je tudi danes, tako kot je bila v preteklosti, toliko zlorabljena, da je označevanje nekega človeka z njo prej žalitev kot kompliment. Janko Jarc je bil kljub izjemni ljubezni do literarne zgodovine, različnih vej umetnosti, predvsem zgodovinar. Za univerzitetno kariero ni verjetno nikoli imel kakršnekoli možnosti in tudi ambicij. Njegov vzor je bil v mnogem prof. Jože Kovač, ponosen je bil na službo gimnazijskega profesorja. Seveda pa te ni pojmoval zgolj kot poklic, ampak tudi kot poslanstvo. To je na eni strani pomenilo družbeno aktivnost, na drugi pa ne le ogromno brati, ampak tudi sam raziskovati. Njegov vzor so bili profesorji, ki so morali s svojimi razpravami polniti strani zgodovinskih izvetij, se oglašati v strokovnih revijah in objaviti tudi kakšno zgodovinsko knjigo. Janko Jarc je že pred drugo svetovno vojno te cilje v veliki meri ne le dosegel, ampak tudi presegel. To lepo potrjuje njegova bibliografija.

Jarčevo zgodovinarsko profesorsko delo se je končalo z drugo svetovno vojno. Ko je pred Nemci pribežal s Ptuja v Novo mesto, se je oglasil pri takratnem ravnatelju gimnazije prof. Ivanu Dolencu in ga prosil za kakršnokoli zaposlitev. Bil je ne le ostro zavržen, ampak je moral poslušati očitke, kako je svoje dijake oziroma narod v trenutkih nesreče zapustil. Prav nič ni pomagalo, da mu je Jarc dokazoval, da bi ga nacisti zaprli. Ravnatelj je bil v načelih nepopustljiv. O Ivanu Dolencu sva se z Jarcem pogosto pogovarjala. Mož je bil namreč doslej naš najboljši poznavalec življenja in dela dr. Janeza Evangelista Kreka. Ker se čutim v mnogočem, nikoli v jugoslovanstvu, njegovega pripadnika, me je to seveda silno motilo. Jarc svojega temeljnega mnenja o Dolencu kot človeku ni bil pripravljen niti malo spremeniti. Strinjal pa se je, da je bil popoln legitimist, da je bil resnično prepričan, da je vsaka oblast od Boga, da ji je treba biti pokoren, četudi se ne strinjaš z njo. Ivan Dolenc, ki je bil eden najbolj znamenitih in prepričljivih govornikov na protikomunističnih zborovanjih ob koncu druge svetovne vojne – še danes vedo nekateri povedati njegovo (?) znamenito misel, da bi bilo komunizma takoj konec, ko bi bila laž vsaj za pet minut odpravljena iz človeštva – po koncu vojne ni bežal pred novo oblastjo, ampak ji je takoj, ko mu je bilo ukazano, predal posle, kot je bil dotlej običaj. Podobno je ravnal tudi prof. Bajuk, ki je vodil domobransko informacijsko pisarno. Oba sta svojo protikomunistično dejavnost strahovito plačala, nista pa bila ubita. Po čigavi zaslugi, tudi Janko Jarc ni vedel. Očitno se nista zdela nikomur nevarna, saj sta dejansko bila idealista, že na meji ekscentričnosti.

Janko Jarc je tudi drugo svetovno vojno preživel kot zgodovinar v Partizanskem znanstvenem inštitutu ob svojem dragem in neskončno spoštovanem prijatelju Cvitu. Po njej je deloval v Muzeju NOB v Ljubljani in se nato vrnil v Novo mesto, kjer je organiziral Dolenjski muzej. V zvezi z njim je bilo ogromno dela, saj je bil za vse praktično sam. K sreči je kmalu po zaslugi Pirkoviča dobil za sodelavko tudi Slavko Ložar. V muzeju je bil tudi arhiv, za katerega je moral prav tako skrbeti. Če upoštevamo še gradnjo Dolenjske galerije, ki je bila menda prva povojna stavba, zgrajena v Sloveniji zgolj za umetniške razstave, bomo lažje razumeli, zakaj je Janko Jarc v določenem obdobju manj pisal, vsaj o novomeški zgodovini. V Tonetu Knezu, na dan njegovega prihoda v Novo mesto se je skozenj vil zadnji običajni pogreb, je dobil tudi odličnega arheologa, v Mlinariču pa kasneje nadpovprečnega izobraženca in zgodovinarja. Vsekakor sta tako gradnja kot reševanje kadrovskih vprašanj zahtevali od njega nadpovprečne napore. Ob 600-letnici Novega mesta 1965. leta je pripeljal vanj najodličnejše zgodovinarje. Izdali so tudi zbornik, ki je prekašal vsa podobna dotedanja dela pri nas.

Z dograditvijo Dolenjske galerije je nastopilo novo obdobje Jarčevega dela, saj se je lahko izkazal tudi kot njen ravnatelj. Tisti specialist, ki bo raziskoval to plat njegove dejavnosti, bo pri tem gotovo našel nekatere pomanjkljivosti – kdo je brez napak? – upoštevati pa bo moral, da so bili Novomeščani sicer vajeni življenja z likovnimi umetniki (Jakac, Lamut, zakonca Borčič ...), ne pa umetniških razstav, ki bi pretresale slovensko javnost. Ponovno velja spomniti na zgoraj zapisano misel o njegovem odnosu do modernizma.

V ta čas spadajo tudi njegova prizadevanja za nastanek posebne založbe, kjer se je povezal s Škalirjem (Stanko Škalar, ravnatelj bre-

žiškega muzeja), Jožetom Dularjem in Severinom Šalijem. Delo, ki so ga opravili, ni bilo majhno. Založba je zamrla, ker je bil v dolenjskih in belokranjskih krajih še prešibak intelektualni potencial za tako zahteven projekt, pa tudi časi so bili vse prej kot primerni.

Jarčeva družina: sin Janko, varovanka Ivana, mati Marija in oče Ivan (iz osebnega arhiva Ivane Mihelič Morosini)

Po odhodu v pokoj – nobeno slovo ni lahko – je Janko Jarč, kot kaže njegova bibliografija, doživljal strokovno pomlad. V bistvu je nadaljeval zgodovino Novega mesta, ki jo je Ivan Vrhovec pripeljal le do francoskih vojn. Kljub temu da je v mladosti doživljal velike prevrate, novih strokovnih prijemov v smislu večjega poudarka gospodarski in socialni zgodovini, raziskovanju posameznih razredov, ni sprejemal. Njegovo pisanje o času in prostoru sloni na prikazu pomena in vloge osebnosti, ki so se mu zdele najpomembnejše v določenih letih. Pristop je v nekem smislu literarnozgodovinski, kulturnozgodovinski, antropološki, v nobenem primeru pa marksistični ali razredni. Prav zato je branje njegovih razprav izjemno prijetno, saj človeka dviguje, ne pa razburja in jezi. Seveda pa imajo močan pečat časa. Ne v ideološkem smislu, ampak bolj Prijateljevih pogledov na slovensko zgodovino 19. stoletja, ki jih je sprejel še v študijskih letih.

Kdo je ubil Antona Čokana?

Anton Čokan je bil rojen 1916. leta v Lokah pri Mozirju. Bil je absolvent medicine, po političnem prepričanju krščanski socialist. Od 26. oktobra je bil borec novomeške partizanske skupine, nato borec Novomeške partizanske čete. Sodeloval je v napadu na Bučko. Junija ali julija 1942 je bil "iz nepojasnjenih razlogov" likvidiran v Kočevskem rogu. Njegov morilec, ki je pred nekaj leti umrl v novomeški moški bolnici, je mučil in umoril tudi očeta bivšega novomeškega župana, dr. Antona Starca (ne pa Dušan Pirjevec, kot je zavestno napačno napisal Javoršek). Dogodek, ko išče morilec rešitev pred smrtjo pri sinu svoje žrtve, bi zaslužil literarno obdelavo!

O Antonu Čokanu mi je najprej pripovedoval njegov nečak, sedanji profesor na Filozofski fakulteti v Ljubljani, dr. Andrej Rozman. Prosil me je, naj poizvem za okoliščine in kraj njegove smrti ter ime morilca.

Ko sem se 1973. leta zaposlil na Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja, mi je dal enako nalogo tudi prof. Janko Jarc. Je že vedel, zakaj. Povedal mi je, da je bil Tone obetavni literat, njegov prijatelj, ki je z OF povezal tudi Božidarja Jakca. O njem je nekajkrat vprašal tudi Nika Šiliha, pa mu je ta v nekem trenutku celo zagrozil, da bo ob nadaljnjem "tečnarjenju" šel po njegovi poti. Če se prav spominjam, je o njem poizvedoval tudi Kocjančič, oče sedanjega predsednika Olimpijskega komiteja Slovenije in nekdanjega predsednika Združene lista Janeza Kocjančiča, tudi nekdanji krščanski socialist. Stari Kocjančič je bil tudi v številnih drugih kočljivih primerih zaupni ljubljanski informator Jarca. Ko sem po več kot dvajsetih letih izpolnil obljubo glede imena morilca, mi je profesor rekel: "Vedel sem!" Moj vir je bil očitno bolj zanesljiv kot njegov, ki mu dotlej ni povsem verjel. Isti mi je povedal tudi okoliščine smrti Aleša Stanovnika. Je nadvse zanesljiv. Ime Čokanovega in Starčevega morilca je poznal tudi prof. Jože Dular. Čokanov primer navajam predvsem zato, ker v povezavi z Jankom Jarcem simbolizira vso zapletenost NOB oziroma revolucije, ki ga je nadvladala.

Janko Jarc je bil ponosen, da je bil udeleženec NOB. Omenil sem že, da je bil v njem ne kot vojak, ampak zgodovinar – arhivist. Za vojaško službo pač Jarc v mnogih pogledih ni bil. Svojemu deležu v vojni se je oddolžil z izjemno knjigo Partizanski rog in Vodnikom po Kočevskem rogu v več izdajah. Za to delo je prejel tudi eno visokih slovenskih političnih priznanj: nagrado vstaje. K temu sem nekaj doprinesel tudi sam, saj sem po razgovoru z Lidijo Šentjunc dosegel, da je izvršitev mojega predloga podrejenim v moji prisotnosti brez-pogojno ukazala. Če bi delali težave, mi je ukazala, da jih moram pri njej zatožiti. Ni bilo treba.

Jarčeva pot v partizane ima zanimivo predzgodovino. Po političnem prepričanju je bil najprej narodnjak, nato krščanski socialist, vendar tega ni obešal na veliki zvon. Tudi sicer ideološkemu prepričanju ni namenjal velike pozornosti. Poznal je le dobre in slabe ljudi. V tridesetih letih prejšnjega stoletja se je verjetno nagibal nekoliko k liberalcem. Kot profesor v Ptujju je sodeloval v akcijah proti tamkajšnjim Nemcem, zlasti gašenju kresov, ki so jih ti zažigali ob Hitlerjevem rojstnem dnevu. Pri tem je sodeloval tudi s komunisti. Nikoli jim ni odpustil, ko ti 1940. leta zaradi sporazma med Hitlerjem in Stalinom pri tem niso hoteli sodelovati. V tem je videl kolaboracijo. Omenili smo že, da je pred Nemci pribežal v Novo mesto, kjer pa so ga Italijani 1942. leta internirali. O življenju v Italiji ni nikoli veliko govoril. Vsekakor se je tam naučil italijansko. Po kapitulaciji Italije je odšel v partizane. "Kam pa naj bi šel? Nemci bi me takoj zaprli. K ta belim nisem mogel." Hitro je našel stik s Cvitom in nato prešel tudi v njegov znanstveni inštitut. Da bi kdaj sodeloval v kakšni bitki, nisem slišal. Tudi za puško, "vojaško ljubico", ni pretirano skrbel. Na inštitutu so se imeli včasih prav zabavno, saj je bilo med njimi precej "odštekanih" za vsakdanje življenje. Najhuje je bilo, ko ni bilo tobaka. Takrat so razdrli celo tla barake, če bi slučajno tam našli kakšen čik. Ko sem ga spraševal o "revolucionarnem" dogajanju, nisem veliko zvedel, saj je Jarc živel ločeno od njega. Spominjam se le pripovedi, ko je bil leta 1944 poslan zaradi neke zadeve v Črnomelj in je tam vsepovsod videl predvsem rdeče zastave in Stalinove portrete, tisti zahodnih zaveznikov pa so bili skoraj skriti. "Rekel sem si, Janez, to pa ni tisto, kar si ti mislil, ko si se odločil za partizane. Kaj pa sem

hotel? Druge možnosti ni bilo!" je bilo njegovo pojasnilo. Sam se je vedno klical Janez, enako pa so ga klicali tudi njegova mati in večina prijateljev, Janko je bil predvsem za njegove Belokranjce in seveda pobelokranjenega Jožeta.

O povojnem dogajanju nisva nikoli veliko govorila. Preveč ga je jezilo. Večkrat je omenil, kako so člani inštituta na znamenitem zborovanju ob osvoboditvi Ljubljane stali na uglednejšem mestu blizu balkona. Imeli so puške, sicer pa bili brez kakršnihkoli oznak. Neka ženska v bližini je s prstom pokazala svoji sosedu na njih in rekla: "Ti so pa najhujši (likvidatorji)". Jarc se je ob tem zabaval, saj so bili sami vrhunski humanisti: Dragotin Cvetko, France Škerl, Jože Udovič in drugi. Tudi o povojnih pobojih ni hotel govoriti. V zvezi s takratnim in nekoliko kasnejšim norenjem je omenjal le primer nekdanjega uglednega črnomaljskega trgovca, starega očeta moje kolegice Jere Vodušek-Starič, ki je vso vojno podpiral partizane, jih zalagal zlasti s cigaretami, predvsem najvišje vojaško in politično vodstvo, potem pa so ga črnomaljski aktivisti vrgli na vagon s premogom iz Kanižarice in ga med sramotjenjem in pljuvanjem izgnali iz Črnomlja. Jarčeva karakteristika tega dejanja ni za na papir.

Po povratku v Novo mesto je obdržal stike z mnogimi vidnimi partizanskimi voditelji. Nekaterih, kot Nika Šiliha, se je bal, z nekaterimi, kot že večkrat omenjenim Francem Pirkovičem in Bogdanom Osolnikom, je bil v dokaj zaupnih in prijateljskih odnosih. Tudi pisal je. Seveda ima to pisanje duh časa, ni mogel obiti patetike, ki je obvezna spremljevalka izjemnih razmer, ni pa bil ponarejevalec zgodovine, dejstev. Verjetno je bil prav on prvi na partizanski zgodovinopisni strani, ki je začel pisati kritično in načenjati tabu teme. Mislim predvsem na članek o tigrovcih, kjer je pokazal, da so bili prvi borci proti okupatorju. Dobil je telefonsko grožnjo in je moral prenehati.

Kot sem že omenil, se je svojemu partizanstvu oddolžil z monumentalno knjigo o Rogu. Z njo je zlasti v uvodnih poglavjih pokazal model, kakšno bi naj bilo takšno pisanje, vendar mu nasledniki zaradi prešibkega poznavanja zgodovine niso bili dorasli. Izjemno kritično je spremljal pisanje o NOB. Pri tem ga je posebno razburil Franček Saje s svojim Belogardizmom, kjer je polno napak, zaradi katerih so nekateri, med njimi tudi neki profesor grmske kmetijske šole, ogromno po krivici pretrpeli. Ker je vedel, da je Saje zavestno in iz hudobije, predvsem pa zaradi prilizovanja oblastem, ponarejal nekatera zgodovinska dejstva, mu je prepovedal ne le vstop v muzej, ampak zagrozil, da ga bo osebno vrgel po cesti navzdol proti Moretovi hiši, če stopi samo na stopnico pred muzejskim pragom. Bil je prepričan, da je Saje delal med vojno tudi za nasprotno stran. O tem je obvestil nekatere najvidnejše udeležence NOB, mene pa prosil, da to po njegovi smrti tudi javno povem. Izpolnjujem njegovo željo.

Janko Jarc ni bil antikomunist, vsaj javno ne, pa tudi komunist ne. Bil je preveč belokranjsko-dolenjsko zvit, da bi s pravo politično barvo stopal na plan. V tem pogledu se mi je povsem odprl, ko sva pri njem doma po televiziji spremljalala Ceausescujev padec. "Nisem verjel, da bom to dočakal," je rekel vidno vznemirjen, pa vendar zadovoljen.

Konfliktov ni maral. Po intenzivnosti stikov in resničnem intimnem prijateljevanjem z nekaterimi nekdanjimi krščanskimi socialisti (Jože Krall) in tudi po njegovem lastnem pripovedovanju sem prepričan, da jim je ostal zvest do smrti. K maši ni hodil, osebno pa je praznoval cerkvene praznike. Tudi s Cerkvijo ni bil posebno povezan. Dobro se

je razumel s kartuzijo Pleterje, tudi z novomeškimi frančiškani, s kapiteljskim proštom Štrukljem pa ne. Bila sta si preveč različna, pa tudi na kapiteljskem hribu je bil po mnenju obeh prostor le za enega petelina.

Slovensko osamosvojitve je seveda sprejel. Življenjska modrost, pa tudi življenje v tolikih državnih skupnostih, kot jih je preživel on, sta mu narekovali trezno presojo. Nobene evforije nisem opazil. Bal se je negativnih strani strankarstva, ko ljudje zgubljajo sposobnost treznega, predvsem pa osebnega presojanja. Motilo ga je blatenje NOB

Slovesna predstavitev Jakčeve monografije; na sliki so: dr. Milček Komelj, Božidar in Tatjana Jakac, Jelica Gros in Janko Jarc; foto: Milan Markelj

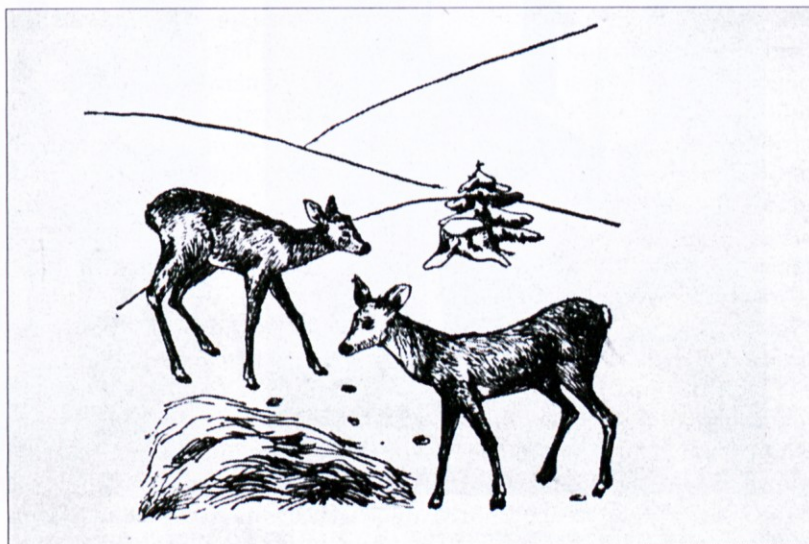
na splošno, ni pa bil proti razščiščevanju negativnosti. Pričakoval je, da bodo krivce imenovali z imenom in priimkom. Kolektivno krivdo partizanov je odklanjal z enako odločnostjo kot v letih pred tem belogardistično, ali domobransko, ali italijansko, ali nemško. Ko sva se pogovarjala o Tončku Turnherju, sinu njegovega prijatelja in svaka Božidarja Jakca, ki je bil nekaj časa komandant taborišča v Teharjih, sem šele dojel, kakšna groza so bili zanj poveljni poboji. Zato ga s takimi vprašanji nisem več mučil, ampak sva se pogovarjala le še o nekaterih konkretnih usodah, kot je bila na primer Čokanova.

“Ave Janez!”

Trditi, da sva bila prijatelja, bi bilo domišljavo, ne samo laž. Zame je bil vedno profesor in druženje z njim je bilo zame stalno izobraževanje. Zasebno-osebna visoka šola. Vedno sva se vikala, čeprav mi je, potem ko je videl, da se z akad. dr. Emilijanom Cevcem tikava – ta izjemen znanstvenik in resnično neskončno skromen človek je to ponudil vsem, ki jih je imel rad – ponudil tikanje. S tem sicer nimam težav, toda Jarc je bil avtoriteta iz mojega najbolj zgodnjega otroštva in je vikanje ležalo globoko v podzavesti. S strani staršev sem bil deležen odlične vzgoje, Janko Jarc pa je to nadgrajeval z odpiranjem sveta, o katerem se ni mnogim v Novem mestu niti sanjalo. S tem ne mislim, da ni bilo v mojem rojstnem kraju v moji generaciji mnogo

boljših in večvednih, toda jaz sem že v osnovni šoli živel skoraj samo za zgodovino. Večkrat je skušal name očetovsko vplivati, naj shujšam. Pa ni vztrajal, saj je tudi njemu, kljub občasnim nasprotnim naporom, šlo predvsem navzgor. Ko je oče kupil spačka – imel ga je tudi Marjan Kozina – in sem naredil izpit, sva se s “kočijo” tudi kam zapeljala. Takrat je včasih kar vriskal in bil izjemno razpoložen. K sreči naju policaji niso nikoli ustavili. Ko sem ga peljal domov, nemalokrat sva šla mimo šmihelskega pokopališča, kjer tudi sam počiva in spremlja delo v muzeju, se je za trenutek zresnil. Dvignil je roko, kot duhovnik pri blagoslovu, in tiho dejal: “Ave, pater!” Včasih je spolzela tudi solza po licu. Tudi meni sedaj, ko to pišem. Bilo je presunljivo. Neskončno je imel rad starše in jim je bil za vse hvaležen. Mogoče naju je prav čustvenost veliko bolj povezovala kot pa stroka in določene človeške slabosti.

Edinokrat, ko sva se nekoliko odtujila, je bil čas, ko sem se odločil, da ostanem (začasno) v Ljubljani. Povedal sem mu, da se bojim prevzeti njegovo mesto, tako smo pač bili dogovorjeni. O ljubezni sem seveda molčal, saj, kot sem že zapisal, o takšnih stvareh nismo nikoli govorili. Res je, da sem se bal Nika Šiliha in še nekaterih, ki so me večkrat klicali v muzej, pa sem se jim vselej skrtil na Loko in se je Mirko (Mirko Muhič, hišnik), ki me je prišel iskat domov, vselej vračal brez mene v muzej. Seveda je moral včasih tudi počakati, da sem jo stisnil skozi druga hišna vrata, saj je vedel za moj beg. Nisem se želel ukvarjati z NOB. Ne, ker bi obdobje preziral, ampak ker ne bi mogel delati v skladu z načeli stroke. Svojim univezitetnim učiteljem, zlasti Mikužu, ki je vodil ustrezno katedro in me je imel zelo rad, ne bi nikoli mogel pogledati v obraz. Priznam tudi, da me je vlekla gospodarska in socialna zgodovina, najbolj pa sem si želel priti delat k akad. prof. dr. Franu Zwitteru na SAZU, kar mi je 1. januarja 1979 dokončno uspelo. To je bil tudi za Janka Jarca odličen argument moje odpovedi novomeški karieri, ne pa mojemu rojstnemu mestu in “stara ljubezen” se je obnovila.

Črno bele ročno obarvane novoletne foto kartice iz začetka 20. stoletja; značilne so tudi za čas po drugi svetovni vojni

ZAPISALA JE ZADNJE JARČEVE VERZE

Spominski drobci na prof. Janka Jarca, nanizani v pogovoru z njegovo dolgoletno sodelavko Slavko Ložar

Stoletnico rojstva prof. Janka Jarca bo 25. decembra letos gotovo na poseben način doživljala 90-letna Novomeščanka Slavka Ložar, saj je s prvim ravnateljem Dolenjskega muzeja preživela kot njegova desna roka ves tisti čas, ko se je mladi muzej v Novem mestu pod njegovim vodstvom postavljal na noge in se oblikoval v ugledno in pomembno kulturno ustanovo, kakršno je predal ob svoji upokojitvi v druge roke.

Ložarjeva je bila rojena 7. januarja 1913 v znani novomeški gostilniški družini Košak. Šolala se je v Novem mestu in v Škofji Loki, kjer je diplomirala na zasebnem uršulinskem učiteljskišču. Nekaj časa je poučevala v Loškem Potoku, na Bizeljskem in na Otočcu, po vojni pa se je leta 1953 zaposlila kot pisarniška referentka v Dolenjskem muzeju, ob ravnatelju Jarcu kar nekaj časa edina uslužbenka, četudi je imel muzej tedaj kar tri naloge: muzejsko, arhivsko in spomeniškovarstveno. Morala je poprijeti za vsako delo, ni bila le tajnica, ampak je tudi zbirala starine, vodila predmetno kartoteko in inventarne knjige, vodila strokovno knjižnico ter opravljala računovodska in druga dela. Od leta 1977 je bila kustosinja na etnološkem oddelku, od leta 1980 pa do upokojitve tudi vodja oddelka.

Ob skupnem delu, ki ga ni bilo nikoli premalo, sta se prof. Janko Jarc in Slavka Ložar spoznala ne samo kot isti stvari predana sodelavca, ampak tudi kot človeka, usojena vsak v svoje življenjske kolesnice, speljane tako skozi sončne pokrajine kot skozi mračne in sive poljane. V spomin Ložarjeve se je zarisala človeško bolj polna podoba Janka Jarca, kot pa jo je dal videti drugim ali kot se je oblikovala v javnosti. Nekaj spominov nanj je obudila v pogovoru za revijo Rast.

- Kako bi na kratko označili vašega dolgoletnega vodstvenega sodelavca prof. Janka Jarca?

“Bil je na mnogih področjih zelo razgledan humanistični izobraženež, ki je svoje znanje rad razdajal drugim. Ob tem je bil tudi izredno čuteč človek, do sebe kritičen in neambiciozen. Res je bil nekoliko kolerične narave in je včasih preveč vzkipel, toda za vse, kar je morda komu v teh izbruhih žalega rekel, se je vedno opravičil, morebitne krivice vedno popravil. Čezenj ne morem reči ene same žal besede. Bil je zares čudovit človek. Dobro je poznal moje domače razmere, čeprav nisem nikoli tarnala, a bilo mi je res hudo, vdovi s tremi otroki in obilo domačega in drugega dela. Na občini mi je poskušal izboriti boljše plačilo, kaj dosti pa ni dosegel. Nekoč mi je dal kuverto z denarjem za moje otroke in dejal, da ga bom na smrt užalila, če bom pomoč zavrnila.”

- Ena od skrivnosti, ki jih je prof. Jarc, kolikor se je dalo, držal zase, je bilo njegovo nagnjenje do pisanja. Vam ta skrivnost ni ostala dolgo skrita. Kako ste zvedeli zanj?

“Ko sem prišla v Dolenjski muzej in se začela bolje spoznavati s prof. Jarcem, sem hitro odkrila, da je velik ljubitelj poezije. Rad je na

* Zapis objavljamo na koncu pogovora.

pamet citiral verze znanih in meni neznanih pesnikov, ni mi pa dal v začetku vedeti, da občasno tudi sam piše. Njegova literarna nagnjenja sem odkrila povsem po naključju, ko sem nekega dne iskala dopis, ki bi ga moral podpisati. Prof. Jarc je imel na mizi vedno vse razmetano. Trdil je, da se najboljše znajde v tem neredu, a jaz sem vseeno poskušala njegov nered nekako pospravljati. Včasih se je seveda kaj založilo. Tako sem tistega dne ob iskanju založenega spisa med papirji na mizi našla tudi rokopis z naslovom Takole je rasel.* Presenečena sem ugotovila, da gre za literaren zapis, v katerem je prof. Jarc izrisal lik osamljenega, a zelo čutečega, po prijateljstvu in ljubezni koprnečega človeka. Razbrati je bilo mogoče, da gre pravzaprav zanj. Spis me je tako prevzel, da sem ga prepisala in shranila.”

- V tem zapisu je prof. Jarc posredno spregovoril tudi o odnosu do svoje matere. Ostal je samski vse življenje in do poznih let živel v skupnem gospodinjstvu z materjo. Kako ste vi videli njun odnos?

“Po vsem, kar sem zvedela od prof. Jarca samega, lahko rečem, da je bila mati njegov idol in tiran hkrati. Bil je edinec in je vse življenje ostal na nek način močno navezan nanjo. Zanj je bila mati, kot je tudi zapisal v omenjenem zapisu, sonce, ki mu je svetilo, in je, četudi je sam sebi tajil, podzavestno občutil ves njegov žar. Med njim in materjo so bili tudi konflikti, a velika navezanost ni nikoli minila. Ko mu je mati umrla, mi je v osebnem pismu napisal, da je izgubil najljubše bitje na svetu.

Prof. Jarc je bil rad v družbi, ljudje so ga imeli radi, ker je bil razgledan in zanimiv sogovornik. Večkrat se je tako zadržal v družbi ob kozarčku v gostinskih lokalih pozno v noč. Eden od razlogov, da mu je bilo težko oditi domov, je bila prav njegova mati. Sam mi je povedal, da ga je čakala tudi do jutranjih ur. In ko je prišel domov, jih je slišal, čeprav je bil že odrasel in zrel človek. Bal se je teh soočenj z materjo, zanj so bila boleča, zato se ni in ni mogel odpraviti iz družbe domov. Osebnostno mi je pripovedoval, da se je kdaj že odpravil domov, a ko je bil čez kandijski most in bi moral zaviti proti Grmu, kjer je stanoval, je zagledal luč pri Windischarju in zavil še tja, da bi tako še za malo odložil pozno nočno srečanje z materjo. Kadar se je to dogajalo, je bil potem siten v službi in seveda svojo jezo stresal name. Je že kaj našel, da se je lahko razjezil. Jaz sem mu te izlive odpuščala, ker sem vedela, kako je z njim. In tudi on sam se je tega zavedal, saj se mi je kasneje za kakšno preveč izrečeno besedo iskreno opravičil, včasih tudi v posebnem pismu.”

- Shranjenih imate nekaj prepisov Jarčevih pesmi. Kako ste prišli do njih?

“Nekaj mi jih je sam dal, nekaj pa sem jih prepisala, ker so mi bile njegove pesmi zelo všeč in me še danes, ko jih berem, globoko presunejo. Sam mi je izročil denimo pesem, ki jo je napisal več let po smrti prof. Marije Kovač, svoje skrivne ljubezni, kateripa ni bilo dano, da bi se razvila dlje od dobrega prijateljstva. Tudi pesem o samoti na silvestrsko noč mi je podaril, ko sem ga po upokojitvi obiskala na njegovem domu. Pretresljivo pesem o smrtni slutnji pa sem zapisala sama. Bilo je med obiskom v novomeški bolnišnici 8. oktobra 1995. leta, samo šestnajst dni pred njegovo smrtjo. Z Ivanko Morosini – od otroštva do poroke je živela pri Jarčevih – sva ga obiskali. Povedal je, da je ponoči, ko ni mogel spati, spesnil kratko pesem in potem jo

Milan Markelj
ZAPISALA JE ZADNJE
JARČEVE VERZE

je zrecitiral. Tako je on pesnil, najprej vse v glavi, šele potem je verze, ali pa tudi ne, zapisal. Tistikrat je bil že preslaboten in pripet na vse tiste medicinske aparate, da sam ni mogel več pisati, zato sem verze, ki jih je zrecitiral, hitro zapisala na list in jih tako ohranila.”

- *Ali je prof. Jarc nameraval kdaj izdati svoje pesmi?*

“Bil je zelo, še preveč samokritičen in ni maral dajati svojih verzov v javnost. Jaz se ga nisem upala k čemu takemu nagovarjati. V pogovoru s prijatelji je beseda nanesla tudi na to, a se je potem vedno premislil. Kot mi je znano, je prof. Jože Dular zbral precej njegovih pesmi in jih je nameraval pripraviti za natis, a je žal prej umrl. Treba bo pobrskati po njegovi zapuščini, potem bomo videli, kaj se je od Jarčeve poezije še ohranilo.”

Slavka Ložar; foto: Milan Markelj

Janko Jarc **TAKOLE JE RASEL**

Takole je rasel:

V samoti, brez pravih tovarišev svojih mladostnih iger in brez njih hrupnega veselja. Če se je znašel med njimi, je bil preje robot in samosvoj in že zgodaj se je pokazala njegova trmoglava svojevolska narava, ki je hitro odbijala vsakega vrstnika. Edinec je in v tem je bila vsa tragika njegove prve mladosti. Eno samo sonce je bilo, ki mu je svetišilo, in še to je sam sebi tajil, čeprav je podzavestno občutil ves njegov žar – mati.

Tudi k njej se ni na zunaj izlival v vseh neštevilnih izrazih otroške ljubezni in dostikrat je z zasolženimi očmi obstal pred njo kot v zadregi, ko ji je nehote storil hudo. Še v poznejših letih, ko je vsaj malo doumel, kaj vse mu je mati in kaj vse mu je dala s svojo krotko in veliko ljubeznijo, ni mogla iz ust ljubezniva beseda. Komaj pogled in rahlo tresoči se glas je včasih medlo izrazil, kaj vse je skrito nekje v globini in ne more najti poti do žejnih ušes.

In mnogo pozneje, ko ga je popotni korak zanesel v vrvež tujega mesta, je v izložbi zagledal slikico, namenjeno za otroško sobo: Mati ob zibeli in pod njo drobni in tihi verzi kot uspavanka in na koncu besede: »To vse ti je mati, ki te samo enkrat v življenju užali: ko umrje –«

Celo popoldne so odmevali v njem ti drobni verzi in v mogočno pesem velemesta je prizvajala tiha melodija kot odsev edinega sonca njegove prve mladosti.

Ko je odraščal ljudskošolskim klopem, mu je bila glava polna divje romantičnih slik, privzetih iz knjig. Med ženket križarskih mečev se je privijala tiha zgodba dekleta z biseri in v zvok rimskih pozavn se je kresal oster dovtip starega Zaglobe. Preko vseh skromnih povesti domače zemlje je odmeval krik prerijskih stezosledcev in še v gimnazijskih letih je z iskrečimi očmi sledil silne zastore starih Slovenov in s solzami v očeh trepetal za Irenino ljubezen. –

In ob popoldnevih, ko je bila vsa dolina zaplavljenjena s soncem, se je potikal ob tiho tekočih vodah in se iskreno razgovarjal z drobnim pevcem v grmovju in cvetočim poljem.

Nič ni pogrešal tovarišev in presrečen je bil, ko je ušel v gozd, da se uleže v mehki mah, in so se v somrak in prijeten hlad velikega svetišča narave razpredale vse mogoče fantazije odraščajočega fanta. V tistih časih je veliko in iskreno molil. Pogosto je pokleknil k oltarju in tako blizu se je čutil svojemu Bogu.

In kadarkoli je po prvih zablodah dozorevajočih let iskal pri njem utehe, mu je bilo, kot da so se znova odgrnile zavese pred čarolepo resnico mladosti. V tistih letih se je včasih pripetilo, da so celo njegovo telo spreletavali prečudni tresljaji in mu je celo dušo obsenčila tako težka žalost, da je dostikrat sredi ceste obstal v neznanu tesnobi. Takrat je prvokrat jasno občutil, da živi, in v naslednjem trenutku mu je bilo, kot da se je znašel v toku deročih voda, katerim ne ve izvira in ne pozna morja, kjer najdejo vse pozabljenje v neskončnem strmenju dveh večnosti.

Takrat je instinktivno začutil potrebo po tovarišu – več, po prijatelju. Pred njim je rasel svetel lik sorodne duše, ki mu ne bi bila več družabnica otroških iger, ampak konsonančna struna na velikem instrumentu življenja, ki bi odmevala ob vsakem dotiku nešteti vprašanj, ki so

udarjala na klaviaturo njegove duše. In takrat je spoznal, da je bila vsa njegova mladost en sam silen krik po sorodni duši, ki je že v otroku podzavestno najbolj odmeval takrat, ko je najbolj sam ponosno odbijal vsak poizkus približanja sovrstnikov. In to prvo veliko spoznanje je bilo plod onih prvih skromnih razmišljanj in nerešenih vprašanj in ugank, ki so mu vstajale na duševnem horizontu.

S prijateljem, ki mu ga je Usoda prinesla na pot, in s tihimi pogovori, ki sta jih premnogokrat vodila ob somraku večera, se je ostril njegov duševni pogled, pa se obenem razraščal in razraščal ves kompleks ugank in skrivnosti.

Vse tišje in globlje so takrat v njem odmevala vsa ta razglasja, in ko je nekoč skoro pol nor begal pod s temnimi oblaki zaslonjenim večernim nebom in je vihar divjal preko mračnih polj, se je odzvala v njem prva pesem. S tresočo roko je potem na bel papir pisal okorne verze in s sliko viharne večera je zapela trudna misel:

Pod mračnim, divjim nebom obstal sem nem,

le srce je bolno drhtelo:

O bliski, o vranci, naj z vami grem! –

In v onem mladostno razrvanem času je iz zdrave, prebujene narave vzbrstela prva ljubezen.

Čez leta potem, ko je zdavnaj ugasnil zubelj mladih hrepenenj in sanj in je prebiral najlešo knjigo, napisano v njegovem jeziku, v katero je zrel mož iztisnil vso neizpovedano in neizpovedljivo pot svojega življenja in se v nji poravnal z vsemi razglasji svoje duše ter jo zato nazval S poti, je z genotjem prebiral v nji nekatera mesta, da jih je vedel že na izust, in si ponavljal: »Mladenič, ki dorašča! Vsaka zvezda ga boli, vse mu odmeva.«

Takrat pa, ko si je kot modri mož nekoč ponavljal: »Ljubil bi!«, mu je v duši zasijala tako žarka luč, in v tako jasnih konturah je blestelo življenje pred njim, da so se plaho umikale sence prejšnjih razmišljanj in je v njem vse vriskalo prekipevajoče mladosti in kot sijajen ognjemet pršelo novemu življenju naproti.

VESELE PRAZNIKE!

7. Judo. prav. 18. 12. 1947

Janko Jarc TO JE MOJ CREDO

To je moj credo je Janko Jarc napisal leta 1927, ko je v Pragi zaključil šolanje. Za objavo nam ga je posredovala ga. Ivana Mihelič Morosini.

Absolutne, objektivne, nadnaravne sile, ki bi vesoljstvo in človeka vodila k svojemu cilju, ni.

Vse je samo priroda v svoji večni igri presnavljanja in prerojevanja, kar je življenje.

In človek je uboga igrača na brezmejnih valovih življenja.

Prečudno smo ljudje spleteni: obrazi in duše celega rodu so nam vrezane v lice, miselni in čustveni svet davnine in sodobnega sveta je vrit v naš duhovni obraz. In oni davni, pradavni strah pred naravo in njeno nedoumljivo vsemogočnostjo, ki jo je z nimbom božanstva obdal, je zapustil v nas vseh neutešno željo in hrepenenje po večni laži o rajju. Odtod neprestano naprezanje človeškega duha v ustvarjanju religij – od najprimitivnejših do najpopolnejše in najidealnejše, ki jo je Krist s svojo smrtjo na križu potrdil.

Ali poleg teh najsubtilnejših emanacij človeškega duha nam je ostala še groba in samo prirodno čuteča narava, ki pozna samo boj za obstanek in je zato a natura polna krivic in v večni opreki z najboljšim spoznanjem najboljših izmed ljudi. To je oni večni boj med Dobrim in Zlim, med Lučjo in Temo – To je ono večno izgorevanje duš, ogenj, ki pali, pa ne sveti. – In ono najboljšo spoznanje najboljših med ljudmi (znani so: vsi veliki fundatorji in reformatorji religij so to).

Jarčev indeks Karlove univerze v Pragi

Ubog je človeški rod. In vse, česar ni doumel in nikdar doumel ne bo, je prenesel v onostranost, na ono stran delokroga človekovega, njegovega razuma in čustvovanja.

Ubog je človeški rod: kot zver bi se klal in se kolje med seboj za vsakdanji kruh in svojo kri. In da obrzda zver in ji kolesnice zareže na cesti življenja, so ti najboljši dali postave in zakone. V njih se je izkristaliziralo in potenciralo ono spoznanje Dobrega vsega človeštva, zato so bili sami Luč, ki sveti, so se sami dvignili na oltar in prestopili onstran mej prirode in tako obvladali njo samo.

So kot nevidna energija, ki jo izžareva materija, so nad njo in vendar izhajajo samo iz nje.

V tem je vse njihovo veličje, v tem ves neskončni tragos narave in vsa njena tiha sreča.

In človek, ta mikrokosmos.

Vse to odseva v njem in se v njem bori.

Temu, kar je dala priroda bitju, ki ga je ustvarjala, je dodala kri rodu, iz katerega je izšel, svoje. In slepi produkt igračkanja teh dveh sil je človek, njegova duša in njegovo telo. Zato ni mogoče govoriti o nekih objektivnih vrednotah, ki bi za vse enako veljale.

In iz tega spoznanja je zrasla vera v Usodo, v fatum, ki je kakor vlačuga: enemu razgali vse svoje najtišje radosti in ga osreči z vsem, drugemu s svojim velim telesom zastrupi še to malo, kar ima – in ga piči za smrt.

In vendar je smešno govoriti: ni vredno živeti. –

Ne iz lastne volje, iz skromnega veselja in najglobljih sladkosti dveh bitij smo rojeni, postavljeni v večni tok življenja: izpolniti moramo nalogo, ki nam je odsojena.

In v tem leži vse: spoznati svoj namen, in ko so izginile vse večnostne iluzije, poljubiti grudo, na kateri stojimo, zrasti z njo v eno in kot silni Antej črpati iz nje svojo moč.

Po prirojenih zmožnostih in darovih bo ta ograjeni vrtiček bolj ali manj pester, bolj ali manj bogat.

Kaj se vpraša drevo, čemu raste na zemlji in jo s svojim velim listjem gnoji. – Kaj ve veter za smer, v katero raznaša cvetni plod? In ali tožijo travniške rože, da ni njih vonj kot (vonj) vrtnic in nagljev opojen in težak v svoji omamni lepoti?

Spoznaj svoje mesto v velikem mozaiku prirode! Kaj zato, če si samo navaden, siv kamenček? V sliki celote si nepogrešljiv! In ko vse to spoznaš, ni več Usode. – Sam si svoj vsemogočni fatum, sam sebi odrejaš pot in smer.

Ali nad vsem naj blesti ona starodavna modrost:

*Immortalia ne speres, monet annus,
et almum quae rapit hora diem!*

To je izpoved mladega človeka, absolviranega filozofa, ki se je ves čas svojih študij razvijal v dogmatičnem (katoliško-klerikalnem) okolju. Končal je študije v Pragi in 1927. leta 23-leten napisal to izpoved.

Zgoraj: Barvna voščilnica z romantičnim motivom iz narave; odposlana leta 1902
Spodaj: Barvna voščilnica z vedrimi novoletnimi simboli; odposlana leta 1918

OB STOPETDESETLETNICI ROJSTVA ZGODOVINARJA IN GEOGRAFA IVANA VRHOVCA

Ivan Vrhovec

Letos, 21. maja, je minilo 150 let, kar se je v Spodnjih Poljanah pri Ljubljani rodil Ivan Vrhovec. S svojimi zgodovinskimi deli, posebej o Ljubljani in Novem mestu, si je postavil upoštevanja vreden spomin. Doma je bil iz kmečke družine s trinajstimi otroki. Zato je razumljivo, da njegova pot do izobrazbe ni bila ravno lahka. Tako je že v petem gimnazijskem razredu postal ponavljalec, saj je moral mnogokrat pomagati očetu pri domačih delih. Še posebej težka so bila njegova dunajska leta, ko je obiskoval tamkajšnjo univerzo, saj mu oče večkrat denarno ni mogel pomagati. Vsekakor je bil Vrhovec eden tistih, ki so na svoji koži izkusili znani izrek »Če greš na Dunaj, pusti trebuh zunaj«. Prav tako se je Vrhovec uvrstil med tiste slovenske študente, ki so vsaj enkrat celotno pot do Dunaja prepešačili, saj niso imeli denarja za vlak.

S književnim delovanjem je Vrhovec pričel že v gimnaziji. Leta 1870 je na Dunaju pričel izhajati Stritarjev Zvon, ki je imel nemajhen vpliv na takratno šolajočo se mladino. Povabilu na slovstveno delo so se poleg Vrhovca odzvali tudi nekateri njegovi sošolci – med njimi je najbolj znan Fran Maselj Podlimbarski. Naskrivaj so osnovali svoj slovstveni krog ter prebirali svoje pesmi in spise ter o njih izmenjavali svoje misli. Vrhovec je tri svoje spise ponudil Družbi sv. Mohorja, a so mu vse zavrnil. Zanimivo je, da se je k literarnemu ustvarjanju v kasnejšem življenju večkrat vračal, kljub temu da z objavami največkrat ni uspel. Precej bolj je bil uspešen s prispevki s področja prirodoslovja in potopisnimi članki z raznih celin, ki jih je povzemal zlasti po nemškem časopisju, saj sam nikoli ni imel sredstev, da bi kam potoval.

Pomembnejši korak naprej, ki je bil hkrati vzpodbuda za Vrhovca samega, pa je bila soglasna odločitev odbora Družbe sv. Mohorja, takrat najpomembnejše slovenske založniške hiše, da »dajo na svetlo« po domače razloženi pouk o **Novi meri in vagi** (1873 in 1874). Tajnik Mohorjeve družbe Andrej Einspieler (1813–1888), vodja koroških Slovencev, politik in publicist, je spoznal Vrhovčevo spretnost za prstonarodne spise. Vrhovec je bil družbin sodelavec preko petindvajset let.

Z inštrukcijskimi prihranki in honorarjem, prejetim od Mohorjeve družbe, je jeseni 1873 Vrhovec krenil na Dunaj. Tamkaj je prav takrat potekala svetovna razstava; spis **En dan na dunajski razstavi** so mu objavili v Koledarju Mohorjeve družbe.

Na vseučilišču je vpisal zgodovino, zemljepis in slovenščino. Med njegovimi profesorji je bil tudi dr. Fran Miklošič, takrat prva avtoriteta v slovanskem jezikoslovju. Njegovo študentsko življenje je bilo kaj skromno, saj je bil domala brez domače podpore. Pomagal si je z inštrukcijami in dopisovanjem v Zvon, pozneje pa tudi s Knafljevo ustanovo. Vključil se je tudi v delo akademskega društva Slovenija, ki mu je leta 1876 tudi predsedoval. Za zaključni nalogi si je iz splošne zgodovine izbral odnose Karla Velikega do slovanskih narodov, iz avstrijske zgodovine pa izvolitev Friderika V. za rimskega cesarja. Po

odobritvi obeh nalog se je pripravljaj na ustni izpit.

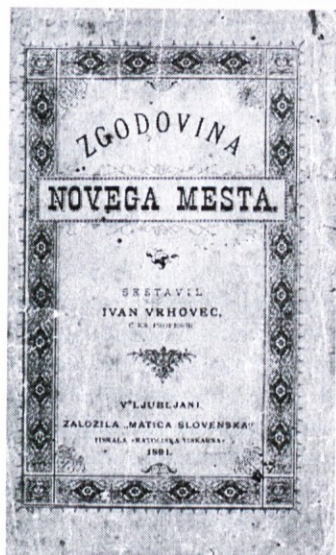
Ker mu je primanjkovalo sredstev za preživljanje, se je v jeseni 1878 odločil za službo domačega učitelja pri baronu Airoidiju v popolnoma nemški vasi Ozslop na Ogrskem. Na razpolago mu je bila tudi služba domačega učitelja na Brdu pri Kranju, vendar se je raje odločil za samotni Ozslop v Bakonjskem gozdu, ker je želel čim prej zaključiti študij. Izkušnja pa je bila zelo grenka. Ne le, da je bil Ozslop dve uri in pol oddaljen od najbližje pošte in kar pet ur od železniške postaje – kraj je bil sila dolgočasen, kjer se razen nedeljskega kegljanja ni dogajalo ničesar. Zato se je Vrhovec pričel zatekati v razmeroma bogato grajsko knjižnico, kjer so prevladovala geografska in zgodovinska dela. Najbolj pa se je zataknilo pri denarju – za poučevanje dveh baronovih sinov naj bi dobival 40 goldinarjev na mesec, kar ni bilo malo. Pa se je obrnilo drugače. Čeprav je baron Vrhovca vselej naslavljal s Herr Professor, mu je pogosto dajal vedeti, da se človek prične šele pri baronu. Airoidi si je celo izposojal denar od Vrhovca, ki ga je prejemal za objavljene spise pri Mohorjevi družbi. Ker ni bilo plače od nikoder, je Vrhovec svoje službovanje na Ogrskem predčasno zaključil 15. septembra 1879, honorar pa je bil prisiljen iztožiti. O tej grenki izkušnji na Ogrskem se je v pismih večkrat potožil sošolcu Ivanu Vrhovniku.

Službo domačega učitelja (1879–1881) je nato nastopil pri višjem železniškem uradniku Siebererju v Sisku, kjer je bil nadvse zadovoljen. Zato je pri tej družini ostal tudi po preselitvi v Maribor, kjer se je sin vpisal v gimnazijo. Med bivanjem v Sisku se je Vrhovec navdušil nad hrvaškim jezikom; sošolcu Vrhovniku je pisal: »Kar vsak dan bi po trgu hodil ter ušesa nastavljal«. V Mariboru pa se nasprotno ni počutil prav nič domačega, Mariborčani pa so se mu zdeli apatični ljudje.

V Ozslopu je Vrhovec napisal razpravo **Germanstvo in njega vpliv na slovanstvo v srednjem veku**, s čimer je oral ledino na tem področju. Razpravo, ki je obsegala dve poli, je poslal Janezu Bleiweisu, izšla pa naj bi v matičinem Letopisu. Bleiweis mu je natis sicer obljubil, vendar pod pogojem, da mu doda vsaj še eno polo. To je Vrhovec tudi storil, pri čemer se je oziral na Bleiweisov nasvet, naj se političnim ocenam izogiba. Vrhovec se je kljub mladosti zavedal, da je segel na precej občutljivo področje, objava pa bi mu pri karieri prej utegnila škoditi kot koristiti. Zgodovinarju dr. Francu Kosu je 5. aprila 1880 pisal, da je skušal dognati »nekatero najvplivnejše vzroke, ki so pomagali po sedaj nemških tleh slovenski narodnosti v grob«. Skrb, da bi mu razprava o germanizaciji zavirala kariero, se je kasneje izkazala za neupravičeno.

Študij zgodovine in zemljepisa je zaključil 3. julija 1881 in s tem pridobil pravico do poučevanja obeh predmetov na vseh gimnazijah z nemškim učnim jezikom. Za slovenski učni jezik je izpit opravil štiri leta kasneje. Nameraval je napraviti tudi doktorat – razpravo Germanstvo in njega vpliv na slovanstvo v srednjem veku je prevedel v nemščino, pred tem pa je besedilo nekoliko priredil, tako da je nekatera »občutljiva« mesta izpustil. Vendar zagovora, čeprav je imel disertacijo že odobreno, ni opravil, ker je bila pristojbina za njegov žep prevelika.

Pripravniška leta je opravil v Ljubljani, slabe gmotne razmere pa so ga prisiljevale, da je objavljaj dalje. Kot »probekandidat« seveda ni prejemal plače, sošolcu Vrhovniku pa je potožil: »Kruharsko pisateljstvo bi že silno rad na kol obesil«. Tačas je Matica objavila prosto

Naslovnica Vrhovčeve Zgodovine
Novega mesta

tajniško mesto, vendar kljub znanstvu z dr. Bleiweisom s prijavo ni uspel. Začasno službo je dobil na ljubljanski realki, kjer je nadomestil začasno odsotnega profesorja, dne 30. septembra 1882 pa je postal suplent na omenjeni šoli.

Vrhovec se je »našel« šele, ko mu je prvi slovenski župan Ljubljane Peter Graselli, dovolil vstop v mestni arhiv, ki se je nahajal na rotovžu. O ljubljanskem mestnem arhivu je Vrhovec kasneje zapisal, da je bilo gradivo nakopičeno v največjem neredu, listine najrazličnejših stoletij in najrazličnejšega obsega pa pomešane med seboj. Po dveh letih trdega dela je v matičinem Letopisu objavil obširno razpravo **Topografski opis Ljubljane in zgodovina mestnega zastopa v minulih stoletjih** (1885). Še bolj je javnost presenetil naslednje leto s knjigo **Ljubljanski meščanje v minulih stoletjih**, posvečeno ljubljanski kulturni zgodovini. Medtem ko je v Topografskem opisu predstavil rast Ljubljane in njen razvoj na zunaj, pa je v Ljubljanskih meščanih predstavil delo in življenje njenih nekdanjih prebivalcev. Krajše prispevke je Vrhovec objavljaj tudi v Ljubljanskem zvonu, saj je v ljubljanskih arhivih našel dovolj gradiva. V nekaj letih je v tem glasilu objavil kar 20 prispevkov. Ponovno se je po nekajletnem premoru lotil leposlovnega pisateljavanja – napisal je dve povesti – vendar sta ostali v rokopisu, ker mu jih Levec ni hotel objaviti.

Novomeško obdobje

Leta 1886 je bilo na gimnaziji v Novem mestu razpisano profesorsko mesto za zgodovino. Službo je dobil Vrhovec ob posredovanju grofa Hohenwarta, kateremu ga je priporočil dr. Josip Vošnjak. Grof Karl Hohenwart je bil takrat ena pomembnejših političnih osebnosti, med drugim je bil kranjski deželni glavar in avstrijski ministrski predsednik, sicer pa tudi častni občan Novega mesta. O Vrhovčevem prihodu v Novo mesto so pisale tudi Dolenjske novice: »V Novo mesto je prišel za profesorja gospod I. Vrhovec, znani zgodovinski pisatelj slovenski, torej vrla moč« (15. 10. 1886, str. 160).

Stalne službe se je družabni Vrhovec veselil, saj se je še pred nekaj leti bal, »da pojde morda po dovršenem poskusnem letu krave past« (pismo Vrhovniku 25. marca 1881). Nad Novim mestom in njegovimi meščani pa je bil sprva razočaran. Tako je v pismu Franu Levcu z dne 9. novembra 1886 potožil, da o nekdanj glasoviti novomeški veselosti ni ne duha ne sluha. Znova je pisal Levcu 3. februarja 1887: »Človek mora tu vse žile napeti, da ga ni samega dolgega časa konec, kajti o zabavi nimajo Novomeščani niti pojma. Ne vem, če je kje življenje tako malomestno kakor tu. Z dekleti zabavati se, je sila težko; le dr. Razpetova in pa Rudeževa gospodična se morajo izvzeti.« Z Amalijo, hčerjo okrajnega zdravnika dr. Martina Razpeta, se je Vrhovec poročil 8. septembra 1887 in tako postal novomeški zet.

Neutrudni Vrhovec je mnogo prispeval pri razvoju narodnega in družabnega življenja v Novem mestu. Njemu gre zasluga, da je Novo mesto znova dobilo gledališče. Čeprav se je narodno prebujanje Novega mesta pričelo leta 1865 z ustanovitvijo Čitalnice, so se pomembnejši premiki v tem pogledu dogodili le malo pred Vrhovčevim prihodom. Najprej je v slovenske roke prišla mestna občina, ko je bil kot prvi slovenski župan izvoljen stotnik Mihael Kmetič (1882–1884), za njim pa notar dr. Albin Poznik. Čitalnici se je leta 1884 pridružilo Dolenjsko pevsko društvo, dve leti kasneje pa sta bila ustanovljena

Ciril-Methodova podružnica ter Katoliško društvo rokodelskih pomočnikov. Gimnazija je bila leta 1870 sicer podržavljena, vendar je še nekaj časa ostala trdno v nemških rokah. Šele leta 1885 je prvi slovenski gimnazijski ravnatelj postal Andrej Senekovič, leta 1890 mu je sledil pisatelj dr. Fran Detela. Svoje je primaknil narodnozavedni tiskar Janez Krajec, ki je leta 1885 pričel z izdajanjem Dolenjskih novic, štirinajstdnevnik v slovenskem jeziku. Pomembna pridobitev za Novo mesto je bila selitev Kmetijske šole iz vipavskega Slapa na Grm (1886). Izrednega pomena za družabno življenje Novega mesta pa je bila dozidava Narodnega doma (1884), prvega na slovenskih tleh. Kmalu po svojem prihodu je na njegovem odru nastopil tudi Ivan Vrhovec, in sicer kot govornik na Vodnikovi proslavi.

Vrhovec, ki je imel nekaj izkušenj z gledališčem še iz študentskih let, je bil pobudnik za oživitvev gledališča, ki ga je Novo mesto pred njegovim prihodom že imelo, a je njegovo delo zamrlo. Osnovali so gledališki odsek, za predsednika je bil izvoljen ravnatelj gimnazije Andrej Senekovič, za člane pa župan dr. Poznik, profesor risanja na novomeški gimnaziji Jožef Sturm in Vrhovec. Slednji je 17. januarja 1887 pisal Levcu: »Poslov imam sedaj o pustu čez glavo, ker sem tajnik Čitalnice in pevskega društva; vrh tega sem prevzel vodstvo gledališča, ki ga nameravam tu osnovati.«

Novomeška Čitalnica se je takrat nahajala v zelo slabih gmotnih razmerah, z gledališkimi predstavami pa naj bi se finančno stanje popravilo. S pomočjo prostovoljnih prispevkov so na Dunaju naročili kulise, ki so stale 600 goldinarjev. Kar je manjkalo, je sproti narisal prof. Sturm. Gledališče je potrebovalo tudi ustrezno garderobo, zato so pripravili predavanja, ki so prinesla v blagajno nad 100 gld. Tako je prof. Rajko Perušek predaval o optimizmu in pesimizmu, ravnatelj kmetijske šole Rihard Dolenc o vinskem kipenju, prof. Ignacij Fajdiga o elektriki, Vrhovec pa o Novem mestu v prejšnjih časih.

Prva gledališka predstava na novem odru je bila 13. marca 1887, in sicer Blaznica v prvem nadstropju. V istem letu so sledile še Po pogrebu, Berite Novice, Zapravljivec in To je moja maksima. Do Vrhovčevega odhoda iz Novega mesta v začetku leta 1897 se je zvrstilo še 22 predstav, nekatere med njimi so bile ponovljene, vendar ne več kot dvakrat. O predstavah so redno poročale Krajčeve Dolenjske novice.

Predstave so bile dobro obiskane, saj so že v prvem letu imeli kulise za tri sobe in slike: gozd, vrt, pokopališče, vas, divji gorski svet, jezero in mesečno pokrajino. Stroškov so imeli nad 800 gld., leto pa so zaključili z neznatnim dolgom 70 gld. (pismo Levcu 4. 12. 1887). Duša gledališča je bil Vrhovec, ki je bil dramaturg, režiser in igralec hkrati. Poleg tega je vadal diletante – za eno predstavo je bilo potrebnih deset vaj – to pa je pomenilo, da je Vrhovec skoraj ves svoj prosti čas porabil za gledališče. V materialnem pogledu Vrhovec od gledališča ni imel nič. V že omenjenem pismu Levcu je napisal, da se je za gledališče zelo žrtvoval in dodal: »Ko bi bil uporabil ta čas za pisarjenje, bi bil par stotakov na boljšem.« Prav tako je brez plačila pomagal Dijaškemu podpornemu društvu pri njihovih vsakoletnih glasbenodeklamatorskih akademijah, pravkar ustanovljenemu Katoliškemu rokodelskemu društvu pa pri njihovih prireditvah.

Raziskovalna žilica Vrhovcu ni dala miru kljub obilici dela z gledališčem. Tako je v letu 1888 v Ljubljanskem zvonu v treh nadaljevanjih objavil spis **Francozi v Novem mestu**. V rubriki Iz domače zgodovine

je v isti reviji objavil več člankov o novomeški preteklosti. Vrh raziskovalnega dela v njegovem novomeškem obdobju pa predstavlja **Zgodovina Novega mesta**. Iz pisem uredniku Ljubljanskega zvona Franu Levcu je razvidno, da z dostopom do kapiteljskega arhiva ni imel težav, frančiškani pa so mu dali na razpolago svojo kroniko. Mestni arhiv se mu je zdel skromen, s pripravo poglavja o zgodovini novomeške gimnazije pa ni imel posebnih težav, saj je bil gimnazijski arhiv dobro ohranjen. Rokopis je nastajal tri leta, junija 1890 pa je Zgodovino Novega mesta predal Matičinem odboru. Slovenska matica mu je za rokopis plačala 84 gld. avtorskega honorarja.

Do izdaje Zgodovine Novega mesta pa ni prišlo takoj. Odboru se je rokopis zdel preobširen, podana je bila tudi opazka o slabem gospodarjenju proštov in vedenju nekaterih korarjev (čeprav so bile Vrhovčeve navedbe resnične). Negotovost se je vlekla do spomladi 1891, ko je Vrhovec prejel rokopis v popravo. Besedilo je moral skrajšati in na nekaterih mestih revidirati.

Zgodovina Novega mesta je nato v letu 1891 vendarle izšla, za njen izid pa je imel največ zaslug Fran Levec, kar mu je Vrhovec v enem od pisem tudi hvaležno priznal.

Vrhovčeva Zgodovina Novega mesta ima kljub nekaterim pomanjkljivostim neprecenljivo vrednost. Predvsem je Vrhovec uporabil arhivalije, ki jih danes ni več. Mestni arhiv je namreč med drugo svetovno vojno in tudi po njej doživel kaj klavarno usodo. Ko so med obema vojnama skušali ustanoviti muzej – glavni pobudnik je bil prof. dr. Alojzij Turk, začasne prostore pa so našli v meščanski šoli – sta prof. Janko Jarc in maturant Milan Dodič iz rotovškega podstrešja prenesla starejše arhivsko gradivo. Prav tako so bili rešeni ohranjeni akti nekdanjega terezijanskega okrožnega urada, vse drugo pa je zaradi pomanjkanja prostora ostalo na starem mestu. Med drugo svetovno vojno so italijanske oblasti dale premestiti gradivo na podstrešje okrajnega poslopja. Mestna registratura novejšega časa je bila uničena ob nemškem bombardiranju leta 1943. Povrh vsega so leta 1951 v vsejugoslovanski akciji zbiranja starega papirja del arhiva odpeljali v papirnico Vevče. Po ustnih navedbah Boga Komelja, ki si je po vojni najbolj prizadeval za rešitev arhivalij in muzealij, so vneteži nabrali za dva vagona starega papirja, za kar so bili nato javno pohvaljeni. Koliko je bilo v teh dveh vagonih dragocenega mestnega arhiva, lahko le ugibamo. Vsekakor pa vemo, da je danes Novo mesto brez najstarejših arhivalij.

Vrhovec se je pri raziskovanju novomeške preteklosti naslonil na ohranjeno arhivsko gradivo, kar je za samo zgodovino Novega mesta razumljivo in pravilno. Vendar je pri tem vnmear puščal vse obdobje pred ustanovitvijo mesta in ga niti pomembne najdbe pod Marofom ob gradnji nove ceste proti kolodvoru leta 1890 niso toliko pritegnile, da bi jih v svoji zgodovini Novega mesta vsaj omenil. Kljub vsemu je Vrhovec opravil sijajno delo, pri čemer ga moremo opravičiti z več dejstvi. Prvič, Vrhovec ni bil poklicni raziskovalec v današnjem pomenu besede; drugič, delal je več ali manj po svoji presoji, pri čemer ni imel mentorja (z nasveti mu je pomagal le ljubljanski muzejski arhivar Anton Koblar); tretjič, slovensko zgodovinopisje je bilo na začetku svoje poti in bi vzornike Vrhovec kaj težko našel; in četrtič, Vrhovec je redno služboval na novomeški gimnaziji, poleg tega pa je bil nenehno vpet v čitalnično in družabno življenje Novega mesta, tako da ga lahko občudujemo, kdaj je sploh našel čas za pripravo

tako obsežnega dela.

Vsekakor pa je hvalevredno, da je kakor prej za Ljubljano ugotovil in opisal staro mestno topografijo in navedel vrsto dragocenih podatkov, kakšno je bilo stanje v času izida knjige. Na podlagi njegovega opisa lahko dokaj natančno rekonstruiramo podobo Novega mesta ob koncu 19. stoletja. Poglavitni del knjige je namenjen zgodovini mesta od njegove ustanovitve leta 1365 dalje. Velika škoda pa je, da je Vrhovec ta 149 strani obsegajoči del zaključil s francosko okupacijo 1809–1813. Obdobja po letu 1813 ni omenil niti z besedo, kaj šele s poglavjem. Vsekakor na moč nenavadno, saj so se ravno v 19. stoletju dogajale izjemno pomembne spremembe, kot je na primer revolucionarno leto 1848, odprava tlačanstva, narodno prebujenje itn. Nasprotno pa je pri poglavju o gimnaziji navedel podatke vse do leta 1891, torej do časa, ko je rokopis že romal v tiskarno.

V celoti obsega Vrhovčeva Zgodovina Novega mesta 308 strani, dodani pa so ji ustanovno pismo Rudolfa IV. z dne 7. aprila 1365, pouk nadvojvode Karla, kako se je Novomeščanom ravnati pri volitvah iz leta 1573, ter listina, s katero je cesarica Marija Terezija podelila gimnaziji pravico javnosti z dne 8. avgusta 1746. Knjigo je založila Matica Slovenska, natisnila pa jo je Katoliška tiskarna v Ljubljani. Ocenio knjige sta nato objavila Ljubljanski zvon ter Dom in svet.

Po izidu Zgodovine Novega mesta je novomeški občinski zastop Vrhovec počastil s priznanico: »Blagorodni gospod! Čast mi je Vam naznaniti, da je mestni zastop v svoji seji 10. dec. 1891 z veliko radostjo sprejel vašo poklonitev Novomeške zgodovine, katero ste spisali s tako požrtvovalnostjo in ljubeznijo. V imenu mestnega zastopa si usojam torej Vam se primerno zahvaliti ter izreči nado, da bodele tudi v prihodnje v proslavo našega ljubega, ako tudi ubogega Novega mesta z isto ljubeznijo delovali, kakor dosedaj. Župan Perko.« (priznanico je objavil Slovenski narod 1892, št. 9).

Vrhovec se je preizkusil tudi kot pisec učnih knjig za slovensko srednjo šolo. Tako je za Slovensko čitanko za tretji razred gimnazije napisal spis **Turške vojske po slovenskih deželah v 15. stoletju** (1892). Zelo ugodno ocenjene so bile **Zgodovinske povesti za meščanske šole** v treh stopnjah (1892–93). Leta 1897 je izšel učbenik **Zemljepis za prvi gimnazijski razred**.

Nov izziv za Vrhovca je pomenilo konservatorsko delo; 14. februarja 1895 so ga namreč imenovali za konservatorja zgodovinskih in posvetnih spomenikov. Imenovanje so znova potrdili 7. marca 1900. Tako je kranjskemu deželnemu odboru poročal o kapeli Božjega groba na Grmu pri Novem mestu (1895), centralni komisiji na Dunaju pa o kartuziji Pleterje ter o cerkvi sv. Florijana v Kočevju, preden so jo podrli in na njenem mestu zgradili novo. Obširen opis cerkve v Šentrupertu je izšel v publikaciji centralne komisije šele po njegovi smrti. Vrhovčev opis te imenitne gotske cerkve je uporabil zgodovinar Ivan Steklasa v knjigi Zgodovina župnije Šentrupert na Dolenjskem.

Izleti, ki jih je Vrhovec kot konservator opravljajl v času poletnih počitnic v bližnjo in daljno novomeško okolico, so se mu prikupili. Žal pa je to prijetno delo ustavil nesrečni dogodek pozimi 1895, ki je povzročil kronično vnetje hrbteničnega mozga. Ko se je nekega večera vračal domov, mu je pred vežnimi vrati padel ključ v sneg. Med iskanjem je nesrečno padel in nezavestnega ter napol zmrzlega so ga našli šele naslednje jutro. Od takrat je nenehno bolehal, njegovo zdravstveno stanje pa se je znatno poslabšalo v jeseni 1899. Takrat so

VIRI IN LITERATURA:

Največ podatkov o Ivanu Vrhovcu sta nam ohranila prof. Rajko Perušek in zgodovinar Ivan Vrhovnik. Perušek je med letoma 1882–1890 na novomeški gimnaziji poučeval latinščino in grščino. Z Vrhovcem sta postala prijatelja, življenjepisno črtico o Vrhovcu pa je Perušek objavil v Izvestju ljubljanske gimnazije 1902/03. Vrhovnik je bil Vrhovčev gimnazijski sošolec, stike pa sta po končani gimnaziji ohranjala vse življenje. Krajši zapis o življenju in delu Ivana Vrhovca je Vrhovnik objavil v Podbevškovem zborniku Dolenjska metropola Novo mesto (1930), podrobneje pa ga je predstavil v posebni izdaji zgodovinske sekcije Muzejskega društva za Slovenijo (1933, z bibliografijo).

Večino Vrhovčevih pisem hrani NUK v Ljubljani. Nahajajo se v zapuščinah Josipa Stritarja, Frana Levca, Engelberta Gangla, Andreja Einspielerja, Družbe sv. Mohorja, Ivana Prijatelja, Ivana Vrhovnika, Frana Levstika in Josipa Vošnjaka.

Drugi podatki so bili zajeti iz Slovenskega biografskega leksikona, Dolenjskih novic 1886–1902, prispevka Janka Jarca iz preteklih stoletij Novega mesta, objavljenega v zborniku Novo mesto – Kulturnozgodovinski vodnik, Novo mesto 1975 ter prispevka Ludvika Tončiča Dolenjski muzej od ustanovitve dalje, objavljenega v zborniku Dolenjski muzej 1950–2000.

v Tomanovi (danes Prežihovi) ulici v Ljubljani odprli novo gimnazijsko poslopje. Ko je po končani konferenci Vrhovec zapuščal poslopje, je zgrešil glavna vrata in prišel do stranskega izhoda. Ker je bila že tema, ni opazil dveh stopnic. Sledil je usoden padec, po katerem si Vrhovec ni več opomogel. Najprej je hodil ob palici, zadnji dve leti življenja pa ga je na vozičku vozil starejši sin ali sluga. Povrh vsega mu je začel pešati vid.

Bolezen je pospešila Vrhovčeva prizadevanja, da bi zapustil Novo mesto, čeprav so leto poprej dokončali gradnjo železnice Ljubljana–Novo mesto. Vrhovec je že leta 1892, ko so pričeli graditi progo, pisal Levcu, da so mu železniški piski kakor najlepši akordi, saj bodo Novemu mestu prinesli človeka vredne razmere. Poleg kulturno-družabnega življenja je Vrhovec v Novem mestu najbolj pogrešal knjig. Tako je pisal Levcu: »Le to je tukaj težava, velika težava, da nimamo razen nekaterih molitvenih knjig prav nič v svoji knjižnici, najmanj pa novejših. O geografskih novostih izvem le iz političnih časopisov kaj, nove zgodovinske knjige pa niti po imenu nobene ne poznam, kar jih je izšlo, odkar sem tu« (23. 2. 1890).

Vrhovčeva zadnja leta

Vrhovec je Novo mesto dokončno zapustil februarja 1897 in se preselil v Ljubljano, kjer je dobil službo na klasični gimnaziji. Kljub svarilom zdravnikov je Vrhovec svojo bolezen imel za malenkost in z raziskovalnim delom ni prenehal vse do svoje prezgodnje smrti. Tako je še v letu 1895 pri Matici slovenski objavil spis **Čolnarji in brodniki na Ljubljani in Savi**, leta 1897 **Francoska ljudska šola na Kranjskem** in leto kasneje **Meščanski špital v Ljubljani**. Sodeloval je tudi pri Izvestjih muzejskega društva, ki jih je urejeval Anton Koblar. Tamkaj je objavljial t. i. zgodovinske drobtine in jim leta 1897 dodal razpravo **Gorski zakon in gorske pravde**, naslednje leto pa **Rožnik in cerkev na Rožniku**. V nemških Mitteilungen je objavil dva članka o kugi v Ljubljani (1899 in 1900) ter **Der schwäbische Chronist Burghardt Zink und eine interessante Schule zu Reifnitz in Unterkrain** (1900). Po njegovi smrti so Mitteilungen objavile še dva njegova prispevka iz zgodovine Ljubljane. Zgodovini Ljubljane so posvečena tudi njegova zadnja dela: **Veliki šenklaški zvon v Ljubljani – čigav je?** (Zbornik Matice slovenske 1898), **O ustanovitvi šentjakebske, frančiškanske in trnovske fare v Ljubljani** in kot zadnje njegovo delo **Dve predavanji o ljubljanskih pokopališčih** (oboje ZMS 1901). Njegovo namero, da bi izdal zgodovino šentpeterske in šenklaške fare, je preprečila smrt. Po hudi bolezni je umrl 19. septembra 1902.

Obe mesti – Ljubljana in Novo mesto – sta se zaslužnemu Vrhovcu oddolžili s poimenovanjem ulic: Ljubljana je to storila leta 1903, Novo mesto pa leta 1930.

KNJIŽNICA, PROSTOR UČENJA, INFORMIRANJA IN BRANJA ZA VSE?

Novi načini dela knjižnic za boljše rezultate

»Je knjiga, ki je več kot knjiga«, pravi Tone Pavček v pesmi Rastoča knjiga, mi pa dodajamo: to je knjižnica.

¹ Vizija razvoja knjižničarstva v Sloveniji. – Strokovno posvetovanje Zveze bibliotekarskih društev Slovenije, Otočec, 20.–22. oktober 2003. – Ljubljana: Zveza bibliotekarskih društev Slovenije, 2003. Posvet je bil namenjen soočenju pogledov na razvoj knjižnic med stroko, ki so jo zastopali vodje pomembnih strokovnih razvojnih služb v knjižničarstvu, in predstavniki ministrstev in lokalne oblasti, ki so pristojni za razvoj knjižničarstva.

² Na posvetovanju so bili v okviru strateškega načrtovanja uporabniki malo izzivalno poimenovani potrošniki. Nekoliko sporen sinonim je poslušalce opomnil, da lahko uporabnik v knjižnici kot javnem zavodu uveljavlja svoje potrošniške pravice. Še zlasti pa je to vedenje primerno, ko knjižnica nima knjižničnih pravic ali pa jih ne spoštuje.

Letošnje strokovno posvetovanje knjižničarjev Vizija razvoja knjižničarstva v Sloveniji¹ je poslušalca prepričalo, da ostaja knjižničarjeva vizija na ravni uresničevanja namena posameznega tipa knjižnice na lokalnem območju, namena, ki spoštuje posameznikove in skupinske potrebe, interese pa tudi želje in zmožnosti. Tem se bodo prilagajali knjižničarji in spodbujali njihovo rast, ko bodo klasične storitve dopolnjevali s sodobnimi elektronskimi in vključevali v lokalno okolje tudi globalnost. To je primerna drža v času, ko politika odkriva knjižnice kot »krivce« za dobro in slabo: da gremo v Evropo, da se staramo, da smo slabo funkcionalno pismeni, da se gospodarsko giblujemo na spolzkem področju, da se opazno delimo na revne in bogate, tudi zato, ker se pospešeno briše zlata sredina ... Priznavanje vloge in pomena knjižnice kot »ožilja za pretok znanja in informacij«, kakor se je slikovito izrazil predstavnik Ministrstva za informacijsko družbo, Marko Hren, je razveseljivo. Obeta, da se bo začelo uveljavljati in uresničevati sodelovanje med politiko in knjižnicami, strateško načrtovanje, ki bo dopuščalo izbiro prioritet knjižnicam, in se bo opustil »sedanji trend pri oblikovanju finančnega načrta knjižnice, ko se država in občine vedno bolj vpletajo v notranjo strukturo porabe sredstev, določanje prioritet ...« (Šetinc: Vizija, str. 91), kar onemogoča, da se knjižnice, še zlasti ob zmanjševanju finančnih sredstev, primerno prilagajajo potrebam okolja. Sodelovanje pa se naj ne bi okrepilo le med knjižnicami in njihovimi ustanovitelji, ampak tudi med knjižnicami samimi in kot novost med knjižnicami, arhivi in muzeji (projekti KAM), predvsem pa med knjižnicami in njihovimi uporabniki.²

Na drugi strani pa so posamezni prispevki opozorili knjižničarje, da bodo morali pazljivo bedeti nad svojim poslanstvom (zagotavljanjem pravice dostopnosti informacij in knjižničnega gradiva ter proste izbire za vsakogar), ker želi administrativni menedžment predvsem hitre uspehe, ki se izkazujejo v rasti statističnih podatkov, ki jih je zelo primerno postaviti ob bok tujim. Ker ne razkrivajo kakovosti delovanja knjižnic za povprečnega bralca, saj njihovo interpretacijo obvladajo le dobro knjižničarsko izobraženi bralci, ki zmorejo brati podatke primerjalno, se je moč z njimi kar dobro pohvaliti. Ali zato propagira dodeljevanje vodenja knjižnic mladim, ambicioznim in izobraženim posameznikom (ne da bi pred tem preveril, kakšni so sedanji vodstveni kadri in kakšni so npr. tisti, ki vodijo upravne službe javne oblasti!), govorniki niso pojasnili. Pravzaprav bodo knjižničarji morali sami paziti na to, da uvajanje spremeljavanja knjižnic s podrobnimi količinskimi podatki in veliko birokracije ne bo samo sebi namen. Med »politične« ideje za uspešnejše organiziranje knjižnic lahko uvrstimo tudi predlog o združevanju različnih tipov knjižnic, šolskih in splošnih, visokošolskih in splošnih, ki pa med stroko, kot

smo že omenili v uvodnem stavku, ni našel podpore. Tudi pomislek o upravičenosti določil strokovnih standardov za organizacijo in delo splošnih knjižnic je strokovno oporečen, izraža dvom o možnosti knjižnic, da aktivno posegajo v razvoj okolja. Sporen je tudi zato, ker se navezuje na pravice posameznika, ki živi v Sloveniji: ta naj bi samo zato, ker živi v dvomilijonski skupnosti, ne potreboval podobnega števila knjižničnega gradiva, opreme, prostora in osebja, kot ga potrebuje posameznik večje ali gospodarsko močnejše skupnosti; kot zglede pa so bile navedene države, ki svoj uspešni razvoj res lahko pripišejo knjižnicam in branju!?

Slovenija se lahko pohvali s knjižnicami, tudi v skupini bolje gospodarsko in knjižničarsko razvitih držav, prej zaradi prizadevnosti knjižničarjev kot zaradi prizadevnosti politike. Knjižničarji uveljavljajo poslanstvo, ki ga je dejansko in simbolno začel Trubar. Slovencem ni dal le knjig za izobraževanje (abecednik, recimo simbol današnjega vseživljenjskega učenja) in duhovni razvoj (recimo katekizem), ampak tudi javno knjižnico, simbol demokratične dostopnosti znanja.

Te tri elemente lahko razberemo tudi v zakonodajnih upravnih ciljih, ki zagovarjajo demokratično dostopnost informacij in znanja, vseživljenjsko učenje, osebno in osebno rast, ki naj bi jih knjižnice uresničevale z razvijanjem, ohranjanjem, predstavljanjem in posredovanjem znanja, ustvarjalnosti, narodne identitete, z razvijanjem branja, informacijske pismenosti in bralne kulture. Pri doseganju teh ciljev so spodbudni ukrepi države, ki usmerjajo knjižnice k strateškim ciljem: imenovanje območnih knjižnic, sofinanciranje in podpiranje kakovostne rasti knjižnične zbirke, podpora tehnološkemu in prostorskemu razvoju, pri čemer pa opozorila, da se bo moralo cilje dosegati z večjo motiviranostjo zaposlenih ob zmanjševanju sredstev po našem prepričanju niso postavljena pravemu občinstvu.³

Dosežen razvoj s predznakom knjižničarjevih prizadevanj

To bomo skušali ponazoriti s podobo splošnega knjižničarstva na območju dolenjske knjižničarske pokrajine. Naša hipoteza je, da so knjižničarji z visoko motiviranim, ustvarjalnim ter zavzetim delom razvili delovanje knjižnic do ravni, ki presega raven delovnih pogojev, in druga, da imajo knjižnice, ki so bližje doseganju standardnih določil, več uporabnikov. Za preveritev hipotez bomo analizirali statistične podatke o delu splošnih knjižnic na območju Dolenjske, in sicer iz poročila, ki ga je izdala Državna matična služba za knjižničarstvo v Narodni in univerzitetni knjižnici za leto 2002.⁴ Ostali bomo torej na ravni branja statističnih podatkov, s katerimi bomo poskušali, kljub temu da ne omogočajo ustrezno ovrednotiti kakovosti knjižnic (predvsem knjižničnih zbirk, njihovega predstavljanja in njihovega vpliva na razvoj bralne kulture in razvijanje znanja), utemeljiti naši hipotezi.

Za to bomo uporabili podatke, ki so jih z vprašalnikom o knjižnični dejavnosti na svojem območju posredovale osrednje splošne knjižnice: Knjižnica Mirana Jarca Novo mesto, Knjižnica Brežice, Knjižnica Črnomelj, Knjižnica Kočevje, Valvasorjeva knjižnica, Krško, Ljudska knjižnica Metlika, Knjižnica Miklova hiša Ribnica, Knjižnica Sevnica, Knjižnica Pavla Golie Trebnje, ki opravljajo knjižnično dejavnost za 19 občin. Izračunali bomo skupno povprečje za Dolenjsko za posamezne elemente knjižnične dejavnosti, dosežene kazalce pokrajinske

³ Predstavnica Ministrstva za kulturo, Jelka Gazvoda, je opozorila izrekla ob predstavitvi Nacionalnega programa za kulturo 2004–2007, ki javni interes za knjižničarstvo naslanja tudi na državni proračun, v okviru katerega pa se sredstva za kulturo zmanjšujejo.

⁴ Novljan, S.: Splošne knjižnice. Poročilo za leto 2002.– Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica 2003.

razvitosti pa primerjali z državnim povprečjem in določili standardov za organizacijo knjižnične dejavnosti, ki imajo strateške cilje, h katerim težijo knjižničarji.

Upravne enote vodijo evidenco delovanja o 22 knjižnicah, izposojevaliških, na Dolenjskem. Poročajo, da je v mreži splošnih knjižnic 9 izposojevališč osrednjih knjižnic, 12 krajevnih knjižnic in en bibliobus, ki ima 46 postajališč v 41 krajih. Poleg tega pa oskrbujejo knjižnice še 13 krajev s premičnimi zbirkami. Knjižnice poročajo tudi, da bi morale v 14 krajih organizirati krajevno knjižnico, v 373 krajih pa postajališča potujoče knjižnice. Podatki o pomanjkanju izposojevališč so prva zgovorna priča neenake dostopnosti splošne knjižnične dejavnosti!

Tabela 1: Dosežena povprečja dejavnikov splošne knjižnične dejavnosti v letu 2002 v dolenjskih splošnih knjižnicah

	Državno povprečje na 1000 preb.	Pokrajinsko povprečje na 1000 preb.	Odstotek doseganja standarda
Prostor	34 m	31 m	
Čitalniški sedeži	2,40	2,27	113,5
Uporabniški računalniški sedeži	0,36	0,46	
Uporabniška mesta z internetom	0,23	0,27	27
Knjižno gradivo	3.564	3.633	91
Neknjižno gradivo	220	524	131
Serijske publikacije	122	146	
Prirast knjig	171	171	42,75
Prirast neknjižnega gradiva	21	25	62,5
Prirast serijskih publikacij	10	8	
Vse knjižnično osebje	0,44	0,43	
Knjižničarji	0,34	0,32	64

⁵ Zveza bibliotekarskih društev je leta 2001 na skupščini sprejela predlog Standardov za splošne knjižnice, ki ga je pripravila delovna skupina pri NUK, sedaj pa standardi čakajo na obravnavo v Nacionalnem svetu za knjižnično dejavnost.

⁶ Uredba o osnovnih storitvah knjižnic.– Uradni list RS, št. 29, 2003 – določa naslednje osnovne storitve: Vpogled v knjižnične zbirke v prostem pristopu in njihovo uporabo, uporabo javnih klasičnih katalogov, vzajemnega kataloga in drugih podatkovnih virov, dostop do splošno dostopnih elektronskih virov javne oblasti, posredovanje informacij o gradivu in iz gradiva, izposojajo knjižničnega gradiva na dom in v knjižnici, medknjižnično izposojajo, usposabljanje uporabnikov za uporabo knjižnic, pomoč in svetovanje pri iskanju gradiva informacij in pri uporabi knjižnice, seznanjanje z novostmi knjižnice, preslikovanje iz knjižničnega gradiva, rezerviranje gradiva, uporabo tehnične opreme, dostop do interneta in prireditvev.

Dolenjske knjižnice zaostajajo za slovenskimi povprečji le na področju prostora, čitalniških sedežev in zaposlenosti, sicer pa delijo z drugimi splošnimi knjižnicami podobno usodo neprimerne razvitosti delovnih pogojev za zadovoljevanje družbenih potreb, na kar nas opozarjajo odstotki doseganja predlaganih standardnih določil.⁵ Zaskrbljujoč je predvsem prenizek prirast knjižničnega gradiva, ki ne posodablja zbirke, neustrezna tehnološka opremljenost in nezadostno število delavcev, ki se skupaj z obiskovalci in že nekoliko zastarelo knjižnično zbirko in opremo stiskajo v neprimernem prostoru.

Poglejmo to na primeru samostojne knjižnice na območju z 10.000 prebivalci. Tu je uporabniku še omogočen vpogled v 43.000 enot knjižničnega gradiva, ki ga mora knjižnica urediti na 310 m² prostora, za kar potrebuje okoli 960 m knjižnih polic. Zelo ovirana in neuskaljena z uporabnikovimi knjižničnimi pravicami pa je uporaba gradiva, saj je potrebno v tem prostoru postaviti še 23 čitalniških sedežev, 5 uporabniških računalniških mest in delovni prostor za 4 knjižnične delavce in seveda fotokopirni stroj in opremo za uporabo neknjižnega gradiva.

Taka knjižnica ne more delovati kakovostno v skladu s 3. členom Uredbe o osnovnih storitvah,⁶ ko naj bi izvajala in omogočala vsem svojim prebivalcem dostop do osnovnih storitev.

Tabela 2: Uporaba knjižnične dejavnosti v letu 2002

	Državno povprečje na 1000 prebivalcev	Pokrajinsko povprečje na 1000 prebivalcev
Člani	245	218
Obiskovalci	4.135	4.368
Izposoja gradiva	10.768	10.589

Podatki o uporabi knjižnice in njenih storitev govore zgovorno o tem, da knjižnica potrebuje dobre delovne pogoje, če naj razširi storitve in približa knjižnično dejavnost večjemu številu prebivalcev. Dolenjski knjižničarji v povprečju niso bili bolj motivirani in ustvarjalni od drugih knjižničarjev in v knjižnice niso privabili bistveno več uporabnikov. Strokovni standardi predlagajo, da naj bi standardno razvite knjižnice uporabljalo najmanj 40 % prebivalcev. Dolenjske knjižnice so ta standard dosegle 55 %. Sklepamo, da so tako kot drugi knjižničarji odgovorno izrabili obstoječe zmogljivosti svojih knjižnic, za kaj več pa bi moral poskrbeti še financer z izboljšanjem pogojev obstoječim knjižnicam in odpiranjem novih izposojevališč. To še zlasti dokazujejo nove knjižnice, ki so povečale prostor in okrepile kadrovske zasedbe. Te so zmogle prebivalce navdušiti tudi s staro dobro knjigo, ki je v novih pogoji na novo zaživela. Sedanji zaposleni so prekomerno obremenjeni s številom izposojenih enot knjižničnega gradiva, še zlasti, ker delujejo v nepopolno strokovno urejenih knjižnicah.

Tabela 3: Povprečja nekaterih značilnosti splošnih knjižnic

	Državno povprečje	Pokrajinsko povprečje
Število obiskov člana v knjižnici	16,75	20
Število izposojenih enot na člana	43,64	48,46
Število izposojenih enot na obiskovalca	2,60	2,67
Število obiskovalcev prireditve	40	71
Sredstva za knjižnico na prebivalca	3.807	3.307
Strošek izposojene knjige	353	312
Strošek enega obiska	920	757
Strošek nakupa gradiva na prebivalca	680	671
Strošek za plače na prebivalca	1.993	1.866
Število izposojenih enot na knjižničarja	31.317	33.332
Obiskovalci na uro odprtosti	27	29
Izposoja na uro odprtosti	70	69

Podrobnejši pregled značilnosti delovanja splošnih knjižnic opozarja, da jih tisti prebivalci Dolenjske, ki se včlanijo, radi in redneje obiskujejo kot povprečni član vseh knjižnic, si v enem letu izposodijo tudi več knjig, kot si jih izposodi povprečni član slovenskih knjižnic. So pa tudi dobri obiskovalci prireditev knjižnic, pa še manjše število zaposlenih strokovnih delavcev bolj obremenijo, pravzaprav tako, da je že vprašljiva kakovost storitev. Pozoren direktor knjižnice in njen ustanovitelj bi iz teh podatkov lahko razbrala, da bi morale knjižnice posvečati načrtno pozornost zanemarjenemu okolju; sredi nam brez knjižnice, skupinam s posebnimi potrebami, tudi pri organizaciji prireditev, ki bi naj bile takšne, da bi v knjižnico privablale nove člane. Te manjše razlike pa seveda ne prikrijejo dejstva, da

splošne knjižnice s takimi povprečji težko razvijajo kakovost bralne kulture in družbo znanja.

Pod sedanje podatke pa lahko vseeno zapišemo odgovor na prvo hipotezo, da so se knjižničarji ustvarjalno soočili s potrebami okolja in odgovorno izrabili dane možnosti knjižnic.

Tabela 4: Povprečja osnovnih elementov knjižnične dejavnosti na območjih osrednjih knjižnic

Območja	Prostor	Knj. gradivo	Osebj	Rač/internet	Člani	Obisk	Izposoja
Novo mesto	35 m	7.103	0,64	0,53	267	6.143	14.536
Brežice	16 m	3.357	0,39	0,13	188	3.807	9.723
Krško	46 m	3.570	0,46	0,21	237	4.639	12.326
Črnomelj	17 m	2.654	0,25	0,05	107	1.610	5.128
Kočevje	67 m	3.361	0,39	0,44	303	6.633	12.957
Ribnica	20 m	3.609	0,41	0,07	163	3.298	7.070
Sevnica	13 m	2.158	0,06	0,11	144	2.800	5.926
Trebnje	25 m	2.835	0,24	0,05	221	2.174	6.730
Metlika	27 m	3.454	0,42	0,24	197	3.332	9.600

Zgornji podatki skupaj s podatki o prirastu knjižničnega gradiva iz tabele 1 opozarjajo, da osrednje knjižnice ne izpolnjujejo v celoti vloge širjenja in razvijanja bralne kulture z nabavo politiko in razvitostjo knjižnične mreže. Knjižnice naj bi predstavile vsa področja človekovega ustvarjanja in vsako področje naj bi po možnosti vsebovalo poleg sodobne zanimive vsebine, priročnikov in učbenikov tudi gradivo, ki ga označuje kot sistematično urejeno vednost, disciplino s svojim značilnim jezikom, zgodovino, filozofijo in temeljnimi deli.

Knjižnice opravijo izbor gradiva glede na potrebe prebivalcev, zato morajo proučiti okolje svojih uporabnikov, uporabnike in njihov način uporabe knjižničnega gradiva in opraviti analizo stanja knjižničnega gradiva v knjižnični mreži. Poskrbeti morajo za širjenje novih znanstvenih spoznanj, zato sproti posodablajo in izločajo zastarela dela, pri tem pa morajo paziti, da bodo izločena dela ohranjena v knjižnični mreži in dostopna za raziskovanje kot dokument ustvarjalnosti, razmišljanja in delovanja v določenem času. S knjižnično zbirko ponujajo podobo ustvarjalnosti svojega okolja in hkrati podobo intelektualnih, estetskih, sprostitvenih, izobraževalnih in raziskovalnih potreb prebivalcev. Zastavlja se nam vprašanje, ali je knjižnica lahko osrednja že po številu prebivalcev, še zlasti če je to število tako majhno, da ne omogoča ustreznega pridobivanja gradiva. Videli smo, da manjše osrednje knjižnice lahko uresničujejo to vlogo le v tesni povezavi z območno knjižnico, ki svojo zbirko izpopolnjuje s pomočjo obveznega izvoda.

Neenakomerna razvitost delovnih pogojev knjižnice je povezana s prav tako neenakomerno uporabo knjižnic. Razlike so velike in govore tudi o tem, da boljši kot so delovni pogoji in bolj ko so usklajeno razviti, boljše rezultate uporabe lahko pričakuje okolje, da torej našo hipotezo o koristnosti uveljavljanja strokovnih knjižničarskih priporočil za organizacijo knjižnice (standardov) lahko obdržimo.

Pri spodbujanju razvoja, odpravljanju pomanjkljivosti bo dobrodošla pomoč osrednje območne knjižnice:⁷

- z dostopnostjo ter primerno organiziranostjo distribucije za uporabnike pomembnega zahtevnejšega, a redkeje uporabljenega gradiva, povečuje dostopnost in kakovost izbire;

⁷ Ministrstvo za kulturo je naloge območnih knjižnic za Dolenjsko poverilo Knjižnici Mirna Jarca in verjetno ne bo preteklo veliko časa, ko bo predstavila vizijo razvoja splošne knjižnične dejavnosti na Dolenjskem in strateški načrt njenega uresničevanja.

- koordinira strokovnost obdelave, ki je tesno povezana s kakovostjo izposoje;

- usmerja in spodbuja razvoj krajevnih knjižnic in postajališč potujoče knjižnice na območju osrednjih knjižnic;

- koordinira domoznansko dejavnost in opogumlja knjižnice, da jo primerno predstavljajo, pri čemer kot območna poskrbi tudi za predstavitev ustvarjalnosti pokrajine doma in zunaj svojega območja.

Pri tem je nesporno potrebna finančna pomoč države, čeprav so splošne knjižnice »stvar« lokalne skupnosti. Ko bodo postale »živi organizmi« skupnosti, bo uporabnikom, tudi potencialnim, dosti bolj pri izobraževanju, informiranju in kulturnem razvedrilu (to se bo lahko razbiralo tudi iz seznamov priljubljenih knjig, top lestvice najbolj izposojanih knjig v splošnih knjižnicah!), ki ga morajo knjižnice zagotavljati in si zato prizadevati za usklajen razvoj vseh treh temeljnih polj delovanja, pri čemer jih usmerja in vodi kakovost, splošna dostopnost ter socialna občutljivost. Zato pa mora tudi država spoštovati zakone in ne sme uvajanje območnih nalog imenovati poskus (med drugim so organizacijsko shemo območnih knjižnic preverili že knjižničarji, ko so predlagali njeno uresničitev z zakonom), ampak se mora dela lotiti tako, da bo na državnem nivoju koordinirano dejavnost pripeljala do merljivih rezultatov: enakomerna dostopnost knjižnične dejavnosti, porast kakovosti knjižničnih zbirk in storitev ter posodobitev knjižnic. Postopno in poskusno uvajanje zakonskih določil lahko pripelje do tega, da se bo knjižničarstvo razvijalo tako kot v obdobju prejšnjega zakona, ki ni zmozel nikoli dokončno utrditi zakonsko določene mreže knjižnic, matičnosti in informacijske službe ter domoznanstva.

Prihodnost s predznakom kakovosti in enake dostopnosti

Knjižnice ne držijo križem rok, novim potrebam se prilagajajo tudi z aktivnim iskanjem finančnih virov. Prijavljajo se s projekti na različne razpise, npr. letos projekt tehnološkega opremljanja osrednjih knjižnic, ki je osnova za razvijanje novih informacijskih storitev in njihove dostopnosti. S takim načinom lahko začnejo razvijati nove storitve, ne morejo pa voditi njihovega delovanja skozi daljše obdobje. Tega se morata zavedati občina in država in zagotoviti knjižnicam redno pritekanje sredstev, sicer se lahko zgodi, da bodo dobro mišljeni in začeti projekti propadli (npr. pomoč pri zaposlovanju, storitve za naglušne in gluhe, slabovidne, Rome ipd.), da tehnologija ne bo izkoriščena, ker bo knjižničarjem zmanjkalo denarja za njeno obvladovanje in obvladovanje novih programov. Na to so opozorili tudi na posvetovanju knjižničarjev s poudarkom na zagotavljanju zadostnih oblik primerne usposabljanja knjižničnih delavcev ter sredstev za vključevanje knjižničarjev v permanentno izobraževanje, ki naj bi dvigovalo kakovost storitev. Niso pa tudi pozabili dodati izobraževanja uporabnikov knjižnic, ki ga more s primernimi oblikami informacijskega izobraževanja voditi samo dobro izobražen knjižničar in tako prispevati svoj delež k pismenosti Slovencev.

Knjižničarji vzdržujejo raven knjižnične dejavnosti, celo razvijajo jo, čeprav morda res vprašljivo na ravni kakovosti, ne morejo pa prevzeti izključnega bremena, da bodo razvijali knjižnice ob zmanjševanju državnega (ali občinskega) denarja za kulturo, kakor nam priča proračun za leto 2004 in 2005, kjer je delež za kulturo prvič v samostojnosti Slovenije padel pod dva odstotka. Človek se nehote sprašuje,

ali ne bi morali biti tudi izvoljeni predstavniki kulture v politiki bolj motivirani za predstavljanje kulture oziroma knjižnic? Ni dostojno poznati pomena knjižnic, breme za njihovo delovanje in doseganje strateških ciljev pa preložiti na poslovođenje in na uporabnike, pri tem pa še uveljavljati uredbo o brezplačnih storitvah knjižnic!

Pred knjižničarji je res veliko novih izzivov. Lotevajo se jih optimistično, pa naj bo na področju približevanja knjižnične dejavnosti starajočemu se prebivalstvu, ki ga želijo motivirati tudi za aktivno vključevanje v družbeno okolje (prostovoljno delo, tudi v knjižnici, mentorstvo ...), priseljencem, ki jih poskušajo integrirati v skupnost in tako preprečiti getoizacijo in s tem kopičenje problemov, ali na področju ohranjanja identitete in jezika, promocije domače ustvarjalnosti in skrbi za kakovost knjižnične zbirke. Ohranjati in razvijati želijo socialno državo s knjižnicami za množice, z razvijanjem bralne kulture, ki ne koketira z lažjimi vsebinami, ampak spoštuje zmožnosti posameznika in mu približuje svet zahtevne resne literature, vsebine, ki pomagajo rasti.

Po razvitosti knjižnic ocenjujemo razvitost države, njeno gospodarsko, kulturno in izobraževalno konkurenčnost. Razvojna politika države brez knjižnic ni več mogoča, razvijanje družbe znanja, vseživljenjskega učenja (učenja na daljavo) prav tako, pa naj si govorimo o klasični, hibridni ali virtualni obliki knjižnice. Kako naj bo fakulteta konkurenčna, razvija mednarodni študij, če jo ustanovijo brez knjižnice? In, kako naj šola uči za življenje, če nima šolske knjižnice, kako naj občina razvija kulturo bivanja in delovanja ter uspešno in učinkovito delovno okolje brez knjižnice? Bolje še so, dražje so, a vseeno so prav kakovostne najcenejša naložba za posameznika (izposojena knjiga je stala lani 353 tolarjev), ki mu na dom, na delovno mesto ali v knjižnici nudijo prav to, kar potrebuje. In zato davkoplačevalci vlagamo denar vanje, radi pa le preko države ter lokalne skupnosti, ne pa neposredno s plačilom storitev. Vsaka prebrana (dobra) knjiga, uporabljena enota knjižničnega gradiva pa ustvarja, tudi denar, če ne danes pa jutri; gotovo je gradnja knjižnic v skladu s strokovnimi knjižničarskimi priporočili (standardi) opravičljiva dolgoročna naložba.

Še en odgovor na našo hipotezo: Knjižničarji se morajo vprašati, kako naj motiviranost za razvoj knjižnic prenesejo na politike. Potrebne zmanjka, če jih, jih mora knjižnica prebuditi, zato je prav, da je vselej vsaj nekaj korakov pred prebivalci in politiko. Dolenjske knjižnice to poskušajo. Povedati morajo še, kakšne želijo biti, ustanovitelji pa, kakšne bodo. Uporabniki bodo povedali, če so dobre, seveda v primeru, da jih bodo seznanili, kakšne bi pravzaprav morale biti (po standardih, npr.).

Darja Peperko
Golob

BOŽIČ IN NOVO LETO NA VOŠČILNICAH

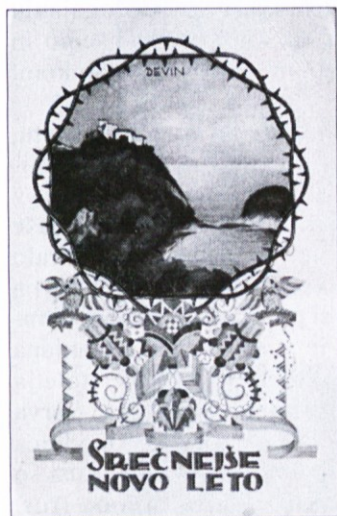
Voščilnici od začetka do sredine prejšnjega stoletja

Praznični čas pred iztekom leta je prav poseben čas, ki nikogar ne pusti ravnodušnega ... Božično obredje ter šege in navade ob novem letu že od nekaj povsod po svetu razveseljujejo ljudi, ne glede na starost, družbeni položaj ali barvo kože. Če se danes, ujeti v neizprosni časovni in potrošniški mehanizem, ne zmoremo več sproščeno prepustiti starim prazničnim običajem ali se iskreno razveseliti kakršnega koli božičnega darila, pa nas (po klasični pošti) prejete božično-novoletne voščilnice vedno znova prijetno presenetijo in vzradostijo. In tudi sami si v vsem tem burnem evforično-nervoznem dogajanju vendarle še vedno vzamemo toliko časa, da kupimo, napišemo in pošljemo voščilnico z našimi dobrimi željami svojim sorodnikom, prijateljem, poslovnim partnerjem.

Tako je že dolgo. Prav Slovenci smo med prvimi narodi na svetu, ki so si pošiljali novoletne voščilnice in razglednice sploh. "Epidemija" je prišla iz Nemčije – od leta 1873 so izhajale kartice »z razgledom« in se razširile v Švico in Avstrijo in od tod tudi v naše kraje. V preteklih dveh stoletjih je namreč veliko Slovencev študiralo na Dunaju, v Gradcu, Pragi in drugod, še več se jih je izseljevalo na tuje za zaslužkom in boljšim življenjem, vsi pa so vez z domom ohranjali s pomočjo pisne korespondence, ki je v veliki meri ohranjena vse do današnjih dni. V osemdesetih in devetdesetih letih 19. stoletja so tudi nekateri slovenski kraji dobili svoje prve razglednice. Sprva so se pri nas rabili izrazi listnica, dopisnica (ki je sicer predhodnica razglednice), oglednica, dopisnica z razgledom (tj. s sliko). Rusi so dopisnico in kasneje razglednico imenovali »odprto pismo« (rus. 'otkrytka'). Očitno ljudje niso imeli nobenih posebnih zadržkov pri takšnem »odprtem« načinu dopisovanja, saj je dopisnica oz. razglednica doživela zmagoslaven pohod najprej po Evropi, s svetovnim poštnim sporazumom leta 1878 pa se ji je odprla pot po vsem svetu.

Nekako »v sorodu« z razglednico so tudi grafične božične in novoletne kartice oz. voščilnice. Navada, da si ljudje pisno voščijo, je stara približno 170 let. Besede *voščiti*, *voščilo*, *voščilnica*, *privoščiti* itd. so se razvile iz starovisokonemškega *wunscen*, *wusc*, nem. *wünschen*, *Wunsch* 'želeči, želja'. Najprej so bile voščilnice enostavno okrašene, kmalu pa so se pojavili živopisni romantični prizori, kot jih poznamo še danes.

Knjižnica Mirana Jarca Novo mesto hrani v posebnih zbirkah Boga Komelja izredno pestro zbirko božičnih in novoletnih voščilnic od konca 19. stoletja do današnjih dni. V zbirki so tako domače kot tuje, posebej dragocene so zato, ker jih je velika večina pisanih in odposlanih. Najbolj dražljive za oko so seveda tiste najstarejše, narejene še v začetni tehniki kamnotiska. Z dostopnostjo fotografije tisku ter z uporabo fototipije in knjigotiska v letih 1897–1920 je bil razglednici oz. voščilnici zagotovljen razmah. Nobena barvna voščilnica izpred leta 1920 ni bila izdelana po barvni fotografski tehniki, temveč so to črno-bele fotografije, obarvane ročno ali s pomočjo šablon. Po letu 1920 se je pojavil ofsetni tisk, v drugi polovici prejšnjega stoletja pa se je močno razširil štiribarvni tisk razglednic, voščilnic.

Ob pogledu na dobro znane simbole božično-novoletne kulture, kot so vsi ti palčki, zvončki, podkve, pikapolonice, mušnice, prašički, dimnikarji, štiriperesne deteljice, sveče, igralne kocke, rog izobilja, jaslice, Božiček, dedek Mraz in še in še, se tako majhnim kot velikim zasvetijo oči. Mi pač ne živimo na božični voščilnici ... Marsikdo vso to židano slikarijo obsodi kot neokusni kič, a vendarle ta živopisna simbolika sreče in veselja še kako sodi v ta vedri čas pred iztekom leta. Verjetno si obsodbo neokusnosti še najbolj zaslužijo tista malce ponesrečena fotografirana tihožitja s pečenim prašičem sredi novoletnega okrasja, muckom ob steklenici šampanjca itd., ki so se pri nas razpasla sredi sedemdesetih let prejšnjega stoletja (na njih, ki prikazujejo razmetane kupe »marsičesa«, včasih žal ne najdemo več rdeče niti oz. prepoznavnih novoletnih simbolov). Zato so pravi počitek za oči umirjeni foto motivi zimske pokrajine, značilni za celotno zgodovino novoletnih voščilnic do danes. Najbolj opazno so se pojavili neposredno po koncu druge svetovne vojne, v črno-beli tehniki poudarjajoč lepote naše domovine, zlasti Gorenjske. Posebnost so starejše voščilnice, ki prikazujejo nek slovenski kraj (Devin, Višnja Gora ...), okrašen s simboli sreče. Med slednjimi je pravi domoznanski biser črno-bela kartica s fotografijo kapele Božji grob v Novem mestu, vstavljena v zimsko pokrajino, spredaj pa stoji deklica – angelček. Voščilo 'vesel božič' je v nemškem jeziku. Zelo prikupne

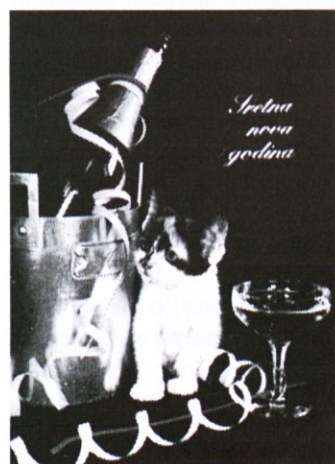
so tudi črno-bele kolorirane foto-voščilnice, pri katerih prevladujejo motivi z otroki, lepimi kot baročni angelčki. Skratka, stare voščilnice so prave male umetnine po vložnem delu tiskarske tehnike in ročnega dela. Dr. Rajko Pavlovec, predstavnik društva Ex Libris Sloveniae v Ljubljani, je tudi lastnik zelo zanimive zbirke starih grafičnih voščilnic z vsega sveta, narejenih v različnih tehnikah.

Tej zvrsti so se od nekdaj posvečali risarji, ilustratorji, grafiki in slikarji, med slovenskimi na primer F. Kopač, M. Šubic, F. Stiplovšek, M. Gaspari in mnogi drugi, tudi umetniki – invalidi. Gasparijeve božične voščilnice so prava slikovna zakladnica življenja na Slovenskem. Doživele so popularnost, ki ji ni konca in se kot reprodukcije uspešno prodajajo prav vsako leto v tem prazničnem času. V novo-meški knjižnici hranimo in dopolnjujemo zbirko njegovih originalnih razglednic vseh zastopanih "slovenskih" motivov zaradi njihove

etnološke vrednosti, sedaj postaja zbirka dostopna uporabnikom tudi v digitalizirani obliki. Knjižnična zbirka voščilnic tudi kaže, da so bile ves čas zelo popularne reprodukcije klasičnih ali modernejših likovnih umetnin, pri čemer skoraj ni bilo mogoče mimo Jakca, Groharja ter sploh vseh svetovnih impresionistov. Med lepšimi so zagotovo voščilnice kot umetniške fotografije raznih muzejskih in arhivskih predmetov (slik, kipov, knjig, arheoloških najdb itd.). Potem pa je tu zopet kalejdoskop vtisnjenih, izbočenih, reliefnih, takšnih s sestavnimi deli, dodatno okrašenih s suhim cvetjem, svilo, posutih z zlatim prahom, svetlečimi bleščicami, kovinskimi ali steklenimi okraski. Nekaj posebnega so prosojne in odbojne voščilnice, ki se pri obračanju proti svetlobi svetijo. In take z vgrajeno baterijo, ki zaigrajo kratko božično melodijo ... vse to in še kaj bolj ali manj prepričljivo vedri našega duha in nam budi vero v prihodnost.

Voščilnice – kartice so bile sprva, tako kot ostale razglednice, manjšega formata, predvsem pa so jih danes že skoraj povsem

“Vrhunci domišljije”, značilni za sedemdeseta leta 20. stoletja

VIRI IN LITERATURA:

Gradivo – božične in novoletne voščilnice iz posebnih zbirk Boga Komelja, Knjižnica Mirana Jarca Novo mesto
Ovsec, Damjan J., Velika knjiga o praznikih: praznovanja na Slovenskem in po svetu, Ljubljana: Domus, 1993
Pungerčar, Majda, Novo mesto na razglednicah 1897–1950, Novo mesto: Dolenjski muzej, 1998
Snoj, Marko, Slovenski etimološki slovar, Ljubljana: Mladinska knjiga, 2003
Vrtačnik-Lorber, Jožica, Novoletna voščilnica, Dolenjski list, 7. 1. 1993, str. 12
Lindič-Dragaš, Zdenka, Razstava grafičnih voščilnic, Delo, 6. 12. 1993, str. 9

izpodrinile dvodelne kartice (vizitke) s kuverto, ki dajo namenu še slovesnejšo in bolj osebno noto.

Danes že kar nepogrešljive so voščilnice raznih dobrodelnih skladov, na prvem mestu UNICEF-a. Pravo malo ljudsko umetnost pa predstavljajo unikatne – narejene doma, v šoli, likovnih delavnicah, med njimi so najganjlivejše otroške. Skratka, božične in novoletne voščilnice vse bolj postajajo priložnost izživetja človeške domišljije in ustvarjalnosti. Mnoga podjetja so že kaj kmalu v njih videla tudi možnost promoviranja svoje dejavnosti, ena bolj in druga manj izvorno, danes je takšnih voščilnic izjemno veliko. In kot protiutež vsem brezkončnim novotarijam so sedaj zopet nostalgичno na pohodu reprodukcije tistih najstarejših, že skorajda pozabljenih novoletnih voščilnic iz knjižničnih, muzejskih, arhivskih in zasebnih zbirk.

Iz kronološkega pregleda knjižnične zbirke božičnih in novoletnih voščilnic na Slovenskem sledi tudi ne ravno presenetljiva ugotovitev, da je bilo v prvih desetletjih po drugi vojni v obtoku neprimerno manj voščilnic z božičnimi motivi, ki pa so v devetdesetih letih 20. stoletja doživele skokovit vzpon.

Morda bi veljalo nekaj besed nameniti še besedilnemu delu slovenskih novoletnih voščilnic. Zelo veliko jih je seveda opremljenih z natisnjenim jedrnatim voščilom v slovenskem ali več svetovnih jezikih, npr.: »Vesele božične praznike in srečno novo leto!« (čemu pogosto sledi le še nečitljiv podpis pošiljatelja/-ev ...) Nekoč se je to besedilo velikokrat glasilo takole: »Srčno voščilo k novemu letu!« ali »Srečnejše novo leto!« Naši zapisi želja o sreči, zdravju, uspehu in zadovoljstvu so skozi celotno, sicer še kratko zgodovino tovrstnega občevanja med ljudmi večinoma precej klišejska besedila. Bolj maloštevilni so tisti, za katere je pisanje voščilnic pravi obred in ki jim prenos misli v besedo in še na papir povrhu ne predstavlja določene ovire. Tako nastanejo zelo posebna, izvirna, že kar posnemanja vredna voščila. Nekateri si pri tem domiselno pomagajo z navedki besednih umetnikov, pesnikov in pisateljev, ki so vendar tako lepo zapisali naše misli, ki jih mi večkrat ne znamo izraziti. In na koncu kar ne moremo mimo tiste nesrečne pravopisne nedoslednosti, ki marsikoga spravlja v zadrego – ali se imena praznikov pišejo z veliko ali malo začetnico? Pri tem je treba upoštevati dejstvo, da nekateri, ne zaradi neznanja, temveč zaradi posebej spoštljivega odnosa do praznika, ki povečuje rojstvo, družino, upanje in življenje sploh, hoté kršijo pravopisno pravilo in zapišejo (ali natisnejo): Vesel Božič in srečno Novo leto! Kot pesnik, ki posebej Ljubezen in Hrepenenje ...

Kakor koli že, božič ali Božič, veseli dimnikar z lestvijo in rožnatim prašičkom ali malce dolgočasen zimski motiv, suhoparne ali (preveč) čudovite besede ... vse to so različni izrazi enega samega sporočila: želeti nekemu vse dobro in lepo. Teh možnosti pa je zares veliko. Tako vsaj kaže obsežna zbirka božičnih in novoletnih voščilnic v Knjižnici Mirana Jarca Novo mesto, ki se z vsakim novim letom izdatno obogati za nove "podobe sreče".

Enoto *mach* uporabljamo za določanje hitrosti zelo hitrih oziroma nadzvočnih reakcijskih letal. Hitrost x machov pomeni, da letalo v določenih pogojih okoliškega zraka leti s hitrostjo, ki x -krat presega hitrost širjenja zvoka v enakih pogojih. Enota je izjemno praktična predvsem zato, ker se pri doseganju mejne točke enega macha (hitrost zvoka) razmere fizike poleta, ki vplivajo tako na vodenje kot tudi na pogon letala, skokovito spremenijo. V nam bolj znanih enotah dosežemo 1 mach pri okoli 1200 kilometrih na uro.

Čeravno je enota danes vezana predvsem na letala in njihovo uporabo, pa njeno rojstvo ni bilo povezano z letenjem, temveč se imenuje po fiziku svetovnega pomena, Ernstu Machu, ki je za Slovenijo in Slovence zanimiv ne samo kot izreden znanstvenik, ampak tudi kot človek, tesno povezan z našimi kraji, še posebej z vasico Veliki Slatnik pri Novem mestu na Dolenjskem. Tam je do nedavnega stala graščina, ki je bila dolga leta dom njegovih staršev.

Ernst Mach je bil rojen 18. februarja 1838 v Turasu na Moravskem kot češki Nемеc. Ko je bil Ernst še otrok, so se starši preselili v bližino Dunaja, ker je bil oče kot učitelj vezan na službovanje v prestolnici monarhije. Po lastnih spominih je bil zelo šibak otrok in zato ni hodil v osnovno šolo, ampak ga je poučeval kar oče. Poleg dela na kmetiji se je na lastno željo izučil za mizarja, kar mu je pozneje koristilo pri pripravljanju fizikalnih poskusov. Pri sedemnajstih letih se je vpisal v šesti razred gimnazije in uspešno maturiral, nakar je na dunajski univerzi študiral matematiko in fiziko. Leta 1860 je doktoriral in se naslednje leto zaposlil kot privatni docent. Naš znani fizik Jožef Stefan je bil tedaj že dalj časa predavatelj, vendar moža nikoli nista vzpostavila tesnejših vezi. Proforskega mesta na Dunaju Mach ni dobil, tako da je leta 1864 postal profesor matematike in fizike na univerzi v Gradcu, kasneje pa profesor eksperimentalne fizike v Pragi. Leta 1895 se je vrnil na Dunaj, kjer je prevzel mesto profesorja za filozofijo, posebej za zgodovino in teorijo induktivnih znanosti. Postal je dvorni svetnik ter tajnik na akademiji znanosti. Ob prelomu stoletja se je upokojil in postal član zgornjega doma avstrijskega parlamenta. Leta 1912 se je preselil v München in tam 19. februarja 1916 tudi umrl.

Ernst Mach je bil prvi fizik, ki je podvomil o osnovah Newtonove mehanike, kar je leta 1883 prikazal v knjigi *Mehanika v svojem razvoju* in z njo izzval pozornost vsega sveta, ki jo dokazujejo prevodi v vse svetovne jezike. S to kritiko je načel Newtonove principe o absolutnosti prostora in časa. V nasprotju z Newtonom je po Machu čas krajevno pogojen, relativen ali, kakor pravi, *za vesolje ni časa*. Podobno kot o času je razmišljal tudi o absolutnem prostoru. Mach je absolutni prostor in gibanje pojmoval kot *čisto zamišljeni stvari, čisti tvorbi, ki ju ni mogoče uresničiti z izkušnjami*. Prvi je trdil, da je Kopernikova heliocentrična slika enaka Ptolomejevi geocentrični oziroma da so gibanja vesolja enaka ne glede na način gledanja.

Čeravno štiri desetletja starejši od velikega fizika Alberta Einsteina, je bil Ernst Mach njegov učitelj in dolga leta njegov vzornik. Einstein je z velikim spoštovanjem pisal o svojem profesorju in mu priznal izreden vpliv na lastno ustvarjalnost.

Albert Einstein, ki je nasledil njegovo katedro v Pragi, je zapisal:

“Njegovo resnično veličino vidim v njegovi nepodkupljivi skepsi in neodvisnosti. Ni pa tudi neverjetno, da ne bi bil že Mach prišel do relativnostne teorije, če bi bila v času, ko je bil še mladostnega, svežega duha, že razgibala fiziko stalnost svetlobe.”

In tudi: “Pri branju Machovih jasnih in nedvoumnih stavkov občuti človek veliko zadovoljstvo. Branje njegovih del je prijetno ne samo zaradi intelektualnega zadovoljstva in lahkega stila, ampak tudi zaradi optimizma, ki ga čutimo med vrsticami del, v katerih obravnava človečnost. Ernst Mach je bil zelo predan poučevanju. Bil je zgleden primer znanstvenika in pedagoga, ki je obema komponentama svojega življenja posvetil enako pozornost; tako zagnanega učitelja bi danes težko našli. Vsega njegovega dela kot tudi osebnosti se bomo še dolgo spominjali.”

Prihod družine Mach v naše kraje in vpliv očeta Johanna na poljedelstvo

Ernstov oče Johann Mach se je rodil 16. maja 1805 v Lichnovu na Moravskem, odkoder je v zrelih letih odšel v svet. V Velikem Slatniku pri Novem mestu si je leta 1858 kupil manjše posestvo. Poučeval je v premožnejših družinah in se ob tem ukvarjal s poljedelstvom, sadjarstvom in vinarstvom. Bil je humanistično izobražen mož, razgledan v filozofskih in naravoslovnih vedah. Dobro se je razumel s sovaščani, ki so ga sprejeli za svojega. Ukvarjal se je tudi s svilogojstvom in je v ta namen namen na več krajih zasadil murve. Še isto leto, ko je izvedel za jamamaje, je pisal knezu Metternichu, avstrijskemu poslancu v Parizu, da bi dobil jamamajeva jajčeca. Tiste čase so povsod imeli težave z vzrejo jamamajev in tako je Mach dobil željeno pošiljko šele leta 1866 od barona Menschengena z Dunaja. Iz 85 jajčec se je izleglo 53 gosenic, 28 se jih je zapredlo in izleglo se je 27 metuljev.

Mach je bil prvi in hkrati najuspešnejši rejec jamamajev na Slovenskem. Že prvo leto je dobil toliko jajčec, da jih je lahko ponudil drugim svilorejcem. Po značaju je bil pač tak, da ni nikdar mislil le na svojo korist. Svoja dognanja je objavljaval v Novicah. Jajčeca je pošiljal tudi v kraje Spodnje Avstrije in celo na Dunaj. Leta 1868 je v Novicah izšel njegov Kratek poduk, kako izrejevati hrastove svilene gosence, Yama mai imenovane. V njem je natanko opisal razvoj jamamajev in vse nadrobnosti za uspešno rejo. V enem od poglavij je opisal tudi rejo na prostem. Menil je, “da so ti črviči tako trdne in zdrave nature, da se morejo brez strahu pod milim nebom izrejati“ in da “hrastov gozd po njih ne trpi škode v lesu“. To isto besedilo je izšlo leta 1868 v Ljubljani kot samostojno, šest strani obsegajoče navodilo v nemškem jeziku.

Mach je imel najboljšo letino leta 1872, potem pa se mu je obrnilo na slabše. Ker mu ni uspelo dobiti jajčec ne od domačih jamamajev ne iz zamejstva, se je posvetil navadnim sviloprejkam; poskušal je tudi z ajlantovcem in z mongolskim hrastovim prelcom. Leta 1874 je spet dobil jamamaje, in to domače, slatenske. O tem pišejo Novice takole: “... vendar pa nikdo ni mislil, da bi se sviloprejke žive po gozdu nahajale, ker so jih ptice še takrat, ko jih je na tisoče ondi bilo, silno veliko pokončale ... letos junija pa zagleda nekdanji čuvaj na gabru kokone in gosence Yama-mai, ko jih obere, nese jih Machu, kateri je bil zelo vesel.” Gosence so se torej prilagodile novemu okolju, in kadar spomladi hrast še ni ozelenel, so se lotile gabra.

Bleiweisove Novice so 12. septembra 1866 pisale, da je Kranjska kmetijska družba tiste dni od gosp. Jan. Maha prejela za našo deželo veliko novost, in to sta bila dva japonska metulja, ki "predeta iz hrastovega perja svilo" in pa dva kokona.

Vse to je J. Mach poslal Kmetijski družbi z zanimivim pismom:

Leta 1862 je prvokrat po časnikih počil glas, da je cesar Napoleon iz Japana dobil jajčic tiste gosenice, ktera iz hrastovega listja svilo prede; Japanezi jo imenujejo Yama-mai. V cesarskem vrtu (jardin des plantes) so iz teh jajčic skušali izrediti gosenice in metulje. Prof. Molin je našemu ministerstvu priporočal rejo te sviloprejke rekoč, da po tej gosenici utegnejo hrastovi gozdi našega cesarstva prave zlate rude postati. Jez sem se brž takrat obrnil do kneza Metternicha, avstrijskega poslanca v Parizu, s prošnjo, naj mi balgovolji poslati nekoliko teh jajčic; al odpisal mi je 8. Decembra 1862 leta, da so vse gosenice pod zlo šle, ker jih niso znali prav ravhati. Posihmal je večkrat iz Japana prišlo veliko tacih jajčic; skušali so jih, pa ni šlo po sreči. Letos sem jez iz Dunaja dobil 85 teh jajčic, ki jih je poslal cesarski konzul baron Menshengen, iz katerih se mi je izleglo 53 gosenic, 28 se jih je zapredlo v kokone in 27 matuljev je izfrfralo iz njih, ki so več kot 2000 jajčic zlegli. Ako mi prihodnje leto obvelja ta novina, bom svoje skušnje očitno zglasil, pa teh jajčic tudi drugim svilorejcem za pokušnjo prepustil. (Novice, 1866)

Z Machom se je v naših krajih začelo in končalo gojenje jamamajev za svilarstvo. Po gozdovih v okolici Slatnika so ostali kot nekakšen spomin številni zapredki, ki jih nihče ni več nadzoroval ali pobiral. V varstvu svilenih ovojev pa so nastajali novi in novi metulji, ki so se širili po svoji novi domovini.

Machovi otroci

Johann in Josephine Mach sta imela štiri otroke: Ernsta, Oktavijo, Marijo in Wilhelmino. Slednja v nekaterih virih ni omenjena morda zato, ker je veljala za *enfant terrible* te družine.

Marija je bila nadpovprečno nadarjena in izobražena ženska, ki je veliko potovala in je bila tudi vzgojiteljica na črnogorskem dvoru. Od vseh je bila najtesneje in najgloblje povezana z našo zemljo in ljudmi, slovensko pa je govorila le malo. Uspešno se je ukvarjala tudi s pisateljevanjem. Tematika njenega literarnega dela je bila tesno vezana na tankočutna opažanja v naravi. Napisala je obsežno knjigo spominov, esej o Črni gori, ki je izšel ilustriran tudi v angleškem in francoskem prevodu, ter vrsto novel o Velikem Slatniku in njegovih prebivalcih. Med slednjimi so posebne omembe vredne novele: Stari hrast, Kako so bili nekoč pobalini nedolžni, Ptičje strašilo in Rumenonožka. V nemščini je pisala zgodbe in eseje o živalih, ki so izšle v knjigi z naslovom Tiergeschichten.

Marija Mach je prijateljevala z Marijo (Mico) Clarici, nadučiteljico v Novem mestu, s katero si je dolga leta tudi dopisovala. Njena pisma prevevata rahločutnost in resignacija. V zadnjem pismu sklepa krogotok spominov na jamamaje, ki so ji na starost pomenili iluzijo in spomin na minulo mladost in izgubljeno domačijo. Tudi sama je želela gojiti jamamaje. Deloma iz domotožja, predvsem pa zato, da bi si pomagala iz težkih gmotnih razmer, v katerih je živela. Prepričevala je oblasti, predvsem ministrstvo za poljedelstvo, da bi ji pomagalo zagotoviti potrebna sredstva za obnovitev svilogojstva, a ni uspela. Nazadnje si je želela smrti, ki bi jo rešila tegob starosti. V zadnjih dneh življenja se je toplo spominjala vseh svojih kmečkih prijateljev

s Slatnika: Toneta, Matije in Lukeža. V pisnih novomeški prijateljici resignirano piše: „Vso svojo grenko in nesrečno mladost sem preživela na Kranjskem, in vendar me nenehno vleče nazaj k ljubemu koščku zemlje, kjer sem pretrpela toliko gorja.“

Spomini na dom na Dolenjskem

Čeravno nekateri avtorji minimalizirajo vezi Ernsta Macha z našo domovino, iz njegovih lastnih opisov doma v Velikem Slatniku pri Novem mestu na Dolenjskem izhaja, da je bil na ta košček zemlje zelo navezan in da je po očetovi smrti sam upravljal s tem posestvom. V avtobiografskih tekstih piše: “Zatem je oče kupil novo posest v Velikem Slatniku pri Novem mestu na Spodnjem Kranjskem. Zemlja je bila rodovitna, rastlinje bujno, ali sreče ni bilo. Ko je čas okrog žetve dajal slutiti dobro letino, so se zbrali temni oblaki in z oglušujočim prasketanjem se je razdivjala nevihta, ki je razbila strešnike in letvice žaluzij ter oskubila listje s trte in z dreves, da so postavala gola kakor sredi zime. Po poljskih brazdah je tekla zelena voda, prej obet žetve, sedaj njen preostanek. Dišale so trte in sadno drevje. V visokogorju se je razbesnela zgodnja nevihta s snegom, živo srebro v termometru je močno padlo, sijala je svetla zvezdna noč. Ko je naslednje jutro sonce pričelo greti, je bilo razkošje cvetja črno, od slane uvelo. Če se te nesreče ne bi zgodile, bi imeli pšenično, vinsko in sadno žetev, tako pa ni bilo ničesar prodati. Če pa je bilo vendarle možno komu kaj oddati, potem je bilo treba najprej v sodno tožbo, preden je plačilo sploh dospelo. Kraj je bil odmaknjen od kakršnegakoli prometa, prva železniška postaja je bila pol dneva vožnje stran.

In ljudstvo! Nezanesljivo, tatinsko, pijano, nasilno. Izbrana svojat, ki je vztrajala pri svojem, kadar so jo v njeni zapisani pravici tatvini zalotili. Nikoli ni bilo mogoče računati na služadničad ali delavce. Ob nedeljah je bilo seveda vse opito. Ko sem v ponedeljek zgodaj zjutraj vstal, so pogosto vsi služabniki odšli. Brez kakršnegakoli razloga. Ko jih je po prespani pijanosti prešinilo, jaz osebno menim, da so bili vsi malce čez les, so vzeli svoje cule pod roke in odšli čez bližnjo mejo.

Od 4-ih zjutraj pa do 10-ih zvečer smo dan za dnem napenjali vse naše moči do izčrpanosti. Rezultat vsega tega pa je bilo 1000 do 1500 guldnov primanjkljaja letno. Nemirni duh mojega očeta je koval vedno nove in nove načrte, od katerih si je obetal velike uspehe. Toda celo kadar so se le-ti uresničili, je bil uspeh kratkotrajen. Kajti vedno znova je prišlo do naključij, ki so vse uničila. Medtem ko smo stalno nihali med obupom in upanjem, nas je doletel nov udarec. Moja mati je zbolela in umrla. Zanj je bila to velika sreča, kajti njen značaj je bil premehak in prenežen, da bi mogla kljubovati usodi, ki smo ji stali nasproti. Smrt ji je prihranila veliko gorja.

Njena smrt pa je zlomila tudi duha in moči očeta. Tako je večji in težji del naloge padel na moja ramena. Kljub nekaterim svetlim trenutkom, ki so obljubljali preobrat na boljše, smo se nezadržno približevali propadu. Očetova edina želja pa je bila, ostati v bližini groba ljubljene žene.”

Vezi s profesorjem novomeške gimnazije Mihaelom Markičem

V delih Marije Mach je omenjen profesor novomeške gimnazije, Mihael Markič. Ko je bila 1914 leta zadnjikrat na Slatniku, je v Novem mestu prek prijateljice Claricijeve spoznala profesorja Mihaela Mar-

kiča, učenega in naprednega moža, in ga ob vrnitvi domov prosila za njegova dela, da jih prebere brat Ernst. Teden dni zatem je sporočila: "Nisem sicer vsega razumela, toda moj brat je bil močno navdušen in je tudi pisal g. profesorju, kakor dela to običajno z levico na pisalnem stroju. Pa tudi to je zanj velik napor; je v 77. letu in že 16 let napol hrom."

V pismu, ki ga je pisala že v času vojne, pravi: "Brata moramo obvarovati pred vsakršnim razburjenjem. Ker že dolgo sam ne bere nobenih časnikov, je to sicer po eni strani lahko, a postaja sčasoma ta hlinjena brezskrbnost neznosna."

Pol leta zatem: "Tako mi je hudo zavaljo profesorja Markiča, da ne more uporabiti svojih sposobnosti. Da ni moj brat 77-leten težko bolan mož, bi mu mogel utreti pot, kakor je to rad in vedno storil pri mladih talentih. Na žalost pa je za vse nesposoben. Ali ni mogoče v bližnjih krogih nikjer najti nekoga, ki bi mu mogel pomagati?" In dalje: "Prosim, sporočite mi točno, za čim teži profesor Markič. Ali išče založnika? Ali namestitve, ki bi bolj ustrezala njegovim sposobnostim? Katera je pravzaprav njegova stroka, logika ali matematika? Mogoče bi mu mogla kljub svoji nevednosti v teh stvareh pomagati z nasvetom. Težko se je uveljaviti. Primer; ko je moj brat priobčil svojo *Analizo občutij* (Analyse der Empfindungen), je imel pri sebi vso kasto filozofov, in kljub temu da je že imel ime, je bilo treba štirinajst let, da je lahko izšla 2. izdaja. No, sedaj je že 9. izšla. Uveljaviti se povsod je težko in potrebna je velika vztrajnost. Nevoščljivost in nerazpoloženje sta doma tudi pri ljudeh, ki so sicer na vrhu znanosti. Tam še celo." Pa zopet: "V primeru založnika za dela profesorja Markiča sem se često zanimala in vselej mi je bilo rečeno, da imata matematika in logika le omejeno število bralcev, zato je težko dobiti založnika."

Wilhelmina Mach v Trdinovi povesti *Zakleti oreh*

Wilhelmina, kakor lahko razberemo iz omenjene korespondence, najbolj problematična v Machovi družini, je imela v mladosti razmerje z domačim hlapcem. Dr. Ludwig Mach pravi, da se v njej "nadaljuje staro prekletstvo, ki se drži naše hiše". (Mušič, 1955).

Njeno mladostno avanturo je Janez Trdina vpletel v povest *Zakleti oreh*.

Bogat Čeh je kupil pod Gorjanci lepo pristavo, zabavljivi Podgorci so jo zvali Kurnica. Za oskrbnika je dobil mladega ali jako izvedenega kmeta Rikca. Pozneje je poslal tja tudi svojo žlahtnico Beti. Rekel ji je, naj gospodari svobodno po svoji volji. Če ji bo treba denarja, naj piše njemu, v drugih rečeh pa naj vpraša za svet izkušenega kmetovalca Rikca. Ker Čeh ni imel svojih otrok, je hotel zapustiti pristavo žlahtnici, kar je zapisal tudi v oporoko. Beti je bila trda Nemka. Ko je prišla k nam, ni znala slovensko. Mudila se je več dni v Novem mestu, da si nakupi raznega orodja in posode. Priljubila se je slednjemu človeku, ki jo je spoznal, s svojo izredno modrostjo, z miselnostjo in pobožnostjo. S krčmarico, pri kateri je ostala, sta šli večkrat ogledovat bližnje gradove, cerkve in druge imenitosti prelepe novomeške okolice. Po nesreči sta zablodili tudi pod zakleti oreh. Da zajde toliko ljudi podenj, ni nič čudnega, kajti to drevo stoji na prijaznem griču nedaleč od razpotja, kjer se križajo na vse strani ceste in steze. Ko je Nemka vse pripravila in si omislila, kar potrebuje gospodinja, je dala napreči in se odvezla v Kurnico. Rikec jo je čakal tam iz priljudnosti, ali govoriti

ni mogel z njo, ker ni razumel nemškega jezika. Ko ga Beti pogleda, skoči vesela k njemu in zakliče, podavši mu obe roki: 'Lep je podgorski kraj, ali še lepši so podgorski junaki! Ti me boš učil slovenski, pa se boš skoraj uveril, kako dobro si bom zapomnila vsako tvojo besedo.' Poslala je v mesto po najboljše jedi in pijače in se je gostila s svojim oskrbnikom do pozne noči. Tako sta blagovala in se dobrovoljila vsak dan več tednov zaporedoma. Rikec je bil oženjen, ali pri krasni Beti ni mislil ne na ženo ne na svoje otroke. Zasačila ga je tako čvrsto v svojo mrežo, da več nego štirinajst dni ni prišel nikoli domov. Od konca sta se pogovarjala z očmi in drugimi znamenji, ali ob mesecu je govorila tujka naš jezik po vrsti in ročno, kakor da bi ga ji vlil sam sv. Duh. Grozno pohujšanje sta delala ta dva človeka v našem poštenem Podgorju. Kar vpričo vseh ljudi sta se vodila za roke in se poljubljala in objemala. Toda Rikčevka ni bila kaka mila Jera, da bi se bila doma cmerila, molčala in trpela. Negodnega dedca je nekolikokrat prav resno ozmerjala; ko je videla, da to ne koristi, je poklicala na pomoč cerkveno gosposko. Od nje je zvedel češki bogatin, kako grdo se mu vede žlahtnica, pa jo je izbrisal precej iz oporoke in ji pisal, naj se pobere, kamor hoče, on je ne spoznava več za svojo. Podgorsko pristavo je zopet prodal, s skupljenim denarjem pa osnoval blagodaten zavod, v katerem se uči mladina ne le brati in pisati, ampak tudi Boga častiti in skrbeti za nebesa. (Trdina, 1955)

Graščina Machovih in njena žalostna usoda

Veliki Slatnik, vas ob vznožju Gorjancev, ki je od Novega mesta oddaljena 6 km, je svoje ime (po ljudskem izročilu) dobila po slatinah, majhnih vrelih podtalne vode, ki si tam iščejo pot na plano. V zapiskih, nastalih v 19. stoletju, pa se pojavljajo različna imena: Zlatenek, Slatenek, Slatenek.

O lastnikih gospostva in graščine na Velikem Slatniku piše Majda Smole v knjigi Graščine na nekdanjem Kranjskem, v kateri našteva lastnike od prve omembe v začetku 17. stoletja pa vse do konca 19. stoletja:

Graščina je bila temeljito obnovljena leta 1935. Ob začetku 2. svetovne vojne so italijanski okupatorji izselili domače, zasedli celo hišo in jo obdali z žico. Po kapitulaciji Italije so se v hišo naselili člani družine Mavsar in v njej stanovali do sedemdesetih let.

Machova domačija z dvokapno streho s čopi je bila svojevrsten podeželski dvorec, zgrajen iz neenakomerno obdelanega kamna, z močnimi zidovi. Glavni in edini portal je bil enostavne izvedbe, z dvodelnimi lesenimi vratnimi krili. Fasade je imel zaključene s profiliranim kapnim simsom. Pokrit je bil z opečnim bobrovcem.

Enonadstropna stavba je bila prvotno solidno zgrajena, toda pod vplivom raznih dejavnikov (potresi, vlaga, podzemni tokovi) se je začela podirati in izgubljati obliko. Videti je, da ni bilo nobene resne želje po obnovi, kajti čeravno smo v Sloveniji namenjali denar za obnovo veliko manjvrednih kulturnih spomenikov, se za Machovo domačijo sredstva niso našla in se je leta 1995 do tal zrušila. Danes je tam samo travnik, dele portala pa je rešil bližnji gostilničar v Ratežu, tako da portal pri njem lahko še danes vidimo kot zadnji spomin na žalostno usodo doma Ernsta Macha.

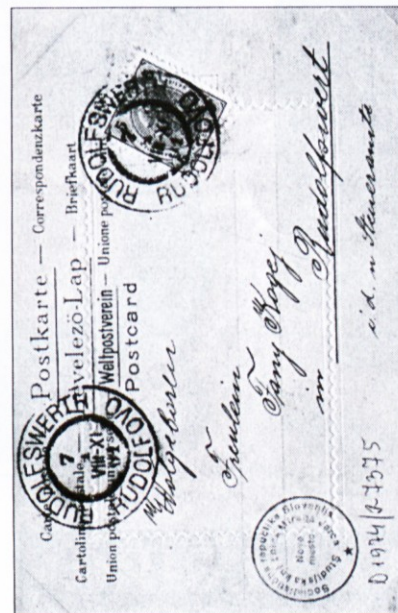
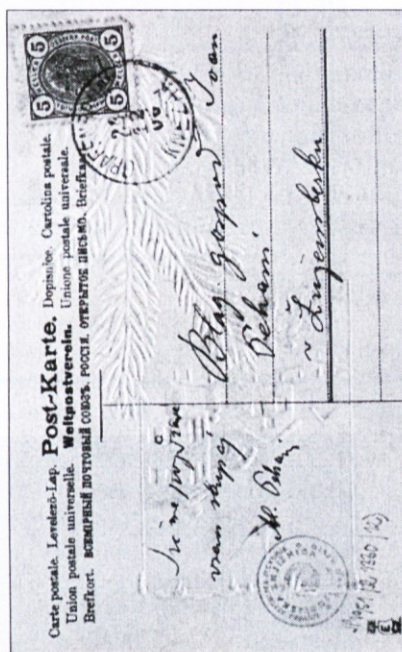
niku stricu, baronu Merклу. Merkl je posestvo namenil bolehnemu sinu Antonu za kraj poletnega bivanja. Ker pa je ta, preden je prišel na Veliki Slatnik, na potovanju po Italiji leta 1882 umrl, se je baron odločil posestvo prodati, kupnino pa je namenil za izgradnjo dekliške gospodinske šole. Tako je leta 1886 v Šmihelu pri Novem mestu začela delovati šola, ki so jo vodile Uboge sestre de Notre Dame. Tako je dediščina družine Mach posredno prispevala k izobraževanju dolenskih deklet.

Božična in novoletna voščilnica iz začetka 20. stoletja

LITERATURA

- Strnad, Janez: Ernst Mach ob 150-letnici rojstva. Zbornik za zgodovino naravoslovja 10, Ljubljana 1989
 Hohenester, Adolf: Ernst Mach als Didaktiker. Didaktik der Physik, Berlin 1987.
 Henning, Hans: Ernst Mach als Philosoph, Physiker und Psycholog, Leipzig 1983
 Smole, Majda: Graščine na nekdanjem Kranjskem, Ljubljana 1982
 Mušič, Marjan: Ernst Mach, njegovi in njegovih najbližjih stiki z našo domovino, Naši razgledi, Ljubljana 1980, št. 1
 Lenin Iljič Vladimir: Materializem in empiriokriticizem, Ljubljana 1950
 Inteld, Leopold: Albert Einstein, njegova dela in njihov uticaj na naš svet, Beograd 1971
 Blackmore, T. John: Ernst Mach, his work, life and influence, Los Angeles, 1972
 Trdina, Janez: Zakleti oreh, Bajke in povesti o Gorjancih, Ljubljana 1907
 Blažič, Ana: Machov zbornik, Novo mesto 1955
 Kongregacija Ubogih šolskih sester de Notre Dame v Šmihelu pri Novem mestu ob 50-letnem jubileju, Novo mesto 1936

KULTURA
Rast 6 / 2003

Marko Koščak

RAZVOJNI PROCESI NA PODEŽELJU OB VSTOPANJU V EVROPSKE INTEGRACIJE

V Sloveniji in ob slovensko-hrvaški meji

Uvod

Ob osamosvojitvi Slovenije in novih družbenoekonomskih razmerah se je in se še vedno postavlja vprašanje, kako iz zadrege oziroma problemov, ki ogrožajo racionalizacijo kmetijskega gospodarstva in normalizacijo demografskega razvoja ter demografskih struktur. Še posebej je to stanje žgoče v primeru podeželskega in obmejnega prostora ob slovensko-hrvaški meji, torej na območju, ki ga bo v zelo kratkem času »prizadela« nova mejna črta, in sicer t.i. »schengenska meja«, kot južna meja Evropske unije.

Opredelitev problema

Eden od ključnih problemov v prostoru ob slovensko-hrvaški meji je neugodna posestna struktura in njena razdrobljenost. Ali je rešitev tega problema samo v sprožitvi takih procesov, ki bodo na eni strani postopoma (morda celo dolgoročno) vodili k združevanju zemlje ter ustreznemu večanju obsega zasebnih kmetij, je seveda vprašanje za agrarne ekonomiste. Ena od analiz, ki je bila opravljena v sklopu doktorske disertacije pod naslovom Preobrazba slovenskega podeželja ob slovensko-hrvaški meji (M. Koščak, Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo, Ljubljana 1999), je pokazala, da je velikost in razdrobljenost posestne strukture v obravnavanem območju taka, da nikakor ne omogoča razvoja primarne dejavnosti, primerljive z evropskimi razmerami.

Preglednica 1: Velikost kmetij v EU in v Sloveniji

država	kmetijska zemlja (1987) ha/gospodarstvo	število živali na gospodarstvo (1989)		
		govedo	krave	prašiči
Grčija	4.0	9.6	4.2	19.7
Italija	5.6	23.5	12.1	19.7
Belgija	14.8	54.0	25.7	299.7
Nizozemska	15.3	71.9	36.4	451.6
Nemčija	16.8	37.5	16.3	48.4
Francija ¹⁾	28.6	42.3	20.0	63.7
Danska	32.2	59.9	33.0	294.6
Velika Britanija	64.4	82.1	65.0	410.1
EGS 12	13.3	31.6	15.7	56.1
Slovenija ²⁾	3.2	5.0	3.0	3.6

1) 1987
2) 1991

Vir: Eurostat - Agriculture Statistical Yearbook, 1991, Rezultati popisa prebivalstva 1991, Zavod RS za statistiko

V primerjavi z razvito Evropo so kmetije pri nas izjemno majhne. Po podatkih popisa prebivalstva iz leta 1991 je imela povprečna slovenska kmetija 5,9 ha skupne zemlje (skupaj z gozdom), 3,2 ha kmetijske oziroma 2,5 ha obdelovalne površine. Pri tem so kmetije, ki redijo govedo, imele v povprečju le 5 glav govedo oziroma 3 krave na gospodarstvo. Zaostajanje za razvito Evropo je zastrašujoče. Povprečna kmetija v EU ima 4-krat več kmetijske površine, govedorejska kmetija redi v povprečju 6-krat več govedo in 5-krat več krav kot povprečna slovenska kmetija. Vzrok za tako veliko zaostajanje je izključno povojna kmetijska in zemljiška politika. Pred vojno je bil položaj Slovenije v Evropi bistveno drugačen.

Preglednica 2: Skupna površina zemlje na kmetijo (brez kmetij z do 0,5 ha zemlje)

	1931 ha	relativno Slovenija = 100	1985 ha	relativno Slovenija = 100	indeks 1931 = 100
Slovenija			7.1 ¹⁾	100	76
(Dravska banovina)	9.3	100			
Italija	7.9 ²⁾	85	10.3	145	131
Češka	9.7 ²⁾	104			
Poljska	10.3 ²⁾	111			
Nemčija	13.5 ²⁾	145	19.1	269	142
Danska	15.6	168	32.6	459	209
Anglija	25.6	275	70.7	996	276
Bolgarija	4.9	53			
Francija	11.7	126	31.4	442	268

Vir: Lavrič, J.: Vprašanje našega kmetijstva, rokopis 1940/1943, Rezultati popisa prebivalstva 1991, Zavod RS za statistiko Eurostat-Agriculture Statistical Yearbook 1989

1) 1991
2) države z velikim deležem veleposestev

Med obema vojnama je bila velikostna struktura v Sloveniji precej blizu drugim evropskim državam. Če upoštevamo, da je bil delež veleposestev v Italiji, Češki, Poljski in Nemčiji precej večji kot v Sloveniji (veleposestva z več obrati), potem lahko s precejšnjo gotovostjo trdimo, da povprečen obrat v Sloveniji po velikosti za temi državami ni zaostajal.

Nadaljnji razvoj velikostne strukture pa je pri nas (in na vzhodu) potekal popolnoma drugače kot v zahodnoevropskih državah. Medtem ko je v zahodni Evropi prišlo do procesa koncentracije, smo na ozemlju Slovenije izvedli dve agrarni reformi in odvzem zemlje na podlagi zakona o maksimumu. V predvojni agrarni reformi je šlo za razlastitev veleposestev. Skupaj je bilo prerazporejenih 15.000 ha obdelovalne površine, 3.700 ha pašnikov in 32.000 ha gozdov. Razlaščenih je bilo 77 veleposestev, zemljo pa je pridobilo 22.000 družin. Z reformo iz leta 1945 je bilo v Jugoslaviji odvzeto 1.566.000 ha zemlje. V Sloveniji je zemljo dobilo 22.822 agrarnih upravičencev. Vsi (razen 195) so bili pred reformo brez zemlje. Z zakonom o maksimumu iz leta 1953 je bilo v Sloveniji od 4.468 kmetov »odkupljeno« 10.300 ha zemlje, kar je katastrofalno vplivalo na razvoj, saj je bil še za nadaljnjih 35 let onemogočen proces koncentracije zemlje.

Velikostna struktura iz leta 1931 nedvomno kaže, da bi razvoj agrarne strukture pri nas lahko potekal zelo podobno kot v razviti Evropi, če ga ne bi nasilno prekinili. Slovenska velikostna struktura iz leta 1931 se od zdajšnje strukture v EU razlikuje po večjih deležih zemlje v velikostnih razredih od 2 do 200 ha in nižjem deležu z nad

20 ha. To je povsem razumljivo, saj je proces koncentracije v EU potekal prav v smeri najhitrejšega zmanjševanja kmetij v velikostnih razredih 2 do 5 in 5 do 10 ha. V drugih velikostnih razredih je opaziti počasnejše upadanje števila, raste pa le število kmetij z nad 30 ha kmetijske površine. Glede na doseženo raven koncentracije pridelave je opaziti med posameznimi državami EGS razlike. Velja pravilo: čim večja je povprečna velikost kmetij, tem večji je velikostni razred kmetij, katerih število se povečuje. V Grčiji raste število gospodarstev z nad 10 ha, v Italiji z nad 20 ha, v Franciji in na Danskem raste le še število kmetij, ki so večje od 50 ha, v Veliki Britaniji pa večje od 100 ha.

Preglednica 3: Velikostna struktura kmetij v odstotkih

	gospodarstva po površini							
	skupne površine				kmetijske površine			
	Dravska banovina 1931		Slovenija 1991		EGS (12) 1987			
	gospodarstva	zemlja	gospodarstva	zemlja	gospodarstva	zemlja	gospodarstva	zemlja
do 1 ha	20.3	1.1	28.4	2.3	19.9	0.7		
1 - 2 ha	12.7	2.2	12.8	3.4	17.2	1.8		
2 - 5 ha	24.4	10.0	23.2	13.6	22.3	5.2		
5 - 10 ha	18.7	16.2	18.0	22.6	13.4	7.0		
10 - 20 ha	15.8	26.9	12.5	30.1	10.8	11.5		
nad 20 ha	8.1	43.6	5.1	28.0	16.4	73.8		
povprečno na gospodarstvo ha								
skupaj		8.3		5.9				
kmetijska zemlja		4.8		3.2		13.3		
obdelovalna zemlja		4.0		2.5				

Vir: Lavrič J.: Vprašanje našega kmetijstva, rokopis 1940/1943, Rezultati popisa prebivalstva 1991, Zavod RS za statistiko Eurostat - Agriculture Statistical Yearbook, 1991

V Sloveniji je tekel razvoj v obratni smeri. Zelo jasno je opaziti vpliv agrarne reforme (povečanje števila najmanjših kmetij) in predvsem zakona o maksimumu (zmanjšanje števila največjih kmetij in onemogočanje rasti števila večjih kmetij). Povprečna velikost kmetij se je zmanjšala skoraj za tretjino, delež zemlje v lasti kmetij z več kot 20 ha pa je padel od 44 % v letu 1931 na 28 % v letu 1991. **Kar dve tretjini kmetijske površine je pri nas v lasti kmetov z 2 do 5 in 5 do 10 ha, to je v tistih velikostnih razredih, katerih število je v EU najhitreje padalo. Take kmetije predstavljajo pri nas temelj kmetijske pridelave.**

Vsekakor je majhna in razdrobljena posest največji agrarnopolitični problem slovenskega kmetijstva. Majhnost kmetij neugodno vpliva na strukturo delovne sile, produktivnost, intenzivnost in strukturo pridelave. Potrebni bodo koreniti ukrepi za izboljšanje posestne sestave. Zavedati pa se je treba, da bo to dolgotrajen proces. Če naj bi dosegli tako velikostno strukturo kmetij, kot jo je imela EU ob koncu osemdesetih let prejšnjega stoletja, bi se moralo število gospodarstev zmanjšati na okoli 50.000 (stanje leta 1981 je bilo 191.000, po podatkih popisa 1991 pa 156.549). V zadnjih desetih letih se je proces koncentracije le pričel, kar je spodbudno. Število gospodarstev se je zmanjšalo skoraj za 19 % (povprečna letna stopnja - 2 %), če pa bi se število gospodarstev zmanjševalo tako hitro kot v preteklih desetih letih, bi velikostno strukturo, kot jo je imela EU ob koncu osemdesetih let 20. stoletja, dosegli šele po 55 letih. Proces koncentracije bo vsekakor moral teči bistveno hitreje. Socialnim problemom se nikakor ne bo moč izogniti, država pa jih lahko z ustrežno socialno politiko pomembno omili. Ocenjujemo, da bo posredovanje države na tem

področju nujno.

V primerjavi s kmetijskim razvojem in kmetijsko politiko v zahodni Evropi naj bi imeli vsaj teoretično cilji, ki vzpodbujajo strukturne spremembe, zaradi razvojnih zaostankov kmečkega sektorja, prednost v slovenski kmetijski politiki. To je razvidno iz dejstva, da problem majhne posestne strukture kmečkih gospodarstev« predstavlja »grešnega kozla« za nizko produktivnost, neučinkovitost, socialne probleme in še posebej za dohodkovno problematiko v slovenskem kmetijstvu malih gospodarstev. Posledica tega je visok delež kmečkih gospodarstev mešanega tipa (part-time farmers), ki so v kmetijsko-političnih krogih označena kot nezaželena. Hitra sprememba v velikosti gospodarstev prinaša tudi zvišanje produktivnosti in posplošuje mnenje, da to lahko povzroči izboljšanje dohodkovnega položaja kmetov. Problem velikosti kmečkih gospodarstev se postavlja torej kot osrednje vprašanje v slovenskem kmetijstvu. Vprašanje je, ali so taka razmišljanja sploh smiselna. Statistični podatki, ki jih navajamo, kažejo, da slovensko kmetijstvo v vsakem primeru močno zaostaja za razvojem velikostne strukture kmečkih gospodarstev v primerjavi z zahodnoevropskimi državami. Velika večina slovenskih kmečkih gospodarstev ima za polno pridobitveno dejavnost – ekonomsko (racionalno) gledano – nezadostne površine. Delitev produkcijskih faktorjev pa omogoča do določene meje izravnavanje teh slabosti, če med sabo sodeluje več kmetijskih gospodarstev (Erjavac, E., Agrarpolitik und Bäuerliche Betriebsgrößenstrukturen, Institut für Wirtschaft, Politik und Recht, Wien 1993, s. 152).

Dodana vrednost, dopolnilne in dodatne dejavnosti

Po drugi strani pa obstajajo pogoji za razvoj alternativnih in dopolnilnih dejavnosti v povezavi s kmetijstvom ter skupaj z njim omogočajo zajemanje t.i. »dodane vrednosti« (added value) kmetijskih proizvodov. Skupaj z domačo obrtjo, trgovino in malimi ter srednje velikimi (družinskimi) podjetji bo kmetijstvo še vedno temelj razvoja podeželskega prostora. V interesu vsega prebivalstva mora biti cilj kmetijske politike tak, da ne dopušča spreminjanja strukture kmetijstva, ker bi to še naprej vodilo k razseljevanju podeželskega prostora. Vsekakor pa bi bilo po drugi strani nerealno te strukturne spremembe popolnoma preprečevati. Mnogim mladim ljudem se odpirajo nove možnosti za reševanje njihovih eksistenčnih razmer tudi izven kmetijstva ali pa prav v povezavi z njim. Razvoja v tej smeri vsaka »pametna« država ne bi smela preprečevati. Človeku prijazna politika naj bi skrbela za stabilno, razgibano, sonaravno kmetijstvo v državi, kmetu pa prepuščala svobodo, da sam odloča o svoji prihodnosti. To so sicer splošne usmeritve, ki pa veljajo tudi za območje ob slovensko-hrvaški meji.

Moč in smer bodočih sprememb strukture velikosti kmečkih gospodarstev v podeželskem in obmejnem prostoru ob slovensko-hrvaški meji sta določeni v razmerju z gospodarskimi in tudi političnimi okvirnimi pogoji. Aktualno obdobje tranzicije zavira kmetijske strukturne spremembe. Na podlagi starostne strukture kmečkega prebivalstva lahko pričakujemo, da bo v 5 do 10 letih prišlo do opazne zamenjave generacij v kmetijstvu. S tem bi se dosedanja imobilnost kmetijske strukture lahko zrahljala. To je čas, ki ga kmetijska politika, ki pospešuje spremembo posestne strukture, ne sme zamuditi. Glede temeljnih črt kmetijske politike trenutno ni nobenega resnega soglasja

in strategije v Sloveniji, kaj šele v prostoru ob slovensko-hrvaški meji.

Problem velikosti posestne strukture kmečkih gospodarstev vidijo nekateri nosilci kmetijske politike kot centralno vprašanje prihodnjega razvoja kmetijstva. Izhajajo iz domneve, da bi nagla sprememba velikosti gospodarstev povzročila hitro izboljšanje dohodkov kmetov. S sodelovanjem na ravni kmečkih gospodarstev in z iskanjem možnosti večkratne zaposlitve je delno možno reducirati visoke stroške na enoto proizvoda. V aktualnem procesu transformacije v obravnavanem podeželskem in obmejnem prostoru ob slovensko-hrvaški meji se glede na splošen družben razvoj majhnih posestnih struktur ne bi smelo ovrednotiti zgolj negativno. Dejstvo je, da je povprečna velikost posestev v Posavju 4,6 ha in na Dolenjskem 6,2 ha (popis leta 1991 – po zadnjih podatkih je ta nekoliko, vendar ne bistveno višja), izredno velik problem pa je tudi njihova razdrobljenost in težavnost (pa tudi ekonomičnost) uporabe kmetijske mehanizacije.

Kmetijska politika naj ne išče razloga za »nefunkcioniranje kmetijskega sektorja« samo v problematiki posestne strukture; le-to je potrebno sprejeti kot dejstvo in na tej osnovi izvajati potrebne ukrepe v prihodnje. Predvsem pa je v učinkovito oblikovanje trga in tržnih pogojev nujno usmeriti finančne in kadrovske resurse, ki lahko vodijo spremembo obstoječe posestne strukture na podlagi tržnogospodarskih zakonitosti. Kot dopolnilo tem ukrepom je smiselno ponuditi kmetom možnosti, da bi se lahko zavestno odločili o poklicnem razvoju ter razvoju njihovega gospodarstva. Pri strukturnih ukrepih prilagajanja novim razmeram so priporočljivi dedno-pravna ureditev, urejanje mehanizmov dostopa do trga zemljišč, funkcioniranje sklada kmetijskih zemljišč s predkupno pravico in uvajanje rente ter premije za oddajo zemlje. Ti strukturni ukrepi so vsekakor primerni za izboljšanje strukture v obravnavanih območjih, vendar pa obstajajo velike ovire v načinu mišljenja in splošni pripravljenosti kmečkega prebivalstva, da bi take ukrepe sploh začeli uvajati. Za to bo verjetno potrebno določeno časovno obdobje, kar bo pomenilo tudi generacijske spremembe in s tem povezane drugačne načine razmišljanja o razvojnih možnostih. Posebno pomembno ob tem pa bo tudi izobraževanje in strokovno usposabljanje nosilcev tega razvoja, kar spet predstavlja proces nekaj let, preden bo dosegel določene rezultate.

Sodelovanje in povezovanje – ključ do vseh rešitev?

V prihodnosti bo verjetno tudi ob intenzivni spremembi posestne strukture z državnimi posegi postalo težje zagotoviti kmečkim gospodarstvom primeren dohodek. Razlog leži v gospodarskem in strukturnem zaostanku kmetijstva. Zaradi vseh teh razlogov bi bilo primereno v kmetijski politiki obravnavanega območja spodbujati in podpirati tudi lastne dohodkovno učinkovite iniciative kmetov (pomoč za samopomoč). Uvajanje dopolnilnih dejavnosti bo še naprej ostala najpomembnejša prilagoditvena alternativa kmečkih gospodarstev v podeželskem in obmejnem območju ob slovensko-hrvaški meji. Sodelovanje na ravni gospodarstev v obliki strojnih skupnosti, strojnih krožkov ali proizvodnih kooperacij ne omogoča samo stroškovno bolj ugodne uporabe tehničnih agregatov za manjša gospodarstva, temveč prav tako olajša nadaljevanje gospodarjenja tistih kmetij, ki so se preusmerile v dopolnilno dejavnost. Spodbujanje možnosti večkratne zaposlitve in sodelovanje v kmetijskem sektorju bi lahko, vsaj za

določen čas, pripomoglo k zmanjšanju stroškov in s tem k omejevanju slabosti kmečkih gospodarstev z majhno posestno strukturo. Tudi spodbujanje učinkovitih povezav za potrebe trženja, katerega osnovni cilj je doseči bistveno širše tržišče za kmečka gospodarstva, je temeljna naloga kmetijske politike. Združevanje kmečkih proizvajalcev v proizvodjalske skupnosti ali učinkovitejše zadruga z dosego boljšega tržnega položaja in s tem izboljšanja njihove dohodkovne strukture je prav tako ena od usmeritev kmetijske politike za obravnavano območje.

Usmeritve kmetijske politike naj spodbujajo investicije v področje poklicnega izobraževanja, svetovanja in raziskovanja, ki povečajo konkurenčno sposobnost in produktivnost kmetijstva (upoštevaje nove ekološke potrebe v kmetijski proizvodnji). To lahko postane bistvena gonilna sila sprememb velikosti posestne strukture kmečkih gospodarstev, še posebno v obmejnih območjih, ki so zaradi svoje perifernosti v večji meri ohranila ekološko ravnovesje in privlačno krajino. Na koncu je treba ugotoviti, da bodo vsi omenjeni ukrepi le težko zvišali letno stopnjo spremembe povprečne velikosti posestne strukture kmečkih gospodarstev, ki bi bistveno spremenila razmere na tem področju. Mnenja strokovnjakov agrarne ekonomije so, da povprečna velikost kmečkega gospodarstva zato v naslednjih 20 letih verjetno ne bo presegla meje 10 ha kmetijsko uporabne površine. Močnejšo spremembo velikosti kmečkih gospodarstev tudi v smeri bipolarizacije strukture kmečkih gospodarstev je pričakovati v ravninskem svetu. V perifernih in zapostavljenih območjih bodo strukture kmečkih gospodarstev še naprej propadale.

Strateški nastavki za ureditev in razvoj podeželskih območij ob slovensko-hrvaški meji morajo upoštevati raznovrstne lastnosti tega podeželskega prostora. V primeru obravnave podeželskega obmejnega prostora ob slovensko-hrvaški meji gre za stanje, ko je nova meja prinesla v prostor nove probleme, ki se šele sedaj po nekaj letih kažejo v svoji pravi obliki in kjer za nekatere od njih obstajajo možnosti za njihovo razreševanje (seveda pa se z novo schengensko mejo vse to ponovno postavlja na »nekak začetek«). V tem prostoru bo vzporedno z ohranjanjem oskrbovalnih funkcij kljub delnemu upadanju prebivalstva v številnih vaseh na obeh straneh meje (ta tendenca je možna tudi v prihodnje) potrebna strategija aktivne sanacije. Šele tako bo možno zadržati prebivalce v njihovem domačem okolju. Ena od možnosti, kjer lahko v povezavi s kmetijstvom območje doseže svojo razvojno priložnost, je tudi turizem na podeželju. Vendar bo zelo težko govoriti o uspešnem modelu razvoja tega področja brez širše povezave z zaledjem v obeh državah. To pa pomeni, da je edina kolikor toliko smiselna rešitev oblikovanje regijskega turističnega proizvoda na podeželju, ki bo temeljil na aktivnem vključevanju lokalnega prebivalstva, principih trajnostnega razvoja in na dobrem čezmejnem sodelovanju. Od teh treh načel je slednje še vedno najbolj oddaljeno, vendar z dobrimi obeti, da se stvari premaknejo. K tem premikom prispevajo (in bodo v prihodnje še bolj) tudi evropski integracijski procesi, ki kot osnovno razvojno celico vsekakor predvidevajo regijsko povezovanje in oblikovanje medsebojnih povezav znotraj tega inštituta.

Politika regionalne samouresničitve lahko pomeni bistveno pomoč pri razvoju podeželja. Na razvoj regije, in to na katerem koli področju, naj bi odločilno vplivali prizadeti prebivalci, ki bi za to aktivirali vse

VIRI IN LITERATURA:

- 1 Cunder, T., 1996, Analiza gospodarjenja na območjih z omejenimi dejavniki za kmetijsko proizvodnjo, Ljubljana, Kmetijski inštitut Slovenije
- 2 Evropska komisija, 1992, Agriculture in Europe – Development, Constraints and perspectives, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg, 1992a, 97s.
- 3 Koščak, M., 1999, Preobrazba slovenskega podeželja ob slovensko-hrvaški meji, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo, Ljubljana,
- 4 Lavrič, J.: Vprašanje našega kmetijstva, rokopis 1940/1943, Rezultati popisa prebivalstva 1991, Zavod RS za statistiko Eurostat – Agriculture Statistical Yearbook, 1991
- 5 Klemenčič, V., 1982, Geografske značilnosti preobrazbe slovenskega podeželja, Ljubljana
- 6 Klemenčič, V., 1982, Urbanizacija in deagrarizacija ter izraba zemlje za proizvodnjo hrane, Geografske značilnosti preobrazbe slovenskega podeželja, Ljubljana, s. 41–49
- 7 Klemenčič, V., 1992, Državna meja na območju Republike Slovenije in mejna območja kot nov geografski fenomen, Seminar za študije geopolitičnega položaja Slovenije, Ljubljana, Svetovni slovenski kongres, 1992, str. 81–105
- 8 Kovačič, M., 1996, Socio-ekonomska in velikostna struktura kmetij v Sloveniji v obdobju 1981–1991, Biotehniška fakulteta, Oddelek za agronomijo, Inštitut za agrarno ekonomiko, Ljubljana 1996
- 9 Erjavec, E., Agrarpolitik und Bäuerliche Betriebsgrößenstrukturen, Institut für Wirtschaft, Politik und Recht, Wien 1993, s. 152
- 10 Ravbar, M., 1997, Slovenske pokrajine: Med lastnimi interesi in politiko regionalnega razvoja, IB revija, št. 9–10–11, Ljubljana
- 11 Slovensko kmetijstvo in Evropska unija, 1997, Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano RS, Ministrstvo za znanost in tehnologijo RS, Ciljni raziskovalni program ZEMLJA (Kmetijstvo in podeželje, ČZD Kmečki glas; Ljubljana, Domžale, Bled, Murska Sobota

svoje moči. Strategija mora biti pri tem »pomoč za samopomoč«, kar sicer ne pomeni odrekanja javnim sredstvom, ampak bi morala biti v veliko večji meri kot doslej vezana na same ideje, pobude in ukrepe. Težišče enotne regionalne strategije je, ob misli na konkurenčnost, tudi na razmišljanju o integraciji in koordinaciji različnih strokovnih programov in politike. To pa pomeni tudi možnost za čezmejno sodelovanje, seveda ko bodo tako strokovne (prej) kot politične (kasneje) razmere za to tudi v celoti dozorele.

V analizah primerov razvoja podeželja v obmejnih območjih so se pokazale nekatere ključne stične točke, ki jih strnjene navajamo kot povzetek oziroma kot tri ključne principe razvoja:

a) Harmonija med lokalnim prebivalstvom in okoljem – Ta princip temelji na potrebi po ustvarjanju takih pogojev, ki bodo zagotavljali harmonijo med lokalnim prebivalstvom (ki občasno ali stalno prebiva na območju) in naravnimi kulturnimi in zgodovinskimi značilnostmi prostora. Potrebno je dolgoročno zagotoviti pomoč in podporo tistim usmeritvam v podeželskem in obmejnem prostoru, ki zagotavljajo izboljšanje kvalitete življenja na tak način, da bo primerljivo z urbanim ali pa se bo z njim dopolnjevalo. Ta pomoč naj bo zagotovljena dolgoročno, kar je edini temelj za uspešen razvoj v prihodnje.

b) Usklajeno delovanje – V preteklosti je bilo veliko škode povzročene zaradi ozkega sektorskega pristopa in togih usmeritev »od zgoraj navzdol«. Ti razvojni koncepti in usmeritve niso upoštevali vseh vidikov razvoja v posameznih podeželskih območjih, kakor tudi ne medsebojnih povezav med sosednjimi regijami. Zaradi tega naj bi bile vse usmeritve in razvojne strategije v prihodnje usklajene, in sicer ne glede na geografsko velikost območja. Zato je potrebno začeti s povezavo in koordinirano aktivnostjo na nacionalni ravni, ki jo izvaja vlada z odgovornimi resorji na državnem (regionalnem in lokalnem) nivoju v tesni povezavi z lokalnim prebivalstvom. Ta zavest je v razmišljanjih mnogih še vedno premalo prisotna.

c) Aktivno sodelovanje lokalnega prebivalstva – Samoumevno je, da ima lokalno prebivalstvo, ki prebiva na določenem podeželskem in obmejnem območju, veliko večji občutek in boljše vizijo o tem, kakšne so potrebe za njihov prihodnji razvoj, kot ga ima lahko centralizirana državna administracija. Zaradi tega je bistvenega pomena, da se že od začetka priprav na razvojne programe upoštevajo vizije, želje, potrebe, potenciali ter podjetnost lokalnega prebivalstva z območja razvoja. Tak pristop je zahteven in predstavlja izziv za vse sodelujoče na vseh ravneh. Vendar lahko le tako usklajena akcija prinese prave rezultate pri razvoju podeželskih in obmejnih območij, kakršno je tudi ob slovensko-hrvaški meji.

Novoletni voščilnici danes delujočih slikarjev invalidov: zgoraj: Stojan Zafred in spodaj: Vojko Gašperut-Gašper

DEKLARACIJA OTOČEC O KULTURNI IDENTITETI IN RAZVOJU PODEŽELJA

V času od 2. do 4. oktobra je potekala na Otočcu na Krki mednarodna konferenca za naslovom Kulturna identiteta in razvoj podeželja. Okoli 130 udeležencev iz enajstih evropskih držav je razpravljalo o prihodnjih izzivih, ki jih s sabo nosi vstop novih držav v EU, predvsem pa o možnostih nadaljnjega razvoja in pomena kulturne identitete posameznih narodov in manjšin v novi »skupnosti«.

Kulturna identiteta

Kaj sploh je "kulturna identiteta"? Z besedo 'kultura' razumemo vseobsegajoče in različne manifestacije skupnosti na lokalni, regionalni in nacionalni ravni, tam, kjer so pač prisotni ljudje. Kulturna identiteta je lahko tudi doživeto občutje določenega okolja ali ljudi, ki temelji na omenjenih manifestacijah. Te so tako "podedovane", so torej del tradicije in se tudi neprestano razvijajo in nadgrajujejo. So temelj lokalnim različnostim, posebnostim, oblikujejo "občutek doživetja določenega okolja" ter ponujajo na drugi strani možnosti za povezovanje enega območja z drugim, ene skupnosti z drugo. Tako oblikujejo značaj Evrope na kulturnem področju. Torej lahko govorimo o "kulturnih identitetah" in ne o "kulturni identiteti", kar je bilo za udeležence tudi vodilo v nadaljnji razpravi in pri oblikovanju sklepov v obliki sprejete deklaracije.

Kulturne identitete lahko izrazimo na različne načine ali manifestacije:

- v obliki religije, običajev, morale,
- z domačo obrtjo, oblačili, hrano in pijačo,
- z jezikom, narečjem, pesmijo, literaturo,
- z zgradbami, arhitekturo, kulturno krajino,
- z glasbo, plesom, igro, risbo, skulpturo,
- z rabo krajine, izrabo kmetijskega in gozdnega prostora.

Konferenca je nudila možnost spoznavanja vsega bogastva in različnosti kulturne identitete na podeželju v Evropi; prav tako so udeleženci poskusili najti odgovore, kako lahko kulturne identitete predstavljajo temelj za kvaliteto življenja kot tudi za ohranjanje dediščine nasploh. Lokalne raznolikosti, temelječe na kulturnih identitetah, so lahko videne tudi kot nadomestilo oziroma odgovor Evrope na globalizacijo oziroma "amerikanizacijo" svetovne kulture. Cilj konference ni bilo diskutirati, kako ustaviti procese globalizacije, temveč na kakšen način nanje odgovarjati.

Deklaracija Otočec

Udeleženci so na osnovi dvodnevne plenarne dela in dela po skupinah, kjer so se spoznavali in medsebojno izmenjavali izkušnje s posameznimi in konkretnimi aktivnostmi udeležencev iz dvanajstih evropskih držav in okolij, iz katerih so prihajali, ter enodnevne strokovne ekskurzije v Belo krajino in na Hrvaško sprejeli tudi t. i. **Deklaracijo Otočec**. Gre za izjavo, kako v prihodnje vidijo razvoj tega segmenta družbe pod okriljem »skupne države«. Deklaracija

seveda ni zavezujoča, je pa priporočilo vsem predstavnikom tako javnega, zasebnega kot tudi nevladnega sektorja, da združijo napore za njeno realizacijo.

Besedilo deklaracije, ki je prevedeno v slovenščino (original je v angleščini), je tudi njen prvi uradni zapis v tiskanih medijih oziroma v reviji Rast.

Takole se glasi:

Mi, 70 udeležencev* iz enajstih evropskih držav, ki smo se srečali na Otočcu v Sloveniji od 2. do 4. oktobra na konferenci o kulturni identiteti in razvoju podeželja pod pokroviteljstvom ECOVAST-a (European Council for the Village and Small Town - Evropski svet za razvoj vasi in malih mest) in ENNH0-ja (European Network of National Heritage Organisations – Evropska mreža nacionalnih organizacij za dediščino), izjavljamo:

1. Napočil je pravi trenutek za pregled naših evropskih konceptov o kulturni identiteti in razvoju podeželja ter o povezavah med obema, razlog za to so hitre spremembe na podeželskih območjih, vse bolj ogrožena kulturna dediščina in neizbežna širitev Evropske unije.

2. Javno in politično zavedanje enotnosti in raznolikosti Evrope je vse večje. Enotnost in raznolikost se močno odražata v dediščini različnih evropskih kultur.

Kulturna identiteta

3. Kulture imajo pogosto močan lokalni značaj, kar še dodatno povečuje raznolikost določenih območij. Kljub temu pa so te kulture med seboj zgodovinsko in geografsko povezane in te povezave potekajo preko nacionalnih in lokalnih meja; lahko bi jih označili kot delčke v bogatem evropskem mozaiku.

4. Kulturna identiteta posameznikov in skupnosti se lahko izraža na različne načine – skozi vero, običaje, etiko; jezik, narečje, poezijo in literaturo; glasbo, ples, gledališče, slikanje in kiparjenje; ročna dela, noše, hrano in pijačo; stavbe, arhitekturo in pokrajino; izkoriščanje zemlje, poljedelstvo in gozdarstvo.

5. Intimno bogastvo teh vidikov kulturne identitete je bilo na konferenci živahno predstavljeno s pokrajinami, stavbami, umetniškimi izdelki ter izdelki domačih obrti Slovenije, Hrvaške, Romunije in drugih narodov.

6. Kulturna identiteta je koncept, poln izzivov; ne moremo je in je tudi ne bi smeli časovno opredeljevati. Kulturna identiteta se razvija iz dneva v dan, predstavlja povezavo med preteklostjo, sedanostjo in prihodnostjo. Poleg tega odraža dolgoletno medsebojno povezanost med ljudmi in njihovimi kraji ter med različnimi narodi.

7. Torej je potrebno kulturno identiteto priznavati in ceniti, ne pa omejevati, zavirati ter zapirati v muzeje. Kulturna identiteta naj bo izvir ustvarjalnosti, sprememb in skrbi za ohranitev dediščine in dragocenosti. Ljudje bodo cenili svojo dediščino, če bodo spoznali, da imajo lahko tudi dandanes korist od nje.

8. Vsak človek ima svojo lastno kulturno identiteto. Kulturne identitete ljudem ne bi smeli določati drugi in prav tako je ne določa nujno kraj, kjer ljudje živijo. Vlade in narodi morajo spoštovati in ceniti kulturne identitete, običaje in jezike vseh narodov, vključno z manjšinami.

* V zaključni plenarni razpravi je sodelovalo omenjeno število razpravljalcev, sicer je bilo vseh skupaj v treh dneh okoli 130 (op. M. K.).

Razvoj podeželja

9. Razvoj podeželja ima pomembno vlogo v evropskih načrtih za prihodnost. Evropska podeželska območja se soočajo z velikimi izzivi glede socialnega in ekonomskega obstanka, poleg tega pa jim v tej dobi globalne konkurence in moderne tehnologije grozijo še ekološki problemi. Vlade po vsej Evropi širijo svoje poglede glede možnosti razvoja podeželja. Razvoj podeželja ni več usmerjen le ali pretežno na poljedelstvo, temveč vključuje raznovrstne gospodarske dejavnosti in si prizadeva doseči socialno vitalnost in visoke standarde pri skrbi za okolje.

10. Poleg tega se vse bolj poudarja, da bi poglobitveno vlogo v razvoju podeželja morali imeti ljudje, ki tam živijo. Njihove ideje, energija, znanje in drugi viri so pomembna pridobitev v procesu razvoja njihovega območja. Ta ideja je odločilnega pomena in kaže na pomembno povezavo med kulturno identiteto in razvojem podeželja.

11. Če ljudje na določenem območju dobijo občutek za kulturno identiteto in jo začno ceniti, bodo s tem pridobili ponos in zaupanje vase pri ustvarjanju in načrtovanju trajnega lastnega razvoja. Elementi, ki oblikujejo kulturno identiteto – kot npr. ročne spretnosti, krajevne jedi, tradicionalni plesi – lahko pripomorejo k še nadaljnjemu dobremu počutju ljudi. Potrebno je spodbuditi ljudi, da se bodo zavedali svojih kulturnih identitet; potrebno je vključiti kulturno in naravno dediščino v stopnje izobraževanja za vse starosti; ljudem je potrebno ponuditi učenje spretnosti, ki so povezane tako s tradicionalnimi kot tudi s sodobnimi dejavnostmi.

12. **Krajine.** Krajine evropskega podeželja so najbolj jasen in očitni izraz izrazite lokalne kulturne identitete ter geografskih in kulturnih povezav med območji. Značaj krajine pogosto odraža dolgoletne načine življenja, kot npr. gorska paša ali ograjevanje polj za zadrževanje živine. Podpiramo Svet Evrope pri uveljavljanju Evropske konvencije o krajinah in spodbujamo vlade in narode Evrope, naj spoštujejo, ščitijo in obogatijo kvaliteto krajin in njihov izraziti lokalni značaj. To pomeni, da bo potrebno v moderni obliki uvesti posebne ukrepe za ohranitev tradicionalnih načinov življenja, ki so oblikovali pokrajine.

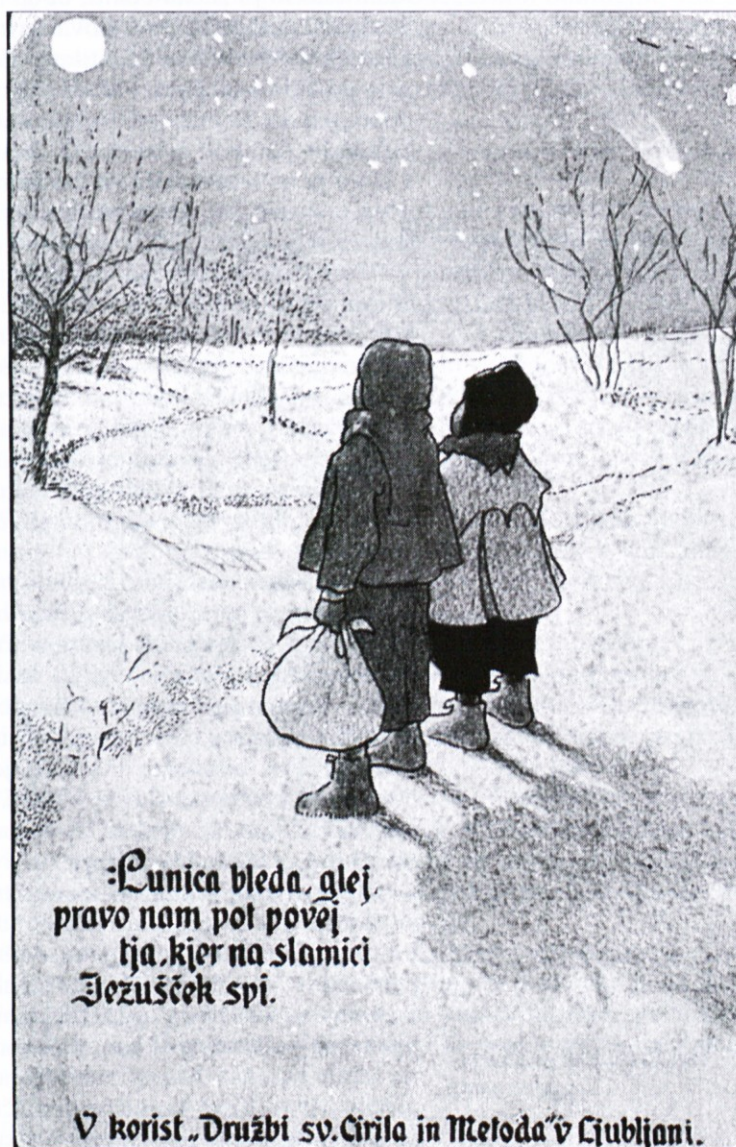
13. **Stavbe.** Naselja in tradicionalne stavbe evropskega podeželja predstavljajo pomemben prispevek k izraziti kulturni identiteti določenega območja oz. k »duhu kraja«, ki se ga prebivalci zavedajo, obiskovalci pa globoko cenijo. Takšne stavbe so dragocenost za območje samo in za Evropo, takšna dragocenost si zasluži razumevanje in skrb. Če stavbe niso v uporabi, jim lahko z ustreznimi popravili in adaptacijami vdihnemo novo življenje, da bodo tako lahko služile modernim potrebam. Javne oblasti bi morale ukrepati in s pomočjo lokalnih skupnosti doseči ravnovesje med modernimi stavbami in lokalnimi gradbenimi običaji.

14. **Turizem.** Kulturno identiteto območja bi morali v prvi vrsti razumeti kot bogastvo, ki pripada lokalnim prebivalcem. Toda kulturna identiteta poleg tega močno prispeva tudi k turistični privlačnosti različnih delov evropskega podeželja. Pri rabi kulturne in naravne dediščine v turistične namene bi oblasti in skupnosti morale paziti, da se stavbe pri tem ne izkoriščajo ali izmaličijo in da razvoj turizma prinaša korist tako za dediščino kot tudi za lokalno prebivalstvo. Sledi kulturne dediščine po Sloveniji in na Hrvaškem so dober primer organiziranih poskusov za doseg tega cilja.

15. **Partnerstvo.** Povezave med kulturno identiteto in razvojem podeželja kažejo na potrebo po učinkovitem partnerstvu na nacionalnem in lokalnem nivoju med vsemi, ki so povezani s kulturnimi zadevami in z razvojem podeželja. To vključuje tudi učinkovito partnerstvo med vladnimi in nevladnimi organizacijami. Države in mednarodne organizacije morajo priznati in spoštovati dejstvo, da kulturne identitete segajo preko meja. Regije vidimo kot vse bolj pomembno stičišče politike javnih oblasti in ljudskega delovanja.

16. **Mednarodna izmenjava.** ECOVAST in ENNHO zagotavljata, da si bosta prizadevala za pospeševanje mednarodne izmenjave med vsemi, ki so vpleteni v skrb za kulturno dediščino in pospeševanje razvoja podeželja.

Pripravil in povzel:
dr. Marko Koščak

Marijan Dovič

OBETAVNA GLASBENA PREMIKA V NOVEM MESTU

Koncert ob otvoritvi Orglarske šole

Koncert ob otvoritvi Orglarske šole v Frančiškanskem samostanu v Novem mestu; foto: Milan Markelj

V majhnem mestu šteje vsak kakovosten glasbeni dogodek. Nedavno smo bili hkrati priča kar dvema premikoma, ki utegneta biti za razvoj glasbene kulture v Novem mestu kar obetavna. Najprej: odprla se je Orglarska šola. Resda jo je ustanovila škofija in bo njen osrednji namen izobraževati cerkvene orglarje, ki jih menda na Dolenjskem primanjkuje; a hkrati bo gotovo pripomogla k večjemu pretoku glasbenikov ter dvigu orglarskih in zborovodskih standardov. Tako ne more biti dvoma, da bo pozitivno vplivala na celotno, ne le cerkveno glasbeno kulturo.

Drugi pomemben premik je nakazan v pohvalnem zgledu združevanja: ob otvoritvi omenjene šole 11. oktobra smo bili v frančiškanski cerkvi priča izjemnemu koncertnemu dogodku, ki je povezal tri pevske zборе in neformalen komorni orkester. Skupaj so zapeli Frančiškanski komorni zbor, Mešani pevski zbor sv. Jakoba iz Vavte vasi ter Mešani pevski zbor iz Kostanjevice na Krki, kot solisti pa so se predstavili še orglarja Matej Burger in Aleš Makovac, tenorist Matjaž Kastelic, oboist Ernest Jazbec in fagotist Anton Žarn. Kot dirigenta in organizatorja sta se predstavila že omenjena Burger in Makovac – slednji je vodil vokalni del projekta – ki sta dolenjskemu občinstvu že znana kot obetavna glasbenika mlajše generacije.

Premik se najizraziteje kaže v tem, da so se uspešno združili trije pevski zbori (tradicija zborov na Dolenjskem je tako kot še marsikje precej zaznamovana z rivalstvom in zborovodskimi spletkami, zato je vse prej kot kooperativna) in še v tem, da se je ob tej priložnosti zbral tolikšen orkester na popolnoma prostovoljni, čeprav v glasbenem smislu ne

amaterski osnovi. Še dodaten premik pomeni kakovostizvedbe, ki je bila dovolj visoka, da si zasluži kritično obravnavo (ne pa le trepljanje po ramenu razsvetljenskega tipa, češ, dobri ste, fantje, da ste tole skupaj spravili ...). Dokaj razumljivo je, da na Dolenjskem nimamo prave umetnostne in glasbene kritike, če je ta še na slovenski ravni skromno razvita – pa vendar ravno pričujoča revija in glasbeni razmah v zadnjih letih obetata celo možnosti za tako dejavnost.

Če se nekoliko pomudimo pri sobotnem koncertu, moramo začeti s splošnim vtisom. Ta je mogel po tem, ko je v čudoviti akustiki frančiškanske cerkve izzvenela mogočna Händlova *Aleluja*, le osupniti dvomljivce; gotovo je marsikateri poslušalec preživljal katarzične trenutke ali so se mu sprehajali »mrvljinici« po koži ... Poslušati *Alelujo* (sicer v slovenskem prevodu) v originalni zasedbi in tudi originalnem (cerkvenem) okolju je pač eden od tistih vtisov, kakršne lahko samo privoščimo vsakemu poslušalcu, ki se želi spoznati s t. i. »klasiko«: Händel je v oratoriju *Mesija*, iz katerega je tudi razpita in ničkolikokrat uporabljena in zlorabljena *Aleluja*, pač resnično klasik v žlahtnem, nadčasovnem pomenu besede. Pompozen baročni zaključek večera je pravzaprav mehko kontrastiral drugi plasti baroka, s katero se je koncert začel: lirična, tiha, abstraktna in zapletena Bachova komorna glasba, ko so se v *Quoniamu* iz maše v G-duru pod gotskimi oboki prepletali moški tenorski glas, oboa, fagot in orgle. Da, to je težki, intelektualni obraz zahtevnega glasbenega genija, ki v nasprotju s Händlom tu ne igra »na prvo žogo«. Pač pa je sicer solidna izvedba *Quoniamu* na nekaj mestih popustila bodisi napetostno-interpre-

tacijsko bodisi intonančno – pa na koncu vendar pustila izjemen vtis.

Koncert se je nadaljeval s pravim klasicističnim posladkom: Haydnov *Koncert za orgle in orkester št. 2 v C-duru* je natančno in zelo okusno izvedel mladi orglar Aleš Makovac – verjetno smo skladbo v Novem mestu slišali prvič – godalom v orkestru pa so se, kot zahteva originalna orkestracija, pridružile še flavta, oboa, klarinet, fagot, pavke in trobenti: skoraj edini komentar k izvedbi je morda, da so godala v glasnih odsekih izginjala iz slušnega območja. Še bolj velja isto za izvedbo Sattnerjeve *Misse Seraphice* (ta naš rojak v zadnjih letih ni več tako neznan tudi po zaslugi Kulturno-umetniškega društva Hugolin Sattner, ki je bilo ustanovljeno pred kratkim), v kateri se je v bogati orkestraciji Sattnerjevega prijatelja Emila Hochreiterja prejšnji zasedbi pridružilo še nekaj dodatnih trobil – trije rogovi in pozavni, in seveda mogočen glas treh zborov. Glede prešibkih godal je resnici na ljubo treba omeniti, da je frančiškanski kor pač premajhen za večjo godalno zasedbo in bi bilo razmerje v okviru danih možnosti bržkone težko uravnovežiti. Pač pa je bila sicer izvedba *Seraphice* izjemno dobra: frančiškanski zbor jo je že večkrat samostojno izvajal in ob tem pridobil na samozavesti, skupna interpretacija pa je dejansko napolnila sleherni kotiček cerkve in ogrela občinstvo.

Pač pa bi razvajenejšo uho lahko zmotili občasni komaj opazni intonančni ali ritmični spodrsaljaji trobilcev; ti so imeli iste težave tudi pri *Aleluji*. Gotovo bi bilo bolje, če bi imeli več možnosti za skupno vadenje, ampak pravzaprav od zasedbe, sestavljene na tak način, bistveno več nikdar ne bo mogoče pričakovati. *Alelujo* smo Novomeščani vendarle prvič slišali v domači produkciji in v originalni orkestraciji – pred leti jo je brez spremljave sicer izvajal zbor Pomlad pod vodstvom Jožice Prus, vendar je izvedba te izrazito dialoške skladbe brez orkestrske spremljave pač nekoliko vprašljiva in ne more reproducirati originalnega vtisa. Kljub manjšim kritičnim pripombam je tako mogoče na koncu zapisati, da je celota delovala izjemno ubrano in tudi profesionalno. In to je glede na standarde dosedanjih izvedb baročne, klasične ali romantične glasbe v

Novem mestu, če seveda ne štejemo gostovanj profesionalcev, pravzaprav prelomen dosežek.

Novoustanovljena novomeška Orgelska šola, ki bo gostovala pri frančiškanih (njen predmetnik bo poudaril harmonijo, zborovodstvo, diriganje in orglanje) in bo imela status srednje šole (in torej nadgrajevala znanje, ki si ga mladi glasbeniki lahko pridobijo na osnovni glasbeni šoli Marjana Kozine), prav gotovo mnogo obeta. Obetajo pa tudi pevci, orkestrski glasbeniki, ki so se sposobni povezovati na neformalni osnovi, in mlada orgelska solista Makovac in Burger, ki sta oba ravno tako že zagnana in uspešna voditelja pevskih zborov in sta dokazala, da zmoreta obvladati orkester ... Obetaven je tudi duh sodelovanja, ki veje iz takih projektov. In obeta seveda dejstvo, da obstaja želja in sposobnost, da bi se gojila poustvarjalnost na visoki ravni – v žanrih komorne instrumentalne, vokalne in vokalno-instrumentalne glasbe: v tem smislu bo morda uravnoveženje prinesla pobuda po ustanovitvi manjšega komornega orkestra, ki naj bi izvajal pretežno starejšo komorno glasbo. Tak orkester bi utegnil smiselno dopolniti sicer pestro simfonično ponudbo, ki jo v veliko veselje in ponos našega mesta goji simfonični orkester pod vodstvom Zdravka Hribarja že vrsto let.

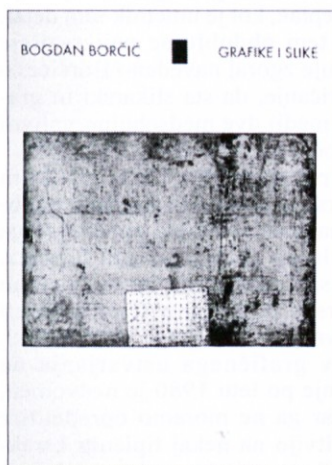
Nekoliko pa bomo morali počakati, da nam nova orgelska šola prinese v mesto tudi kakšne orgle, primerne za vrhunske izvajalce – razen komaj zadovoljivih orgel pri matičnih frančiškanih je boljše, da ne omenjamo sramote, ki razpada na nekdanj glasbeno mogočnem kapiteljskem griču. Nedvomno bi vsaj ene obnovljene orgle povrnile nekdanji glasbeni sijaj mestu, kjer sta delovala mojstra, kot sta bila Sattner in Hladnik. A za to bo treba kaj več kot le prizadevanje posameznih duhovnikov ali nabirke med verniki ...

Tako bomo v Novem mestu morda lahko že kmalu izbirali: ali gremo na koncert simfonične glasbe v Kulturni center, ali morda poslušat baročno glasbo s komornim orkestrom in zborom v kakšno cerkev, rajat na stadion s Siddharto ali poslušat klubski džez do jutranjih ur. V tem primeru bo Novo mesto pravo glasbeno vlemesto.

Katja Ceglar

BOGDAN BORČIČ: GRAFIKE IN SLIKE 1980–2003

Galerija Gradec, Zagreb

Pričujoča razstava je plod sodelovanja in izmenjave razstav med zagrebško Galerijo Klovičevi dvori ter Galerijo Božidarja Jakca iz Kostanjevice na Krki. K pripravi razstave Bogdana Borčiča se je pridružila Galerija likovnih umetnosti Slovenj Gradec. Izbor 58 grafik in 11 slik sega v Borčičev opus, ustvarjen med letoma 1980 in 2003. Grafike so last Galerije Božidarja Jakca oziroma Grafičnega kabineta Bogdana Borčiča, ki je v Kostanjevici na Krki na ogled od 4. oktobra 2001. V kabinetu hranimo in razstavljamo donacijo 837 grafičnih listov. Galeriji likovnih umetnosti Slovenj Gradec je umetnik letos podaril 40 slik, njihov izbor bo predstavljen na stalni razstavi. Umetnik ima obsežno bibliografijo, ob omenjenih donacijah pa sta izšli grafična monografija Barbare Borčič (Grafike, 2001, izdala Galerija Božidarja Jakca) in pravkar tudi slikarska monografija, z osrednjim besedilom Jerneja Kožarja (Slike, 2003, izdala Galerija likovnih umetnosti Slovenj Gradec).

Bogdan Borčič, slikar in grafik, je z nenehno umetniško prisotnostjo od svojega poakademijskega obdobja do danes zaznamoval ne samo slovensko, temveč tudi nekdanjo jugoslovansko in mednarodno likovno sceno. Njegovo ustvarjanje lahko razdelimo na tri večja obdobja: obdobje od začetka 50. do začetka 70. let 20. stoletja, z vzporednim ustvarjanjem v grafiki in slikarstvu, obdobje od leta 1970 do 1980, t. j. desetletje izključno grafičnega ustvarjanja, in obdobje po letu 1980 do danes, ko grafika in slikarstvo ponovno postaneta avtorjevi enakovredni izrazni likovni zvrsti. Njegov opus zelo nazorno in na nek način skorajda poučno prikazuje razvoj modernističnega slikarstva in avtorjeve osebne likovne izrazne govorice znotraj tega skozi razvoj od realističnega motivnega upodabljanja čez fazo postopnega razpredmetljanja do popolne – minimalistične in končno t.i. asociativne

abstrakcije.

Borčičevo ustvarjanje vsebinsko temelji na eksistencialističnih vprašanjih in iskanjih odgovorov, ki so bistveno zaznamovala zahodnoevropsko (predvsem z informelom) in ameriško umetnost (z abstraktnim ekspresionizmom) s presunljivo izkušnjo druge svetovne vojne. Ta je v mladem Borčiču z internacijo v Dachau pustila neizbežen pečat. Izkušnje vojnih krutosti v njegovih delih, z izjemo nekaterih, sicer niso konkretno upodabljane. Subtilnejšo reakcijo na grozote vojne v njegovem prvem obdobju v slikarstvu zaznamujejo motivi strelišč (iz zabaviških parkov, z izrazito ekspresivnimi poudarki protagonistov in simbolističnimi konotacijami tesnobnih stanj), prav tako v slikarstvu, predvsem pa v grafiki, mediteranska motivika ribičev, mrež, čolnov, osti itn. Z upodabljanimi temami izraža svojo težnjo po osamitvi in varnosti, po begu iz nasičenosti mesta v umirjene kraje, ki so eksistencialistično še močno povezani z naravo. V teh delih je človek čedalje bolj navzoč s svojo odsotnostjo. Nadoomeščajo ga predmeti in bitja, od katerih je sam vsakodnevno odvisen. Pri tem se umetnik vse bolj osredotoča na likovno kompozicijo, upodobitve predmetov pa shematizira v likovne znake, ki postajajo pomenski simboli.

Borčič je eden glavnih predstavnikov in tvorcev (ob Riku Debenjaku, Marjanu Pogačniku, Vladimirju Makucu idr.) t.i. Ljubljanske grafične šole in iz njegovega omenjenega zgodnjega grafičnega opusa so jasno razvidne temeljne značilnosti oziroma kvalitete, ki jih je in jih v veliki meri pravzaprav še danes zagovarja Ljubljanska grafična šola: mojstrska uporaba tehnik jedkanice, akvatinte in mezzotinte, oblikovno natančne risbe in uravnotežene kompozicije, uporaba umirjene lestvice zemeljskih barvnih tonov, upodabljanje lirične motivike, vezane na geografsko določene pokrajine, ljudi ali predmete, s stilnim

razponom od realizma, preko lirične abstrakcije do informela. Med najbolj bistvenimi poudarki pa je popolnost tehnične izvedbe in eksperimentiranje znotraj tega.

V začetku sedemdesetih let Borčič obmorsko motiviko zreduciral na školjko. Sprva realistično upodabljanje školjke skozi celoten grafičen cikel je sistematično, povezujoč različne znanstvenoraziskovalne pristope, razvijal v smislu umetniške konceptualne odločitve in osredotočenosti. Sčasoma so se školjke v njegovih grafikah nagrmadile in začel jih je sistematično mrežno razvrščati in oštevilčevati, polje je razdelil s horizontalo, preplet organsko-realističnih in čistih geometričnih form je postajal vse pogostejši. Podobo školjke je reduciral v konturne obrise v slepem tisku, ki jih je nazadnje preformiral v točke. Te je v analitičnem pristopu obravnave ploskovitega slikovnega polja vstavljal v sistemsko razmerja s črtami in ploskvami, barvami in tonskimi gradacijami itn. (cikel *Iz dnevnika enainosemdesetega*, 1981, *Znamenja*, 1982). S številnimi kombinacijami odtisov je konsekvenčno dosegal zelene minimalistične formalne strukture in likovne izraze. Po desetletju je prišel do stopnje, kjer se je odločil ponovno slikati. Umetnik je dejal: »Ko sem opustil pomenski znak, sem se ukvarjal samo še s ploskvami, ki sem jih niral po barvni in tonski intenzivnosti, po obliki in velikosti. To me je pripeljalo nazaj na slikarsko področje. Saj se, ko ostane samo še ploskev, odpre slikarstvo. Skoraj dvajset let delovanja v grafiki je pogojilo nastop slikarstva širokega barvnega spektra, kot pravijo temu teoretiki. Varjene konstrukcije pa so pravzaprav grafične plošče, postavljene na stojala. Prepričan postajam, da lahko zdaj tako grafični kot slikarski medij obravnavam enakovredno – kot dve medsebojno vplivni področji.«

Na razvoj Borčičevega slikarstva so vplivali abstraktni ekspresionizem, informel in geometrijska abstrakcija, med slikarji so bili to njegov učitelj Gabrijel Stupica (z ekspresionističnim ozračjem in praznino, z uporabo bele barve), Mark Rothko (s kompozicijsko delitvijo slikovnega polja, z uporabo temno poslikane podlage in pro-

sevanjem le-te skozi zgornje nanose) in potem še Barnett Newman (z delitvijo slikovnega polja z vertikalami ali horizontalami).

Ustvarjanje med letoma 1982 in 1996 je obdobje »strogega reda minimalističnega in geometrijskega koncepta«, kot je umetnik sam dejal. In v tem obdobju se najizraziteje potrjuje zgoraj navedeno Borčičevo prepričanje, da sta slikarski in grafični medij dve medsebojno vplivni področji.

V primerjavi Borčičeve grafike in slikarstva se zdi, da že sama neobdelana grafična plošča zaradi svojega pravilnega geometričnega formata, in če si jo zamislimo kot avtonomno slikarsko polje, na nek način zrcali obravnavo slikarskega polja v sliki. Vpliv grafičnega ustvarjanja na slikanje po letu 1980 je nedvomen, vendar ga ne moremo opredeliti z omejitvijo na nekaj tipičnih karakteristik oz. stičišč med tema dvema področjema. Gre za »celosten« vpliv oziroma prenos umetniškega izražanja med področji – podobno kot na nižjem nivoju poteka ustvarjalni proces v sami tehniki grafike: konkretizacija ideje v obdelavi plošče, nadaljnja obdelava plošč z doseganjem končnih učinkov v odtisih. Redukcija školjke v piko in elemente čiste likovne govorice – črte, z njimi deljene in omejene ploskve, je sprožila uporabo barve v slikarstvu. Konkretno sorodnosti obdelave grafičnih plošč in slikarskih platen se izražajo predvsem v informelovskih detajlih, z drobnimi zapisi oziroma sledmi neposredne ustvarjalčeve prisotnosti, potezne teksturalizacije slikovnega polja v grafiki ter z uporabo neslikarskih materialov (npr. peska) in s tem doseganja učinka tridimenzionalne teksture v slikah. Borčičevo kombiniranje zasukov odtisov grafičnih plošč inicira ne delitev slikarskega polja, temveč asociativno sestavljanje barvnih polj v slikarstvu. Zdi se, da Borčič idejno operira z na monolite asociirajočimi likovnimi formami, ki so pomenske metafizične entitete. Pretežno črno-beli razpon tonskih gradacij v grafiki je v slikarstvu nadgrajen z uporabo barv. V skladu z asketsko oziroma minimalistično likovno govorico je barva omejena predvsem na modro, rdečo in rjavo, če izvzamem belo in črno, ki v likovni teoriji veljata za ne-

barvi. Ob tem je potrebno poudariti Borčičevo sposobnost obvladovanja tonskega niansiranja – tako na področju grafike (z doseganjem pravzaprav značilnih žametnih črnin) kot v slikarstvu – znotraj posameznih barv in nadaljnjega izredno močnega učinkovanja le-teh na človekovo oziroma gledalčevo percepcijo v smislu občutenja energetskih valovanj posameznih barv in nadaljnjega razbiranja njihovih simbolističnih konotacij.

Naslovi njegovih tako grafičnih kot slikarskih del so, z izjemo poimenovanja posameznih ciklov (npr. *Vrata*, *Atelje*, 1998 dalje), povsem praktičnega značaja (npr. *MGC*, *BI-NM*, 1994, *Krilna grafika*, 1998, *Paličasta grafika*, 2000 itn.). In prav v primeru poimenovanj naslovi usmerjajo gledalčevo motivno prepoznavanje, ki je najizrazitejše tako v slikarskem kot v grafičnem ciklu *Atelje*. Podobno kot nekateri veliki umetniki pred njim (npr. Henri Matisse, Gabrijel Stupica) tudi Borčič motiviko črpa iz lastnega ateljeja, t. j. iz umetniku »svetega«, intimnega in z imanentnimi zakonitostmi opredeljenega reda in vzpostavljenega prostora. Čeprav formalno minimalistične, pa vendar konkretno prepoznavne podobe (npr. stol, miza, stojalo) pomenijo etapo

ciklično-spiralne umetniške poti razgradnje realističnega objekta čez obdobje abstrahiranja do minimalističnega asociativnega vzpostavljanja nakazane predmetnosti. Vendar se mi to prepoznavanje konkretnih podob za branje Borčičevih del ne zdi najpomembnejše. Bistveno je čutno dojetje upodobljenih eksistencialističnih stanj. Borčiču tako v grafiki kot v slikarstvu z minimalnimi likovnimi sredstvi nedvomno mojstrsko uspeva reflektirati metafizične razsežnosti lastnega sveta. Njegove likovnoformalne rešitve se na trenutke zaradi svoje čistosti in jasnosti zdijo zelo enostavne. Umirjenost in poetičnost njegovih podob zaznamuje učinek latentnega dinamizma, ki je posledica uravnoteženih konfrontacij pričakovanih pravilnosti in nepričakovanih naključij, ki so navsezadnje temeljna, včasih bolj in včasih manj transparentna gibalna naše eksistence. Stopnja dosežene avtorske izraznosti je plod dolgoletnega zahtevnega in sistematičnega mentalnega ter praktičnega ustvarjanja. In če se gledalec uspe prepustiti nagovorom neslišne poetike Borčičevih podob, lahko resnično obogati – tako na nivoju estetske potešitve kot na nivoju osebne kontemplacije.

Katja Ceglar

KAREN SOKLIČ – GOLOBI

Galerija Krško (11. septembra – 10. oktobra 2003)

Karen Soklič (rojena 1965 v Ljubljani) je študirala slikarstvo na Akademiji za likovno umetnost v Ljubljani pri prof. Andreju Jemcu. Kot svobodna umetnica živi in ustvarja v Ljubljani. Na skupinskih razstavah se predstavlja od leta 1986, s samostojnimi od leta 1993. Razstava v Galeriji Krško je njena deveta samostojna razstava.

V Galeriji Krško se je predstavila s ciklom oljnih slik *Golobi*, ki je nastajal med letoma 2001 in 2003. Navidezni realizem njenih slik stilno temelji na modernističnem pojmovanju slikarskega polja, barvnih in kompozicijskih razmerij, z neke vrste hommagi in neprikritimi spogledovanji z velikimi imeni zahodno-

evropskega slikarstva, kot sta npr. Henri Matisse in Giorgio Morandi. Zaradi prisotnosti figuralike oziroma realne podobe bi lahko rekli, da se napaja tudi v t.i. stilu nove podobe, ki je v osemdesetih letih prejšnjega stoletja kot ena izmed reakcij na modernizem zaznamoval tedanje slovensko slikarstvo. Vendar bolj kot značilnosti izraza nove podobe se zdi, da se še posebej v delih iz razstavljenega cikla kažejo reminiscence na velikega Gabrijela Stupico – na uporabo bele barve, na ekspresionistično motiviko, predvsem pa praznino, ki pripovedno bistveno obeležuje posamezne slike.

Realistično upodobljene motive uličnih svetilk, vrat, ki vodijo na

dvorišča ali vrtove, mestne fontane in golobe spremlja abstrahirano ozadje, z monokromnim niansiranjem znotraj rumene in zelene ter nakazovanjem globine prostora, ki kljub prisotnosti golobov in drugih motivov daje vtis ekspresivne neslišne praznine.

Eden izmed temeljnih likovnih problemov, s katerimi se slikarka v zadnjih letih ukvarja, je reševanje vprašanj razmerij med prostorom, časom in materijo. Rezultat teh razmišljanj se kaže znotraj kompozicijskih razmerij v zabrisovanju podob, s premikanjem objektov znotraj kompozicij. Sekvenčnost aludira na reševanje tovrstne problematike v drugih izraznih medijih – v fotografiji, filmu ali videu. Znotraj avtoričinih likovnih snovanj pa pomeni kontinuirano in permanentno kompozicijsko (re)formiranje.

Upodabljana motivika vsebuje bogate simbolne konotacije, ki jih je mogoče interpretirati na številne načine. Na eni strani gre v seriji teh slik za izrazito mestne motive, ki so se umetnici v prepletu opazovanja,

domišljije in misli vtisnili v spomin na sprehodih po mestnih ulicah in parkih. Tako lahko upodobitve golobov na eni strani razumemo kot sublimacijo nagonov, še posebej v povezavi s fontanami. Na drugi strani pa jih lahko razumemo kot simbol čistosti in preprostosti.

Postavitev v desakraliziranem prostoru lahko narekuje branje upodobljene motivike v smislu avtoričinega hrepenenja po sublimaciji vsakdanjosti. Vrata simbolizirajo mesto prehoda med dvema svetovoma, stanjema, znanim in neznanim, svetlobo in temo. Z arhitekturno plastiko bogato okrašeni portali katedral so vabili človeka iz posvetnega v sveto in ga še vedno vabijo. Nenazadnje je golob novozavezni simbol Svetega Duha in v tem smislu se dela Karen Soklič specifično umeščajo v nekdanjo cerkev Sv. Duha. Eksistencialna praznina slik se staplja v belino prostora. In na tem stičišču se gledalcu odpira polje osebne kontemplacije.

Mateja Habinc

PREDSTAVITVENA KROVNOST, KROVNA PREDSTAVITVENOST

Posavje, kjer so jutra bližja soncu.

Besedilo: Anja Rostohar
Fotografija: Jure Černec, Hrvoje Oršanič, Tadeja Brinovec, Blaž Mirt, Terme Čatež.

Izdal: Regijski pospeševalni center Posavje v sodelovanju z občinami Krško, Brežice in Sevnica, junij 2003.

Posavje, kjer so jutra bližja soncu: a ne turistični katalog iz leta 1994, ki so ga izdali izvršni svet SO Sevnica, izvršni svet SO Krško in Občinska turistična zveza Brežice. Ne, ne njegov ponatis, ampak nov izdelek (junij 2003), ki si ime prisvaja mimo zakona o avtorskih pravicah in naj bi bil po besedah direktorice Regijskega pospeševalnega centra Krško (tokratni soizdajatelj) "krovni katalog, ki bi lahko bil podlaga za druge turistične kataloge" oziroma "predstavitveni katalog promocije posavskega podeželja" (V: Posavski obzornik letn.

VII, št. 68, junij 2003, str. 4–5). Katalog? Krovni, predstavitveni? Sodeč po vsebini kompilacija "vsega po malem za vse" zgodovine-geografije-narave-hrane-pijače v slogu ustvarjanja idealizirano-romantičnih podob: "Ko se odpravimo med sadna drevesa, nas spremlja prijazna ponudba lastnika, naj si vzamemo kakšno jabolko ali hruško." (str. 8) Si predstavljate turiste, ki prisopodobo za prijaznost Posavcev vzamejo zares? Čemu ne, saj naj verodostojnost "kataloga", "podlage", vredne okoli 6 milijonov tolarjev (! polovico je prispevalo Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano, drugo so zagotovile tri posavske občine), ob taki naložbi le ne bi bila problem. Prijaznosti, verjamem, da ne manjka, manjkajo le "detajli", ažurirani konkretni podatki kam-kdo-kdaj-kako-zakaj, ki jih razen sheme treh vinskih turističnih cest in naslovov

turistično-informacijskega centra (pisarne) oziroma zavoda za turizem pač ni. Zvemo pa še, da obstajajo normalne in posebne trgovine (str. 8), da je tu veliko lepe narave, zanimive zgodovine, dobre hrane in pijače, da cviček "v sebi zrcali preprosto pokrajino in pridnega človeka" (str. 9). Prava vaja iz iskanja raznovrstnosti prilastkov! Natisnjena v 10 (kot navaja kolofon) oziroma 20 tisoč (kot piše Posavski obzornik) izvodih (morda so ta razlika 10.000 prevodi v angleščino, nemščino in italijanščino?) in namenjena promociji posavskega podeželja oziroma dežele, kot je zapisano za sklepnim sestavkom. Če torej sicer sporno delitev na urbana središča in podeželje že sprejmemo, ni jasno, od kod odločitev, da se "katalog" začne s fresko Driade, zaščitnice gozdov in božanstva dreves iz baročno posli-

kane dvorane mestnega gradu (niti o gozdarstvu niti o sadjarstvu v vsebini ni kaj dosti). In zaključni prav tako skorajda že brežiško blagovno znamko, Viteško dvorano. Kot del promocije podeželja so med drugim omenjeni še krška kapucinska knjižnica in poročna dvorana na sevniškem gradu. Če je glavni namen predstavitev posavskega podeželja, bi bilo pričakovati, da bralec izve tudi (ali predvsem) kaj o njem. A spet – o čem? O tem, kakšno je današnje vsakdanje življenje ljudi ali ohranjanje, tudi igranje prežitkov preteklega? Takih in podobnih vprašanj bi si bilo o konceptu kataloga smiselno zastaviti še več, a kaj, ko se zdi, da je najbolj pomembno, da "nekaj pač je", da "nekaj le lahko damo od sebe", ponuditi z zvečenim imenom promociji. Četudi kot posodo (vredno 6 milijonov) brez vsebine.

Ivan Kastelic

NAJ VEDO VSAJ OTROCI, KAJ JE BIL VITEZ

Na muzejski učni uri o vitezih; foto: Ivan Kastelic

Posavski muzej Brežice že tretje leto uspešno izvaja, v okviru svojega pedagoškega programa, učno uro o vitezih. Zgodba je namenjena šolarjem, starim od 7 do 12 let, in jo prilagajamo starosti vsake skupine. Govori o življenju ljudi na gradu, predvsem o damah in vitezih, njihovi vzgoji, vlogi gradov v okolju, njihovih sestavnih delih, življenju na njih ... Otroke od drugega do petega razreda devetletke se še da potegniti v zgodbo in jih je možno skozi pripoved naučiti marsikaj. Tako jim dopovedujemo, da je bilo življenje na srednjeveških gradovih v bistvu sila neprijazno, nelagodno, brez učinkovitega ogrevanja, razsvetljave in higiene. Ne le osebne higiene. Vitez na konju in v bleščečem oklepu vsekakor naredi vtis na vsakogar, kaj ne bi na otroke. Malo manj navdušenja pokažejo obiskovalci naših učnih ur ob podatku, da je bilo bojnikovovo preživetje v tistih nevarnih časih usodno odvisno od njegove fizične moči, spretnosti, iznajdljivosti in (končno tudi!) krutosti. Po načelu: "Če ne bom jaz tebe, boš ti mene!" Takratni način življenja je bil podrejen vajam v moči in spretnosti.

Fizično moč in spretnost so fantje nabirali že pri zgodnjih otroških igrah. Kasneje so tudi trdo delali. S sedmimi leti starosti so starši - plemiči poslali svojega sina v t.i. imenitno službo, kjer je postal paž. Lepega obnašanja se je učil med streženjem pri mizi, pri morebitnem pouku igranja na glasbilo in petja ter plesa. Ves ostali čas je bil namenjen usposabljanju za preživetje. Od dela v kuhinji (vrtenje raznja in trebljenje divjačine) do vojaških vaj, ki so se začele v zgodnjem otroštvu in jih ni bilo praktično nikoli konec. Deček je na tujem dvoru postal paž, čez nekaj let pa je stopil v službo kakega viteza in postal oproda (od madžarske besede oprod – ščitonosce). Delo je bilo naporno in nevarno, na njegovih ramenih je včasih visela celotna skrb za gospodarja, ki mu je služil. Če se je izkazal in je zmozel pokriti nemajhne materialne stroške, je lahko kasneje postal tudi vitez. S tem sta se njegova skrb in odgovornost samo še povečali.

Otroke skušamo med učno uro opozoriti na manj prijetne podrobnosti iz življenja v srednjeveških gradovih in v družbi, kjer sta bila

nasilje in bojaželjnost tako ukoreninjena in samoumevna, da si je bilo preprosto nujno izmisliti načelo viteštva – kot protiutež. Na koncu naše učne ure si šolarji pomerijo za njihove postave prilagojen prsni del oklepa in čelado, vzamejo v roke meč ter bodalo. Preizkusijo lahko tudi težo ščita. Otroci so pač otroci in najhitreje vzamejo za svoj, si zapomnijo predvsem junaški del zgodbe: orožje, konja, mečevanje ... Zato namenjam veliko pozornosti pomenu in obveznostim viteza bojevnikova ter pojmu viteštva. Govorimo o bojnih ranah in primitivnem, krutem načinu zdravljenja (npr.) ognjnin, o soodvisnosti od sobojevnikov. Skozi ta odnos osvetljujemo tudi potrebo po skrbi za živali, saj je vitez praviloma tudi najprej poskrbel za konja in šele nato za sebe. Pri utrjevanju snovi, v zadnjih petih minutah učne ure, se moramo prav osredotočiti na vse te elemente in na utrditev podatka, da brežiški grad ni klasična srednjeveška trdnjava. Da nima osrednjega obrambnega stolpa, da je vodni jarek zasul grof Attems, ker ni bil več potreben, in je na njegovem mestu zasadil park. Ni več vidne barbakane in rešetke na vratih ter drugih vojaških prituklin. Skratka, nekdanjo utrdbo Rann, na savski meji med Svetim rimskim cesarstvom nemškega naroda in Ogrsko-hrvaškimi kraljestvom, so naredili močno podobno dvorcu. Zaradi potrebe po varnosti skušamo omejiti pripoved o orožju in opozarjati na to, da njegova uporaba ni ne vem kakšen užitek, predvsem pa je vedno prinašala nevarnost ... Pripoved spremlja slikovno gradivo – kot ilustracija.

Otroci si seveda zapomnijo tisto, kar se njim zdi zanimivo. Žal je novi učni načrt devetletke premaknil to snov k še mlajšim otrokom. Iz nekdanjega četrtega razreda osemletke v drugi razred devetletke. S tako mladimi obiskovalci je treba delati še počasneje, omejiti število uporabljenih in obravnavanih pojmov. Še bolj kot dosedanjim učencem četrtega razreda jim sede v uho predvsem tisti del o orožju, bojih in blišču.

Zakaj se mi zdi pomembno, da bi se otroci seznanili tudi s krutostjo takratnega življenja in vsem ostalim? Zato, ker tudi odrasli vedo zelo malo o času vitezov in mešajo obdobja,

opremo, tehnološke dosežke ... Še na veliko drugega ne pomislijo. Ob tem se vselej spomnim lika Linde iz Huxleyjevega Krasnega novega sveta. Živela je tako, kot je edino znala, in druge resnice sploh ni bila sposobna dojeti, uporabiti sebi v prid. Tudi v resnici so ljudje večinoma zadovoljni že z malo znanja. Iz tega seveda izhajajo različne nelogičnosti v njihovem obnašanju in vrednotenju. Toda ljudje pač imajo pravico do neznanja, če se v nekaj nočejo poglobljati. Pri poučevanju otrok pa nosimo vsaj del odgovornosti tudi odrasli, ki to delo opravljamo in ki izbiramo tematiko.

Rdeče oblasti so nekako anatemizirale življenjski slog plemstva in vse, kar je bilo vezano nanj skozi različna zgodovinska obdobja. Tega v šolah naše mladosti preprosto ni bilo niti v obliki zgodbe. Seveda sedaj ljudem ni jasno, kam sodita kakšno orožje in oprava. To vidimo iz opazovanja prireditev, namenjenih razvedrilo ljudstva ob prireditvah po slovenskih krajih. Govorimo o raznih srednjeveških tržnicah in viteških turnirjih. Tam naj bi bila zadeva nekako usklajena z zgodovinskimi podatki. Ampak od tam ponesejo ljudje s seboj vtis, da je lahko vitez samo tisti, ki šklepeta okrog s popolnim oklepom in bolj ali manj spretno vihti velik meč. Grajske dame so se omejile na razsipanje prijaznih nasmeškov občinstvu vseprek in na privezovanje rutic svojim izbranim vitezom. Seveda se iz tega ljudstvo ne bo naučilo kaj prida o celotni zadevi. Pa bi se moralo. Ker sicer ohranja zavajajočo sliko. Ena od posledic je kar malo čudna. Zadnja leta so pripeljala v modo t.i. grajske poroke. Seveda je lahko v grajskem okolju odločilni »da« čudovito romantičen, slavnosten, razkošen ... Mladoporočenci si lahko zaželijo, da bi bil v njihovem obredu udeležen tudi gospod grof, graščak, grajska dama ali vitez in njegov oproda. Vloga teh junakov je pogosto sila nedorečena in potem nastajajo čudna protislovja. Iz graščaka, ki je moral biti pred petsto in več leti absolutni gospodar nad življenjem in smrtjo na svojem območju in zlasti v svojem gradu, pogosto naredijo kaj čudno figuro. Njegova dejanska (zgodovinska) in današnja vloga nista niti približno primerljivi. Ljudje hočejo videti v

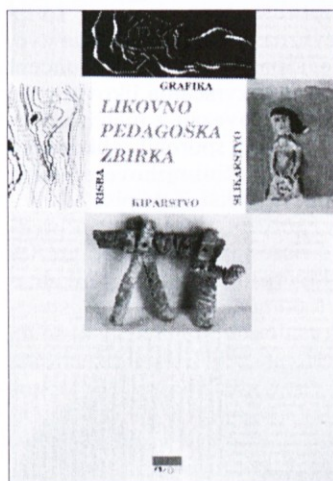
Ivan Kastelic
NAJ VEDO VSAJ OTROCI,
KAJ JE BIL VITEZ

vitezih, grajskih damah, princih in princeskah predvsem blišč in imenitnost. Pogosto jim podelijo (ali si prizamejo sami) za to potrebo plemiški naziv – vsaj grofa. Nič hudega, če gre samo za blišč. Saj poroka je dan, ko se morata mladoporočenca počutiti kraljevsko, če že ne božansko. A kako se bosta počutila, če se zavesta moči in pravic morebitnega dejanskega graščaka. Mednje je sodila, recimo tudi *ius primae noctis!* Prav je, da se ljudje zabavajo in da tisti, ki dela, tudi nekaj zasluži s tem. A

nekaj znanja tudi pripada ljudem. Kar prav je, da ga dobijo vsaj v obliki zgodbe v prvi triadi devetletke. Še več. Za naslednje šolsko leto bo kustos pedagog v Posavskem muzeju Brežice šolam ponudil tudi drugi del zgodbe o gradu in vitezh, za nekoliko starejše šolarje. Morda se bo kaj le prijelo in bodo v odrasli dobi vedeli, da bi v sobane Brežiškega gradu bolj sodili igralci ali statisti z rapirji in v (recimo) mušketerirskih (vsekakor baročnih) opravah kakor v težkih železnih oklepih.

Branko Šuster

LIKOVNOPEDAGOŠKA ZBIRKA DOLENJSKEGA MUZEJA

V prostorih Dolenjskega muzeja v Novem mestu je od 26. septembra 2003 do 26. septembra 2004 na ogled razstava Likovnopedagoška zbirka Dolenjskega muzeja. 78 slovenskih likovnih ustvarjalcev razstavlja 131 likovnih del.

Leta 1986 je pionirka likovne pedagogike pri nas, akademska slikarka Alenka Gerlovič, na občnem zboru Zveze društev slovenskih likovnih umetnikov (ZDSLU) predlagala, naj bi se strokovna organizacija zavzela za ustanovitev stalnih didaktično urejenih likovnih zbirk v vseh večjih krajih Slovenije, z izjemo Ljubljane in Maribora. V Ljubljani in v Mariboru imajo, za razliko od drugih krajev, prebivalci veliko možnosti srečevanja z originalnimi likovnimi deli. Pobuda je bila sprejeta in poslali so ponudbe vsem takratnim občinskim kulturnim skupnostim v Sloveniji. Ponudbo so sprejeli samo v Ribnici in Novem mestu, kjer je pozitiven odnos pokazal Franci Šali. Odbor pri ZDSLU, ki je po pričevanju Alenke Gerlovič deloval prostovoljno, je začel z večletnim načrtnim zbiranjem likovnih del. Dela so od avtorjev odkupili, mnogi likovniki so izbrana dela za zbirko podarili ali prodali za nizko, simbolično ceno. Pridobili so tudi dela nekaterih že umrlih pomembnih umetnikov. Zbrana dela so fotografirali, pripravili komentarje in uredili kartoteko v

dvojniku, eno za ZDSLU in drugo za Novo mesto oziroma Ribnico. Obe zbirki sta bili leta 1993 v glavnem zaključeni. V Ribnici so občasno razstavo zbranih del postavili leta 1999, vendar po mnenju Gerlovičeve ne tako, kakor je bila zamišljena, in brez kiparskih del. V Novem mestu je bil del likovnopedagoške zbirke, risbe in grafike, v tretjem nadstropju Jakčevega doma od nakupa zbirke dalje, na ogled kot stalna in po likovnopedagoških kriterijih primereno postavljena razstava. Zaradi pomanjkanja prostora so bila vsa preostala likovna dela s področja slikarstva in kiparstva deponirana. V Dolenjskem muzeju so se odločili, da bodo zbirko za eno leto v celoti predstavili javnosti v njihovem osrednjem razstavnem prostoru. Organizatorji razstave so na ogled postavili tudi manjše število likovnih del v lasti muzeja, predvsem s področja kiparstva, ki je bilo v pedagoški zbirki glede na osnovni koncept zastopano s premajhnim številom likovnih del.

Razstavljeni likovna dela so razvrščena v štiri samostojna likovna področja: risba, grafika, slikarstvo in kiparstvo. Manjkata dizajn in oblikovanje prostora, kar je lahko izziv za oblikovalce in arhitekte. Kljub temu da so v zbirki dela, ki so večinoma nastala v drugi polovici dvajsetega stoletja, bi jo s svojimi deli

lahko dopolnili predstavniki umetniških tokov zadnjih let. V muzeju razmišljajo o možnosti širjenja zbirke v prihodnosti.

V okviru ene zbirke so postavljene štiri relativno samostojne razstave v zgornjem prostoru, saj je spodnji prostor osrednjega razstavišča zaradi prostorske stiske muzeja zaseden z drugimi eksponati. Mnenja o odločitvi, da se tako veliko število likovnih del razstavi na relativno zelo omejenem prostoru, imajo različne predznake. Slabša rešitev je, da dela nekaterih pomembnih likovnih ustvarjalcev, kot je recimo Gabrijel Stupica, prostorsko niso postavljena na način, ki bi to pomembnost diskretno poudaril. Zaradi organiziranja likovnopedagoških aktivnosti v zgornjem delu razstavišča je kiparski del razstave omejen na premajhno površino. Nekateri obiskovalci so takšno postavitev razstave doživljali pozitivno. Kljub temu da so dela postavljena zelo blizu eno poleg drugega in celo eno nad drugim, niso doživljali občutka prenatrpanosti, ampak nekakšne domačnosti; kot prijetno sobivanje različnih in raznolikih likovnih sporočil v enem prostoru.

Naštevane vse avtorjev, ki imajo svoja likovna dela v zbirki, presega namen tega pisanja, a naj omenim nekatere: Zvest Apollonio, Mirsad Begić, Emerik Bernard, Janez Boljka, Bogdan Borčić, Jože Ciuha, Dragica Čadež, Zoran Didek, Alenka Gerlovič, Zdenko Huzjan, Božidar Jakac, Stane Jarm, Andrej Jemec, Tine Kos, Vladimir Lamut, Tone Lapajne, Vladimir Makuc, Miha Maleš, France Mihelič, Veno Pilon, Nikolaj Pirnat, Marij Pregelj, Milan Rijavec, Jakob Savinšek, Maksim Sedej, Hinko Smrekar, Gabrijel Stupica, Jože Tisnikar, Lujo Vodopivec, Karel Zelenko ... Dovolj za podkrepitev trditve, da je zbirka pomembna ne le regijsko, ampak tudi v slovenskem merilu.

Ob razstavi je Dolenjski muzej izdal tudi sto strani obsežno publikacijo z 19 barvnimi in množico črno-belih fotografij. V uvodnih člankih direktor muzeja Zdenko Picelj in Alenka Gerlovič pišeta o zbirki, o njenem nastajanju in pomenu. Picelj je zapisal, da publikacija, ki spremlja razstavo, ni samo običajen muzejski katalog, je neke vrste priročnik, pomaga pri vstopanju v

svet likovnega ustvarjanja.

Branko Šuster piše o zbirki kot likovni pedagog. Zbirka je namenjena širšemu krogu ljubiteljev likovne umetnosti, zlasti pa mladim in njihovim vzgojiteljem, staršem in učiteljem. Srečanje z originalnim likovnim delom je nezamenljiv dogodek, ki ga ne more nadomestiti nobena reprodukcija. Žal se v našem okolju mladi premalokrat srečujejo s kvalitetnimi likovnimi originali. Umetniško delo deluje na nas kot celota, čeprav je sestavljeno iz različnih vrednosti. Pri analizi likovnega dela se lahko pogovarjamo o vseh njegovih sestavinah: o motivu, ustvarjalcu, likovni tehniki, najvažnejša je analiza forme. Likovna dela gledamo običajno prehitro in preveč površno, v pedagoški praksi so se razvile nekatere relativno učinkovite strategije proti takšnim načinom gledanja.

Osrednji prispevek v publikaciji je umetnostni zgodovinar Luka Matijević naslovil: Risba, slikarstvo, grafika, kiparstvo. Osnovni koncept zbiranja in razvrščanja likovnih del v zbirko je povezan z materialnimi nosilci likovnih sporočil, z likovnimi materiali in načini njihove uporabe v umetniški praksi. Zato piše Matijević na zgoščen, jedrnat način predvsem o risarskih, slikarskih, grafičnih in kiparskih likovnih tehnikah; o tistih, s pomočjo katerih so ustvarjalci uresnili likovna dela, ki so na razstavi. Kataloški del publikacije sta pripravili Alenka Gerlovič in kustosinja-pedagoginja Ivana Tanko. Ob črno-beli fotografiji vsakega likovnega dela so kratki komentarji, ki niso zavezujoči, so pa lahko gledalcu in bralcu dragocena pomoč pri vstopanju v likovno delo. V zadnjem delu publikacije so kratki biografski podatki o avtorjih, ki so prispevali svoja dela v zbirko.

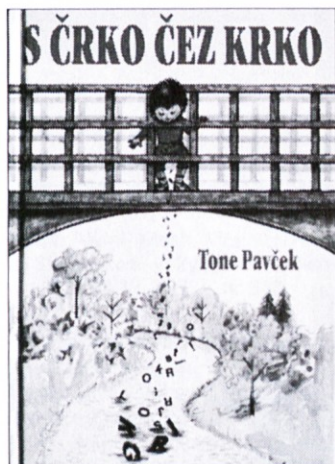
Razstava in publikacija sta vredni ogleda oziroma branja.

Po 26. septembru 2004 je usoda zbirke še negotova. Dolenjski muzej jo bo kot tematsko gostujočo razstavo ponudil zainteresiranim muzejem in sorodnim institucijam v Sloveniji. Kaj bo z zbirko, ko se bo vrnila v Novo mesto? Se bo kot rastoče drevo za stalno naselila v primerne prostore ali bo za daljši čas romala v skladišče?

Jože Zupan

S TRETJO PESNIŠKO ZBIRKO NA DOLENJSKO

Tone Pavček: S črko čez Krko. Izdala Založba Karantanija v zbirki Metuljčki, Ljubljana 2003.

»Nagovarjali so me, naj bi ne popolnoma okrogli življenjski praznik počastil z izidom knjige. Odločal sem se med zbirko esejev Čas duše, čas telesa III, pesniško zbirko za odrasle in zbirko za otroke. Ko pa sem na predvečer svojega rojstnega dne poslušal šentruperske otroke, ki so recitirali moje pesmi iz nove zbirke S črko čez Krko, sem spoznal, da sem se prav odločil. Zdaj pesmi niso več samo moje, pač pa last otrok.«

Tako je pesnik pospremil predstavitev svoje pesniške zbirke S črko čez Krko v Ljubljani prav na svoj 75. rojstni dan. Na Dolenjskem pa smo še posebej ponosni, ker se je umedila že tretja pesniška zbirka, ki jo je pesniku narekovala ljubezen do rodne Dolenjske.

Najprej je bila to pesniška zbirka MAJHEN DOBER DAN, v kateri je pesnik prvič združil pesmi za otroke in odrasle in ves izhajal iz rodnega Šentjurija pri Mirni Peči. Ob pesnikovem 70. rojstnem dnevu je izšla zbirka DOLENJSKE BLIŽINE, namenjena že bolj odraslim bralcem, a prežeta z ljubeznijo do vsega, kar se ga je dotaknilo na Dolenjskem. Obe zbirki sta izšli v Dolenjski založbi z ilustracijami pesnikovega prijatelja Lucijana Reščiča.

Tretja zbirka S ČRKO ČEZ KRKO pa je nadaljevanje vzdušja, kakršnega je pesnik ustvaril z znamenitimi MAJNICAMI, ki so izšle pred sedmimi leti. V njih je pesnik spet tak, kot ga že poznamo: človeško topel, odprt do ljudi, predvsem pa prežet z iskrivo ljubeznijo do mladega rodu. Tokrat je številne otroke poimenoval z imenom: Zala, Lara, Alma, Julian, Rok, Matija ... s tem pa ni rečeno, da se ne bi mogel poistovetiti s temi imeni sleherni otrok.

Vsa zbirka je nabita z zvočnostjo, zato deluje kot glasba. Najprej je uvodna pesem, v kateri je pesnik napovedal usodo svojih pesmi:

*Pa je do njih prišla
deklica v plavem*

in rekla začudena:

Za svoje jih vzamem.

V prvem ciklu Med majhnimi in velikimi se pesnik poigrava z otroki, ki ne marajo biti »ta mali« – nič jim ni všeč, ker imajo starejše bratce in sestrice; le-ti si lahko več dovolijo kot mlajši, ki morajo sredi najlepše televizijske oddaje iti spat. Cikel Angeli je bolj iz sveta odraslih, prežet pa je s prepričanjem, da ima vsak ob sebi svojega angela, ki ga skuša odvrniti od nesreče – včasih pa je treba imeti tudi srečo v nesreči.

Prava osvežitev je cikel Po narodnih napravljene – pesnik je poleg naslova vzel še način izpovedi, kakršen preveva v ljudskih pesmih, vendar je namesto molovskih tonov poiskal svetle, igrive tone, ki napolnijo mlada in manj mlada življenja z veseljem do življenja – je kot vulkan optimizma, ki ga živijo mladi, a se ga odrasli ne znamo nalesti.

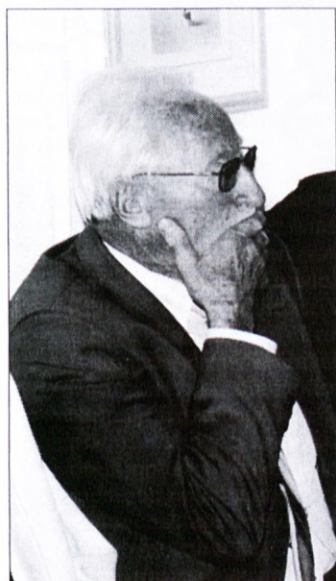
Z Majnicami je najbolj povezan poslednji cikel Ko beseda besedo najde – kot da bi pesnik najlepše trenutke življenja ponovno hotel oživiti – kot v glasbi – in jih speljati v poslednjo pesem Sreča, ki izraža vrhunec pomiritve:

*Sreča je,
ko človek sebe najde
med vsemi kažipotmi
in pride končno v skladje
kakor k dobroti.*

Pesnik je znal prisluhniti odenkom besed, melodioznost dolenjske govornice je obogatil s primerami trde in vztrajne Primorske, vmes pa odzvanja jezik mladih samo tam, kjer drugače ne more biti.

Vsa igrivost pesnikovega izražanja dobi potrditev tudi v ilustracijah, ki jih je ustvarila akademska slikarka Melita Vovk: liričnost se prepleta z igrivostjo in s hudomušnostjo, oboje pa se zlije v celoto – nekaj podobnega, kot se jima je zgodilo že na začetku ustvarjanja, ko je nastala knjiga Juri Muri v Afriki, v kateri je ilustratorica zadela lik otroka, ki se ni maral umivati.

Ne dvomimo, da mladi tudi teh

Tone Pavček na predstavitvi svoje knjige v Šentrupertu

Jože Zupan
S TRETJO PESNIŠKO ZBIRKO
NA DOLENJSKO

pesmi ne bi vzeli za svoje – glede na vitalnost, ki jo izražata tako pesnik kot ilustratorka – oba sta rojena istega leta – pa ni rečeno, da ne bo nastalo še kakšno skupno delo. Založba Karantanija, ki je izdala to delo v počastitev njenega življenj-

skega praznika, bo novo delo z veseljem objavila, četudi ne bo nobenega okroglega praznika. Praznik je že tedaj, kadar prisluhnemo Pavčkovim igrivim verzom – tudi z ilustracijami Melite Vovk.

Novoletna voščilnica iz sredine šestdesetih let prejšnjega stoletja

Božična in novoletna voščilnica iz prve polovice dvajsetega stoletja

ODMEVI IN ODZIVI
Rast 6 / 2003

Boris Golec

DOLENJSKA MESTA IN TRGI V
SREDNJEM VEKU (15)

Ob staremu vprašanju, ali je bilo **Novo mesto** resnično »novo«, in iskanju zametkov starejše tržne naselbine je eno gotovo: Novo mesto je bilo kot naselje »novo« v pravnem pomenu besede, in sicer po pravicah, ki so mu bile podeljene s privilegijem 7. aprila 1365.¹ Na Slovenskem je šlo za prvo mesto, nastalo s formalno ustanovitvijo, kakršna je v avstrijskem prostoru izpričana od zadnje četrtine 13. stoletja.² Kot protežirancem deželnega kneza se Novomeščanom ni bilo treba truditi, da bi šele pridobili temeljne attribute mesta, temveč so jim bili podarjeni skupaj z vrsto gospodarsko-fiskalnih ugodnosti, ki naj bi iz Novega mesta ustvarile središče širokih trgovinskih povezav. Privilegij nadvojvode Rudolfa je bil podeljen mestu v nastajanju, sicer pa razen dodanih gospodarskih členov po vsebini istoveten s starejšim kostanjeviškim privilegijem.³ Drugače kot v sto let mlajših ustanovnih privilegijih štirih kranjskih mest ni v njem niti besede o mestnem svetu, voljenem sodniku ter podelitvi grba in pečata.⁴ Navzlic temu je mesto leta 1365 dobilo vso potrebno pravno podlago pravega mesta.

Njegov nadaljnji razvoj je zlasti za prvega pol stoletja dokumentiran zelo fragmentarno. Iz sodnega zbora oziroma občine vseh meščanov se je kot posledica razslojitve še v 14. stoletju izločil dvanajstčlanski ožji organ, ki je razpolagal z mestnim pečatom. Leta 1400 so namreč zastavitev nepremičnin v mestnem pomirju skupaj pečatili sodnik, dvanajst zaprisežencev in vsa mestna občina (*der richter, di czwelff gesworen vnd die ganz gemain der purger daselbst*). Šlo je torej za pečatenje v lastni zadevi, za potrditev pravnega dejanja someščana v skladu »z novomeškim mestnim pravom« (*nach stat recht Ruodolffswerd*).⁵ Mestni svet namesto dvanajstije pa se prvič in odtlej dosledno navaja leta 1436 ob sorodnem pravnem dejanju – kupoprodaji posesti v samem mestu.⁶

V dobi ortenburškega gospostva (1386–1418) in oblasti Celjanov (do 1431) zlasti slabo poznamo razmerje mesta do mestnega gospoda. V zaščitni formuli prej omenjene zastavitve iz leta 1400 sicer naletimo na gospoda Novega mesta in njegovega glavarja, pri čemer ni gotovo, ali so imeli Ortenburžani posebnega glavarja za Novo mesto ali gre za njihovega uslužbenca s širšimi pristojnostmi.⁷ Glavarju moramo pripisati nadzor nad mestno upravo ter imenovanje njenih predstojnikov – sodnikov. Že prvi znani sodnik Marin se izrecno omenja kot mestni sodnik (*statrichter cze Rudolffswerd*), ko je leta 1392 poleg dveh plemičev pečatil neko zastavitveno listino.⁸ Marin je bil vsekakor meščan, kakor tudi njegov naslednik Primož Lantman, ki je v letih 1420 in 1421, v času gospostva Celjanov, izstavil dve zasebnopravni listini, v katerih se navaja že kot nekdanji sodnik (*weylent richter in der Newenstatt, weylent richter ze Rudolffswerd*).⁹

¹ Prim. Milko Kos, Ustanovitev Novega mesta, v: Novo mesto 1365–1965. Prispevki za zgodovino mesta, Maribor–Novo mesto 1969, str. 83.

² Prim. Vasilij Melik, Mesto (civitas) na Slovenskem, v: Zgodovinski časopis (ZČ) XXVI (1972), str. 312.

³ Sergij Vilfan, Novomeški mestni privilegij, v: Novo mesto 1365–1965. Prispevki za zgodovino mesta, Maribor–Novo mesto 1969, str. 92–94.

⁴ Božo Otorepec, Starejši mestni pečati in grb Novega mesta, v: istotam, str. 115.

⁵ Regest 1400 V. 1., s. I. v: France Baraga, Kapiteljski arhiv Novo mesto. Regesti listin in popis gradiva (Acta ecclesiastica Sloveniae 17), Ljubljana 1995, str. 58–59, št. 26.

⁶ Regest 1436 XI. 30., s. I. v: F. Baraga, n. d., str. 69, št. 50.

⁷ V sočasnih zaščitnih formulah kostanjeviških listin je običajno navedeno, da je mišljen glavar v Kostanjevici.

⁸ Fr.(anz) Komatar, Das Schloßarchiv in Auersperg, v: Mitteilungen des Musealvereines für Krain (MMVK) XIX (1906), str. 134, št. 258, 1392 III. 27., s. I. – Vrhovec navaja kot prvega znanega sodnika Martina Linsacka že za leto 1382 (Ivan Vrhovec, Zgodovina Novega mesta, Ljubljana 1891, str. 137). Meščan z imenom Martin Limschak se sicer omenja kot dobotnik stiškega samostana leta 1424 (Jože Mlinarič, Stiška opatija 1136–1784, Novo mesto 1995, str. 193).

⁹ F. Komatar, n. d., v: MMVK XX (1907), str. 186, št. 327, 1420 XI. 21.; str. 187, št. 329, 1421 III. 13. – Pri tem je v drugi listini omenil tudi hišo pokojnega sodnika Marina, po vsej verjetnosti onega iz leta 1392. – Vrhovec (n. d., str. 137) postavlja sodnika Primusa Landmanna v leto 1427.

¹⁰ Regest 1435 VII. 31., Graz, v: Albert von Muchar, *Geschichte des Herzogthums Steiermark, Siebenter Theil, Grätz 1864*, str. 243.

¹¹ Steiermärkisches Landesarchiv Graz (StLA), All. Urk. Reihe, No. 5807, 1442 VIII. 3., Frankfurt am Main (prepis).

¹² Arhiv Republike Slovenije (ARS), Vicedomski urad za Kranjsko (Vic. A.), šk. 101, urbar gospostva Kamnik–Stari grad 1439, vrnjen iz TLA, stara signatura Urb. 275/1, fol. 11', 19'–20.

¹³ Božo Otoresec, Zanimiva pritožba iz Novega mesta iz leta 1434, v: *Gestrinov zbornik, Ljubljana 1999*, str. 169–170.

¹⁴ Kot v op. 12.

¹⁵ V popisu deželno knežjih prihodkov 1437–1439 drugače kot pri Kostanjevici to ni eksplicitno zapisano, a se vicedom omenja v postavkah izdatkov mestnega sodišča (istotam).

¹⁶ ARS, Vic. A., šk. 96, I/54a, lit. L. XLVIII–5, urbar 1496, fol. 141; istotam, lit. L. XLVIII–1, urbar 1527, fol. 4–4'; istotam, šk. 97, I/54a, lit. L. XLVIII–6, fol. 2'.

¹⁷ Regest 1400 V. 1., s. l. v: F. Baraga, n. d., str. 58–59, št. 26.

¹⁸ Regest 1451 XI. 29., s. l. v: prav tam, str. 76, št. 73.

¹⁹ Prim. Fran Zwitter, *Starejša kranjska mesta in meščanstvo*, Ljubljana 1929, str. 28. – Po S. Vilfanu je v Ljubljani konsolidacija mestnega sveta kot organa hkrati z volitvami mestnega sveta – oboje je izpričano leta 1370 – "ustvarila tisto strukturo, ki se okr. 1390 in še mnogo pozne označuje kot "sodnik, svet in vsi meščani" (Sergij Vilfan, *Zgodovina Ljubljane do začetka 16. stoletja*, v: *Zgodovina Ljubljane*, Prispelki za monografijo, Ljubljana 1984, str. 92). Toda pojav take formulacije je v intulacijah starejši (prim. B. Otoresec, *Srednjeveški pečati*, str. 56, 70, 84) in ga pri večini mest ni moč povezati šele z voljenimi organi in razvito avtonomijo.

Razmere v Novem mestu poznamo neprimerno bolje potem, ko se je mesto leta 1431 po skoraj pol stoletja vrnilo v posest njegovih utemeljiteljev Habsburžanov. Deželni knezi so mu v naslednjem nemirnem desetletju sporov s Celjani poplačali zvestobo z izdajo dveh novih privilegijev, sejemskega leta 1435¹⁰ in potrditvenega za vse stare pravice leta 1442.¹¹ Mesto je prišlo pod upravo kranjskega vicedoma in doživelo tudi notranje upravne spremembe. Popis prihodkov in izdatkov deželno knežje posesti 1437–1439 pozna novomeško (mestno) sodišče (*judicium in Rudolfswerd*), ki sta ga upravljala dva zakupnika.¹² Med jurijevim 1437 in istim dnem 1438 je imel sodišče v zakupu za 184 funtov pfenigov meščan Mihael Mulich, izpričan kot mestni sodnik že leta 1434,¹³ nato pa naslednje leto 1438–1439 za enako vsoto »sodnik in svet«, v imenu katerih sta kranjskemu vicedomu poravnala zakupnino neka Lovre in Mikše. Medtem ko so Mulichu šteli med prejemke tudi remanenco (*mitß der remanentz*), skupaj dobrih 280 funtov, je naslednje leto govor le o zakupu sodišča (*der bestannd des gericht*). Ob tem se postavlja vprašanje, ali gre za naključje ali pa je leta 1438 v Novem mestu resnično prišlo do preobrata, tako da je vicedom opustil dotedanjo prakso prepuščanja mestnega sodstva v zakup posameznikom ter ga začel prepuščati vsakokratnemu mestnemu sodniku in svetu. Enaka sprememba se je utegnila sočasno ali že prej zgoditi v Kostanjevici, pri kateri drugače kot za Novo mesto žal ni znano, kdo je bil zakupnik sodišča v letu 1437–1438, nakar sta v tej vlogi naslednje leto nastopala mestni sodnik in svet.¹⁴ Zakupnina za mestno sodišče je šla v tridesetih letih 15. stoletja, enako kot pri Kostanjevici, neposredno v roke vicedoma.¹⁵ Na prehodu v novi vek, ko jo v vicedomskih urbarjih 1496–1527 prepoznamo kot sodnino od mestnega sodišča (*gerichtgelt, von dem statgericht*), je še vedno znašala 184 funtov pfenigov.¹⁶

Glede na povedano o Kostanjevici in Metliki je bilo torej Novo mesto edino starejše dolensko mesto, ki je ostalo neposredno podrejeno vicedomskemu uradu. Tudi novoizvoljenega sodnika mu je vseskozi potrjeval kranjski vicedom, saj mesto edino ni bilo vezano na nobeno zemljiško gospostvo. Utrditev mestne samostojnosti se je mogla odraziti tudi na drugih področjih, denimo v naslednjem primeru. Medtem ko je v času Ortenburžanov leta 1400 v zaščiteni formuli zastavne listine navedeno, da bo spore razsojal gospod Novega mesta, njegov glavar ali mestni sodnik,¹⁷ je nastopal sredi 15. stoletja v vlogi varuha pravic le še mestni sodnik sam.¹⁸

Do sedemdesetih let 15. stoletja, ko so bili povzdignjeni v mesta štirje južnokranjski trgi iz celjske dediščine, so vsa tri starejša mesta vsekakor že dosegla dovršeno mestno avtonomijo. Kot njeni glavni atributi so nastopali voljeni mestni organi na čelu s prvim funkcionarjem – mestnim sodnikom, ki so zdaj združevali agende nekdanje občine meščanov in uradnikov mestnega gospoda.¹⁹ Dvigu mestnega sodnika in sveta nad občino meščanov je sicer povsod, čeprav ne hkrati, sledila pravica, da so si meščani sami volili sodnika in ga predstavnikom mestnega gospoda samo pošiljali v potrditev, kar v srednjem veku pomeni hkrati zadnjo stopnjo emancipacije mesta navzven.

Tudi za tri mlajša mesta, ki so bila v mesta povzdignjena iz trgov v sedemdesetih letih 15. stoletja, je podelitev mestnih pravic predstavljala veliko prelomnico, saj so v pravno-upravnem pogledu čez noč doživela velik kvalitativni skok. Njihov razvoj je bil dotlej

raznolik, nato pa so se s pridobitvijo mestne avtonomije v zelo kratkem času občutno izenačila med seboj in s starejšimi mesti. Ker so se v srednjem veku večino časa razvijala kot trgi, bi jih ne nazadnje mogli obravnavati skupaj s tistimi trgi, ki so to ostali tudi v novem veku. Najprej gre torej usmeriti pozornost na trško predzgodovino teh mest-zapoznelcev, večinoma dokumentirano le z lapidarnimi podatki. Končno pa lahko v to skupino mest upravičeno prištevamo tudi Črnomelj, za katerega se je mestni status dokončno uveljavil »de facto« v procesu, trajajočem od druge polovice 14. vse do srede 16. stoletja.

Črnomelj, kot že rečeno, dolgo ni brez pridržkov veljal za mesto, česar je bilo prav gotovo nemalo krivo dejstvo, da v odločilnem času – v letih podelitev mestnih pravic štirim nekdanjim celjskim trgom – ni bil neposredno v deželno knežjih rokah, ampak v zakupu gospodov Črnomaljskih. Tudi zato je v srednjem veku zelo malo znanega o njegovem sodstvu in upravi. Prvega sodnika srečamo leta 1390 ob prodaji dvora pred Črnomljem, ko se za dvema črnomaljskima tržanoma omenja kot tretja priča »*Oswald, richter daselbst*«, glede na akterje in naravo pravnega dejanja zelo verjetno trški in ne deželski sodnik.²⁰ Črnomelj naj bi namreč po poznejših pričevanjih še v času goriškega mestnega gospostva (pred 1374) prevzel enake mestne pravice kot Metlika, ki so, povzete po kostanjeviških, vključevale tudi lastnega sodnika.²¹

Ker se za Črnomelj žal niso ohranili dokumenti domače proveniencie, s težavo sledimo njegovemu notranjemu razvoju. Leta 1457 naj bi Metličani potrdili, da ima Črnomelj od Goriških grofov in avstrijskih vojvod Habsburžanov enake pravice kot Metlika, a da so mu privilegijske listine zgorele.²² Posedovanje enakih pravic še ne pomeni, da je Črnomelj veljal za mesto, imel pa je očitno precej avtonomen položaj, kar mu je dajalo mestni značaj. Zelo verjetno je bil že v času grofov Celjskih (pred 1456) izločen iz črnomaljskega gospostva, saj je Friderik III. leta 1461 Gašperju Črnomaljskemu prodal samo trg s sodiščem in mitnico (*vnnsern marckht Tschernembl mitsamt dem gericht vnd maut daselbst*).²³ Pet let pozneje srečamo med pričami neke prodaje na prvem mestu sodnika (*richter*) Hansa Segrerja, za njim slugo gospoda Gašperja Črnomaljskega in nazadnje še pet tržanov.²⁴ Trško sodišče, ločeno od deželskega, je v tem času, kot bomo videli, izpričano le pri dveh drugih dolenskih trgih: Mokronogu (1443) in Višnji Gori (1461).

Proces preoblikovanja v mesto pri Črnomlju vsekakor še ni bil končan v času, ko so formalnopravno s povzdignitvijo nastala druga tri dolenska mesta (1471–1478). Dan po izdaji treh privilegijev Višnji Gori (1478) je namreč cesar Friderik III. pisal metliškem glavarju Pankracu Auerspergu v zvezi s pritožbo Gašperja Črnomaljskega, da je glavar kratil pašno pravico prebivalcem njegovega trga (!) Črnomelj, ki pa jih imenuje samo "Ijudje v Črnomlju" (*die lewt daselbs zu Tschernoeml*).²⁵

Medtem ko so deželni knezi Črnomelj že v začetku 15. stoletja obravnavali podobno kot Metliko in se skupaj z njo leta 1407 celo imenuje mesto, so trije trgi, povzdignjeni v mesta v letih 1471–1478, pred tem doživljali različen razvoj emancipacije od zemljiškega gospostva. Največ je pridobila Višnja Gora, ki je v tretji četrtini 15. stoletja s hitrimi koraki prehitela Mokronog.

Višnja Gora je imela vrsto mestnih atributov že pred povzdig-

²⁰ Regest 1390 II. 6., Črnomelj v: E. D. Gaston Pettenege, *Die Urkunden des Deutsch-Ordens-Centralarchives zu Wien*, I. Band (1170–1809), Leipzig 1887, str. 403, št. 1540. – Prim. B. Otorepec, *Srednjeveški pečati*, str. 49.

²¹ S. Vilfan, *Novomeški mestni*, str. 89.

²² A. Dimitz, *Geschichte Krains*, Erster Theil, Laibach 1874, str. 313. – F. Zwitter, n. d., str. 2. – B. Otorepec, *Srednjeveški pečati*, str. 49.

²³ ARS, Mikrofilmi, Listine iz HHStA, 14 D/25, 1461 IX. 4.; prepis listine: StLA, Innerösterreichische Hofkammer (I.Ö. HK), HK-Akten, 1572–IV–73.

²⁴ Regest 1466 XI. 16., Črnomelj v: E. G. Pettenege, n. d., str. 557, št. 2092.

²⁵ Regest 1478 VII. 10., Gradec v: Joseph Chmel, *Actenstücke und Briefe zur Geschichte des Hauses Habsburg im Zeitalter Maximilian's I*, Zweiter Band, Wien 1855, str. 917.

²⁶ ARS, Vic. A., šk. 101, urbar gospodstva Kamnik–Stari grad 1439, vrnjen iz TLA, stara signatura Urb. 275/1, fol. 17, 17'. – Prim. B. Otorepec, Ob 500-letnici mesta Višnja Gora, v: Zbornik občine Grosuplje X, Grosuplje 1978, str. 278–280.

²⁷ ARS, Mikrofili, Listine iz HHStA, 13 D/24, 1443 VI. 19., Dunajsko Novo mesto.

²⁸ ARS, Collectanea, fasc. 3, prepisi listin, zadevajočih župnijo Višnja Gora, protokol iz 1504–1507, pag. 33–35, 1443 V. 23., s. 1.

²⁹ Prim. B. Otorepec, Srednjeveški pečati, str. 106–107.

³⁰ B. Otorepec, Srednjeveški pečati, str. 124–125. – Prim. B. Otorepec, Ob 500-letnici, str. 261.

³¹ ARS, Zbirka listin, Kronološka serija, 1444 II. 3., Ljubljana, vidimus v: 1493 VIII. 11., Ljubljana; prepis v: StLA, I.Ö. HK–Sach, K 93/6. – Listina povzema zgornjo intitulacijo o sodniku in svetu, v nadaljevanju pa govori samo o "vnnsers marcchts vnder inwonner daselbs" ter o "vnser leute gemainlich zu Weichlsberg", podobno kot dve leti prej potrđitev privilegijev Novomeščanom: "vnnsern burgern zw Ruedolfswerde", ki se sami nedvomno niso naslavljali tako skromno (StLA, All. Urk. Reihe, No. 5807 1442 VIII. 3., Frankfurt am Main, prepis).

³² B. Otorepec, Srednjeveški pečati, str. 124. – B. Otorepec, Ob 500-letnici, str. 281. Na drugem mestu (str. 282) pravi avtor, da je bila formulacija prejemnikov kot "sodnik, svet in prebivalci" dana leta 1444 po pisarniški navadi.

³³ Npr. Gregor Gumpeler (ARS, Zbirka listin, Kronološka serija, 1409 V. 21., s.l.).

³⁴ ARS, Zbirka listin, Kronološka serija, 1444 II. 3., Ljubljana, vidimus v: 1493 VIII. 11., Ljubljana; prepis v: StLA, I.Ö. HK–Sach, K 93/6. – Prim. B. Otorepec, Ob 500-letnici, str. 281–282.

³⁵ StLA, All. Urk. Reihe, 1442 VIII. 3., Frankfurt am Main, No. 5807 (prepis).

nitvijo leta 1478, in sicer: deželnoknežjo potrđitev starih pravic, lastno sodstvo s pomirjem, voljenega sodnika in svet, trški pečat, obzidje ter kot trdno materialno podlago zakupljeno mitnino skoraj v celotnem deželskem sodišču. Vse to so bile pridobitve zadnjih nekaj desetletij, ki ne morejo prikriti deželnoknežjega načrtnega pospeševanja višnjegorskega trga. Od petih pozno nastalih kranjskih mest – treh dolenjskih, notranjskega Loža in gorenjske Radovljice – samo Višnja Gora do leta 1456 ni bila celjska, temveč že četrto stoletja habsburška, zato izdatna deželnoknežja podpora temu trgu kajpak ni bila naključna.

Ko se višnjegorski trg leta 1438 omenja v popisu deželnoknežjih prihodkov, se je od drugih dveh trgov v istem gospodstvu – Litije in Šentvida pri Stični – razlikoval le po višini dvornega činža.²⁶ Neobstoje ustanove trškega sodišča, kakršna je kmalu zatem izpričana v Mokronogu ter nekaj pozneje v Črnomlju, potrjuje poleg omenjenega popisa tudi dejstvo, da se trško sodišče ne omenja v reverzu višnjegorskega oskrbnika Gašperja Meltza, ki je leta 1443 kralju Frideriku obljubil zvesto upravljati tamkajšnji »urad (gospodstvo), sodišče in mitnico« (*des amts, gerichts vnd der mautt daselbs*).²⁷ Mesec dni prej so kot skupnost prvič izpričani višnjegorski tržani (*die erbern weisen burger vnd gemain*); ti so tržanu Mihaelu Verletu na zastavno listino pritisnili svoj pečat (*ir sigell*) poleg pečata omenjenega oskrbnika oziroma gradiščana (*burkgraff zu Weixlberg*).²⁸

Pečat, s katerim je razpolagala občina tržanov, je za kranjske razmere vsekakor posebnost, saj je srednjeveški trški pečat izpričan le še za Mokronog.²⁹ Še posebej zanimivi sta vsebina in oblika višnjegorskega pečata z napisom *pvr wexxelwerc*, ki ga B. Otorepec datira še v 14. stoletje. Na osnovi analogij od drugod postavlja zanimivo hipotezo, da je šlo prvotno za pečat posadke na gradu oziroma njene skupnosti s tržani.³⁰ V štiridesetih letih 15. stoletja je bil ta pečat pač že v posesti vodilnih tržanov, ki so kazali težnje po avtonomnem nastopanju in tudi po izločitvi ožjega trškega sveta iz občine tržanov. Leta 1444 je namreč kralj Friderik Višnji Gori izdal privilegij, za katerega so ga prosili »n. der richter, rate vnd die leut gemainlich in vnnsern margkht zu Weichlsberg«.³¹ Tedaj prvokrat omenjeni trški svet (*rat*) je bil prejkone še neformalen, četudi zagotovo voljen organ, s katerega navedbo so hoteli Višnjani povečati svojo veljavo, in tudi s sodnikom (*richter*) je mogel biti mišljen le gradiščan Gašper Meltz, saj je iz koroboracijskih formul listin, pečatenih z gradiščanovim in trškim pečatom, moč sklepati, da je gradiščan kot deželski sodnik hkrati opravljal funkcijo trškega sodnika.³² Pri pečatenju se sicer v štiridesetih in petdesetih letih sam nikoli ni naslavljaj kot trški sodnik, temveč le v svojstvu gradiščana, medtem ko so se njegovi predhodniki imenovali z dvojnim naslovom "gradiščan in deželski sodnik".³³

Vzpon višnjegorskega trga je samo še pospešila celjsko–habsburška vojna. Višnja Gora se ji je imela zahvaliti za omenjeni prvi splošni potrđitveni privilegij, ki ga je dobila leta 1444 od deželnega kneza kralja Friderika. Ta ji je potrđil vse »dotedanje svoboščine, milosti in običaje, kot so jih imeli drugi njegovi trgi na Kranjskem in v Slovenski marki«. K temu že sicer pomembnemu priznanju je pridal še pet hub pred trgov, od tega dve naseljeni in tri puste, ter Višnjanom naložil skrb za vislice, vsekakor še v deželskem in ne trškem sodišču.³⁴ Privilegij je bil podobno plačilo za lojalnost kot dve leti prej (1442) potrđitev starih pravic Novemu mestu,³⁵ vendar je v višnjegorskem

³⁶ ARS, Zbirka listin, Kronološka serija, 1461 V. 30., Gradec; prepis v: StLA, I.Ö. HK-Sach, K 93/6. – Prim. B. Otoresec, Ob 500–letnici, str. 282.

³⁷ Določilo v mestni ustanovni listini Krškega, da seže pomirje tako daleč kot njive meščanov, so slednji razlagali nekoliko po svoje, zato je moral deželni vicedom že julija 1478 osebno v Krško določiti natančne meje (J. Chmel, n. d., str. 920–921).

³⁸ ARS, Zbirka listin, Kronološka serija, 1461 X. 6., Gradec. – StLA, I.Ö. HK-Sach, K 93/6, prepis iz 16. stoletja, 1461 X. 6., Gradec.

³⁹ ARS, Zbirka listin, Kronološka serija, 1449 I. 31., s. I. – ARS, Collectanea, fasc. 3, prepisi listin, zadevajajočih župnijo Višnja Gora, pag. 35–36, 1451 II. 12., s. I.; istotam, pag. 36–37, 1453 II. 8., s. I.; istotam, pag. 37–39, 1454 VI. 21., s. I.

⁴⁰ ARS, Vic. A., šk. 71, I/40, lit. W II–10, prepis 1464 VII. 31. (ad 23. 3. 1628). – ARS, Collectanea 3, prepisi listin, zadevajajočih župnijo Višnja Gora, protokol iz 1504–1507, pag. 30–31, 1466 I. 25. – StLA, I.Ö. HK-Sach 93/6, prepis iz 16. stoletja, 1468 IX. 24., Gradec; istotam, 1469 III. 8., Judenburg.

⁴¹ ARS, Collectanea, fasc. 3, prepisi listin, zadevajajočih župnijo Višnja Gora, protokol iz 1504–1507, pag. 32–33, 1470 IV. 15.

⁴² Točen je Zwittrov ugovor (n. d., str. 3), da v primeru t. i. višnjegorske ustanovne listine z dne 9. julija 1478 manjka klasična formulacija o povzdignitvi v mesto, o sodniku, svetu in mestnem pravu.

⁴³ K.(onrad) Črnologar, Dorf St. Veit bei Sittich 1475 noch ein Markt, v: MMVK XIII (1900), str. 136.

⁴⁴ F. Zwitter, n. d., str. 3.

primeru resnično pomenil novo pridobitev. Višnja Gora namreč dotlej ni imela nikakršnih zapisanih pravic in svoboščin, ampak je trški status uživala zgolj »de facto«, kot sploh večina trgov. Odslej pa je veljala za deželnoknežji privilegiran trg, s čimer je tudi formalnopravno stopila na pot bodočih deželnoknežjih mest in se odlepila od cele vrste kranjskih trgov, ki takih privilegijev niso dobili ne prej ne pozneje.

Glede razvoja višnjegorske trške avtonomije pa upravičeno štejemo za prelomnico leto 1461, ko je cesar Friderik III. svojemu deželno-knežjemu trgu z izdajo treh privilegijev postavil solidne temelje poznejšega mesta. Tržanom in prebivalcem Višnje Gore je podelil pravico, da si smejo sami iz svojih vrst voliti sodnika, ki bo upravljal trško sodišče v mejah pomirja in bo tako kot drugi sodniki plačeval v vicedomski urad 10 funtov deželne veljave. Istega dne jim je do preklica za 110 funtov pfenigov izročil v letni zakup mitnino v Višnji Gori in celotnem deželskem sodišču razen v Suhi krajini.³⁶ Osamosvojitve trškega sodstva in njegov prenos na voljenega sodnika pa v praksi nista bila izvedljiva brez nesoglasij z gradiščanom. Tako kot pozneje pri Krškem (1477) se je sprva zdelo zadosti ohlapna formulacija o pristojnostih sodnika znotraj meja pomirja, a se je kmalu izkazalo, da bo treba njegove meje natanko določiti.³⁷ Zaradi številnih mejnih sporov so Višnjani pri cesarju že čez nekaj mesecev izposlovali privilegij z natančnim opisom meja, v katerem se prvič omenja tudi toponim Stari trg, dokaz o že izvršeni preselitvi trga na višjo lego pod grajskim hribom.³⁸

Volitve sodnika in njegova vezanost na vicedomski urad so neizpodbitno pomenile kvalitativno spremembo, saj se je dotlej šibka trška avtonomija trga osamosvojila od deželskega sodišča. Cesarjeva podelitev pravice do volitev je bila v polnem pomenu novost in ne zgolj potrditev v praksi že uveljavljenega dejanja. Kot rečeno, so še v petdesetih letih 15. stoletja pečatili listine tržani in občina, in sicer povečini skupaj z gradiščanom,³⁹ medtem ko listinsko gradivo iz šestdesetih let – neposredno po 1461 – dosledno navaja formulacijo: »sodnik in svet v Višnji Gori«. ⁴⁰ Trški svet, ki so si ga Višnjani vsekakor volili že prej in v cesarjevi listini ni omenjen, je dobil zdaj novo vsebino. Neposredno v »novo avtonomno dobo« se je prenesel tudi stari pečat, o čemer priča njegov opis v neki listini iz leta 1470.⁴¹

Voljeno trško zastopstvo, lastno sodišče s pomirjem in zakup mitnice kot gospodarska osnova so zdaj predstavljali temelje za povzdignitev trga v mesto. Toda kdaj je Višnja Gora tudi formalnopravno postala mesto? Že F. Zwitter je opozoril, da mestni ustanovni privilegij pravzaprav sploh ni ohranjen.⁴² Vendar pa o času povzdignitve v mesto kljub neobstoju ustanovne listine ne more biti dvoma. Leta 1475, ko je zadnjič omenjeno pečatenje s trškim pečatom, je bila Višnja Gora vsekakor še trg.⁴³ Mesto je nato postala najpozneje leta 1478. Dne 9. julija tega leta so bili namreč izstavljeni trije ohranjeni Friderikovi privilegiji, ki vsi omenjajo zidanje in eden od njih tudi dvig trga v mesto.⁴⁴

Omenjene tri listine govorijo sicer samo o posebnih pravicah, s katerimi je cesar obdaril mesto v pomoč pri njegovi graditvi. V gospodarskem pogledu sta bili pomembni pridobitvi pravica do pobiranja mostnega denariča in predstavitev treh letnih sejmov iz Šentvida pri Stični v Višnjo Goro. Nadalje je cesar meščane zaščitil pred posegi gosposčinskega oskrbnika, jih oprosil plačila letnega

Boris Golec
DOLENJSKA MESTA IN TRGI
V SREDNJEM VEKU

⁴⁵ Listina 1478 VII. 9., Gradec, je objavljena v: J. E. Mauring, Utemeljitev mesta Višnje Gore, v: Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko IV (1894), str. 30–32. – Regesti listin 1478 VII. 9. v: J. Chmel, n. d., str. 916. – Prim. Otošar, Ob 500-letnici, str. 283.

⁴⁶ Objava listine 1478 VII. 9., Gradec v: J. Mauring, n. d., str. 30–32.

⁴⁷ Za Višnjo Goro se je v mestnem arhivu in v prepisni obliki ohranila vrsta listin, začeti z letom 1444, kar trije dokumenti cesarske registrature pa so datirani z 9. julijem 1478 (registri v: J. Chmel, n. d., str. 916).

⁴⁸ B. Otošar, Srednjeveški pečati, str. 115. – Prim. F. Gestin, Radovljica – vas, trg in mesto do 17. stoletja, v: ZČ 45 (1991), str. 524–525.

pravica in v mestu dovolil neovirano naseljevanje podložnikov.⁴⁵ Vse temeljne mestne pravice, ki so jih drugim sočasno ustanovljenim mestom zagotavljali njihovi ustanovni privilegiji, pa je Višnja Gora dobila še kot trg v več listinah od leta 1444 dalje. Tako ne preseneča, da že uvodni del Friderikove listine leta 1478 samoumevno govori o sodniku in svetu,⁴⁶ ki ju pogrešamo v ustanovnih listinah Kočevja (1471), Krškega in notranjskega Loža (obe 1477), tedaj očitno trgov brez voljenega sodnika in trškega sveta.

Vse torej kaže, da cesar Friderik III. Višnji Gori sploh nikoli ni izdal posebne listine z ustanovno formulacijo, ker zanjo preprosto ni bilo potrebe. V prid tej tezi govori kar nekaj dejstev, predvsem dobra ohranjenost višnjegorskega listinskega gradiva iz 15. stoletja,⁴⁷ zato je komaj verjetno, da bi se povsem izgubil tako pomemben dokument, kot je svečana ustanovna listina mesta. B. Otošar je podobno domnevo izrazil v primeru Radovljice. Ker se ni ohranila listina o povzdigu radovljiškega trga v mesto, ki najverjetneje sploh nikoli ni bila izdana, je bil tu »prehod v mesto izvršen bolj "via facti" ter naknadno sankcioniran s strani deželnega kneza«.⁴⁸

*Vesele božične praznike
in srečno novo leto!*

SEPTEMBER

Avtor razstave Oto Rimele, direktor Galerije Božidarja Jakca Bojan Božič in čelistka Karmen Pečar na otvoritvi razstave v nekdanji samostanski cerkvi kostanjeviške cisterce

NOVO MESTO, 1. septembra – V Narodnem domu so odprli razstavo grafik 13 udeležencev likovne delavnice Grafika 2002 – 2003, ki jo je vodil domači diplomirani slikar Janko Orač. V kulturnem programu so člani KD Taus teater premierno zaigrali del trilogije Zgodbe z Gorjancev Velikani.

NOVO MESTO, 3. septembra – V Kulturnem centru Janeza Trdina je bila na ogled druga premiera avtorske plesne predstave Ana is the name of the Rose v izvedbi domačinov Rosane Hribar in Gregorja Luštko.

NOVO MESTO, 4. septembra – Slovensko mladinsko gledališče Ljubljana je na vrtovih Dolenjskega muzeja gostovalo s predstavo Kdo se boji Tennesseeja Williamsa?

RADEČE, 4. septembra – Samostojna likovna skupina invalidov Julija Belinc s prijatelji je povabila v kulturni dom na skupinsko likovno razstavo invalidov.

RAKOVNIK, 4. septembra – V Gostilni Javornik so na večeru orglic nastopili Viktor Premk in duo Balalajka.

SEVNICA, 4. septembra – Utrinki iz Krakovskega gozda je naslov druge samostojne razstave fotografij Jožice Mikek Veber v Lekos galeriji Ana. Na otvoritvi je spregovoril poznavalec in fotograf slovenskih gozdov Hrvoje T. Oršanič.

BRATISLAVA, 5. do 7. septembra – Trebanjske mažorete so se uspešno udeležile 5. evropskega prvenstva mažoretnih skupin.

KOČEVJE, 5. septembra – V Centru Tuš so odprli razstavo kiparskih del Tomaža Maurina.

SOTESKA, 5. septembra – Na zadnjem od koncertov Poletnih kulturnih večerov v občini Dolenjske Toplice je v Hudičevem turnu nastopila skupina Tolovaj Mataj.

KOSTANJEVICA, 6. septembra – Čelistka Karmen Pečar je pospremila otvoritev razstave Iluminacije mariborskega likovnega ustvarjalca Ota Rimeleja v nekdanji samostanski cerkvi Galerije Božidarja Jakca. O razstavi in avtorju je spregovorila direktorica Umetnostne galerije Maribor Meta Gabršek Prosenec.

LOČE PRI DOBOVI, 6. septembra – Potekalo je 6. srečanje pobratenih pihalnih orkestrov.

NOVO MESTO, 6. septembra – Novomeški poletni večeri so se zaključili s prireditvijo Noč na Krki, na kateri so nastopili: Godba sv. Ruperta iz Šentruperta, Društvo harmonikarjev Mirna Peč in drugi.

VESELA GORA, 6. septembra – Na 2. prireditvi S pesmijo na Veselo Goro so se predstavili šentruperški vinogradniški pevski zbor, moška pevška zborna društva vinogradnikov Čatež in Emila Adamiča iz Mokronoga, Fantje z vasi iz Škocjana ter Trobenški drotarji iz Artič. S pevsko nitjo je prireditev povezoval Damjan Zupančič.

OBČICE PRI DOLENJSKIH TOPLICAH, 7. septembra – Koroška deželna poslanka Dietlinde Kreuzer je odprla kulturni dom Društva kočevarjev staroselcev.

ŠMARJE-SAP, 7. septembra – V okviru prireditev v počastitev 500-letnice šolstva v Šmarju je na srečanju najboljših pritrkovalcev nastopilo več kot 25 ekip iz vse Slovenije, tudi z Dolenjske.

VESELA GORA, 7. septembra – Novomeški prošt g. Jožef Lap je blagoslovil obnovljene in restavrirane stare Goeblove orgle iz leta 1751 v prenovljeni podružnični cerkvi sv. Frančiška Ksaverja. Nastopili so: domači cerkveni pevci, dekliška skupina Cantamus, šentruperška in mengeška godba, Milko Bizjak na orglah in sopranistka Pija Brodnik.

ZILJE, 7. septembra – Odprli so razstavo slikarja samouka Staneta Lozarja

z naslovom Mlini na Kolpi umirajo.

BRESTANICA, 9. septembra – Interpretacije narave v umetnosti s tekstilijami je naslov razstave umetniških instalacij, s katero se je na gradu Rajhenburg predstavila Urška Jekler. V kulturnem programu so nastopili: kitarski duo Ornela Urbanč in Samo Štajner, klarinetistka Sabina Mirtič ter Ana Rostohar in Marija Kalčič Mirtič z branjem poezije.

ŠMARJEŠKE TOPLICE, 9. septembra – Ob Dnevh Občine Žužemberk v Zdravilišču so odprli slikarsko razstavo Društva likovnih samorastnikov Suha krajina.

NOVO MESTO, 10. septembra – V počastitev 50-letnice slikarja, kiparja in ilustratorja Jožeta Kumra iz Dolenjskih Toplic so v Kulturnem centru Janeza Trdine ob zvokih džezovskega duo saksofonista Igorja Lumperta in basista Nikole Matošiča odprli razstavo njemu ljubih del. Uprizorili so tudi Partljičevo monokomedijo Čistilka Marija.

KARLOVEC, 11. septembra – Dvajset članov KUD Artoteka Bela krajina je s svojimi deli gostovalo na Hrvaškem. Odzvali so se povabilu Društva likovnih avtorjev Karlovec.

KRŠKO, 11. septembra – V Galeriji Krško so na ogled postavili slikarsko razstavo oljnih slik Golobi svobodne umetnice Karen Soklič iz Ljubljane. Otvoritev je popestril kantavtor Peter Dirnbek, o razstavi pa je spregovorila Katja Ceglar.

BREŽICE, 12. septembra – Tako smo se predstavili na tujem in na tekmovanjih je bil naslov koncerta domačih društev in skupina na dvorišču brežiškega gradu.

ČRNOMELJ, 12. septembra – V Špeličevi hiši so odprli razstavo likovnih del mladih avtorjev, ki so nastala v avgustovski likovni delavnici.

HROVAČA, 12. septembra – Na Škrabčevi domačiji je potekal večer z dobitnikom Veronikine nagrade za poezijo 2003, Milanom Deklevo.

KOČEVJE, 12. septembra – V Centru Tuš so odprli razstavo del kiparja samouka Tomaža Maurina iz Želnj.

NOVO MESTO, 12. septembra – V okviru Novomeškega glasbenega festivala je v Evangelijski cerkvi potekal koncert kljunastih flavt. – V knjigarni Goga je potekal večer s hrvaškim pisateljem Robertom Perišičem.

PODSREDA, 12. septembra – Na gradu so odprli razstavo risb Veliki čuvaj akademskega kiparja Mirsada Begića.

SEVNICA, 12. septembra – Vanja Ivankovič na flauti je pospremila otvoritev razstave sevnške likovne kolonije Arspekta 4 v galeriji gradu. O ustvarjalcih je spregovoril prof. Alojz Konec, na flauto pa je zaigrala Nija Androjna.

NOVO MESTO, 13. septembra – Na glasbenem večeru v Knjigarni Goga sta na večeru šansona in džeza nastopila Aleš Hadalin in Uršula Ramovš.

SOTESKA, 13. septembra – V Hudičevem turnu so odprli razstavo del domačega akademskega slikarja Jožeta Kumra, ki so jo pripravili ob njegovem srečanju z Abrahamom. Otvoritev je pospremil koncert džezovske glasbe izvajalcev saksofonista Aleša Suše in pianista Roka Lopatiča. Z umetnikom se je pogovarjala Barbara Barbič Jakše.

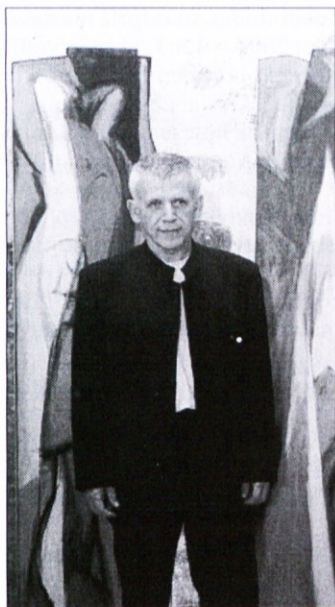
PRESKA, 14. septembra – Na dvorišču hiše Hrovatovih je potekalo srečanje ljudskih pevcev ter odprtje razstave osebnih in poslovnih daril ter starih stenskih ur.

BREŽICE, 17. septembra – V kinu je potekal zaključek Slovenskega knjižnega kviza 2003, v katerem so sodelovali učenci osmih osnovnih šol brežiške občine. Nastopila je igralka Lucija Čirovič.

JESENICE, 17. septembra – V stavbi Acronija je razstavljal novomeški likovni ustvarjalec Jože Kotar.

KOSTANJEVICA, 19. septembra – V Lamutovem likovnem salonu so odprli razstavo Risarski dnevnik Božidarja Jakca. Spregovoril je največji poznaval Jakčeve umetnosti, dr. Milček Komelj. Otvoritev je popestrila novomeška violinistka Maja Bevc.

MALA LOKA, 19.–20. septembra – Na gradu je potekala likovna

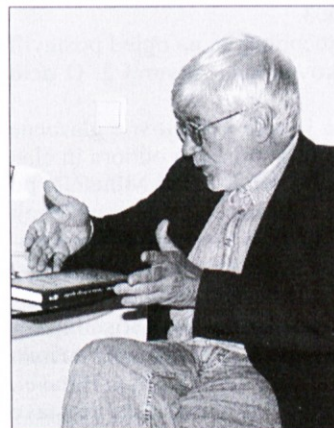
Akademski slikar Jože Kumer

Karen Soklič v Galeriji Krško

Slavka Kristan in Miki Muster, "oče" Zvitorepca in drugih stripovskih junakov, na prireditvi slovenskega knjižnega kviza v Novem mestu

Janko Lorenci na literarnem večeru v Knjigarni Goga v Novem mestu

delavnica za romske otroke, pripravili pa so tudi glasbeno delavnico, na kateri so se udeleženci pod vodstvom Robija Ovna učili igranja na didžeridu.

SEVNICA, 19. septembra – Na zaključku Sevniškega grajskega poletja sta v kulturni dvorani gasilskega doma nastopila Big band Zagorje s pevko Nevo Marn in Big Band Sevnica s pevko Jadranko Juras.

ŠMARJEŠKE TOPLICE, 19. septembra – Šestnajst likovnikov je sodelovalo na slikarski koloniji na temo Kapljica vode, nastala dela pa so postavili na ogled v avli hotela. Vodja kolonije je bila Jelka Kupec.

KOSTANJEVICA, 20. septembra – Na dvorišču Galerije Božidarja Jakca je bilo mogoče prisluhniti koncertu Josipe Lisac.

NOVA ŠTIFTA, 20. septembra – V cerkvi je bil koncert Godalnega kvarteta na godalih mojstra Jožeta Šobarja iz Ribnice.

ŠMARJETA, 20. septembra – Na zadnjem koncertu Novomeškega glasbenega festivala 2003 je v župnijski cerkvi nastopila harfistka Sofia Ristič.

TREBNJE, 20. septembra – V kulturnem domu je bila na ogled glasbeno-plesna predstava Mavrični most.

ŽUŽEMBERK, 20. septembra – Povabili so v grajsko klet na zaključek Poletnih grajskih prireditev z večerom petja, poezije in slik. Nastopili so: domače ljudske pevke, pesnik Jurij Marussig, ljudski pevci iz Sromelj in drugi, slikar Jože Kumer pa je pripravil razstavo svojih del.

NOVO MESTO, 22. septembra – Violinistki Petra Božič in Šejla Mujič sta popestrili odprtje razstave akvarelov akademskega slikarja Đorda Petroviča v Galeriji Krka. O umetniku je spregovorila umetnostna zgodovinarica Tatjana Pregl Kobe. – Gost zaključne prireditve letošnjega slovenskega knjižnega kviza za reševalce iz šestih dolenjskih občin na Oddelku za mladino Knjižnice Mirana Jarca je bil Miki Muster, avtor priljubljenih stripov o Zvitorepcu.

KRŠKO, 24. septembra – Na Slomškov dan je Janja Blatnik iz Leskovca povabila na prireditev v Dvorano v parku, na kateri so predstavili monografijo o ljudski pesnici in slikarki Kati Turk. Večer so obogatili ljudski pevci Roženkravt in leskovški Lovski zbor.

LESKOVEC, 24. septembra – Literarna sekcija KD Leskovec je v klubu Polc pripravila tematski multimedijški kulturni dogodek Lešniki, na katerem so z glasbo, plesom in literaturo predstavili kulturno podobo Južne Amerike.

NOVO MESTO, 24. septembra – V Dolenjskem muzeju so odprli razstavo del hrvaškega akademskega kiparja Damirja Mataušića. Umetnika je predstavil mag. Enes Quien, duo flavtistke Jožice Cvelbar in kitarista Dušana Pavleniča pa je poskrbel za prijetno vzdušje.

ČATEŽ, 25.–28. septembra – V domu Čebelica je potekal seminar za tolkala. Mentorja sta bila Zlatko Kaučič in Nino Mureškič.

SEVNICA, 25. septembra – V Galeriji Ana Lekos so predstavili knjigo pravljič Kristalna kraljica in njen dvor Jožice Mikek.

ŠENTRUPERT, 25. septembra – Na OŠ dr. Pavla Lunačka je potekalo medobmočno srečanje starejših pesnikov in pisateljev – seniorjev. O splošnih značilnostih pisanja starejših je spregovoril prof. Ivan Gregorčič, pesmi in odlomke del so brali avtorji sami ali jih je interpretirala prof. Simona Koščak, dogodek pa je popestrila pesem Trebanjskega okteta.

NOVO MESTO, 26. septembra – V Dolenjskem muzeju so odprli likovnopedagoško zbirko, edino te vrste v Sloveniji. Zajema 131 del 78 priznanih slovenskih likovnih umetnikov. Pobudo zanjo je pred 17 leti dala slikarka in likovna pedagoginja Alenka Gerlovič. – Na literarnem večeru v Knjigarni Goga je nastopil pisatelj Janko Lorenci, s katerim se je pogovarjala Brigita Judež.

BREŽICE, 27. septembra – V Glasbeni šoli je potekalo medobmočno srečanje ljudskih pevcev in godcev Dolenjske, Bele krajine in Posavja.

CELJE, 27. septembra – Na 6. festivalu slovenskega filma je bil najuspešnejši film režiserja Damjana Kozoleta Rezervni deli, ki je prejel več nagrad. Snemali so ga v Krškem, Brežicah in okolici.

DRAGOMLJA VAS, 27. septembra – KUD Kokošec je organiziralo

SEPTEMBER

promenadni koncert Metliške mestne godbe na pihala, nastop domačih recitatork ter humorista Janeza Vrničarja – Luigija.

TREBNJE, 27. septembra – V Ciku je bilo mogoče prisluhniti koncertu tradicionalne afriške glasbe z bobnarsko skupino Afirbafir.

VRBOV LOG, 27. septembra – V okviru Dnevov evropske kulturne dediščine, letos posvečene arheologiji, je krška območna izpostava Javnega sklada RS za kulturne dejavnosti pripravila niz prireditev, povezanih z bližnjim prazgodovinskim najdiščem Ajdovska jama: otvoritev jame, predavanje o najdišču, koncert slovenskih ljudskih pesmi v izvedbi Ljobe Jenče in fotografsko razstavo v Hramu Vrbov Log. Te dni je bil na arheološkem najdišču Drnovo pri Krškem, kjer izkopavanja še potekajo, možen ogled pod strokovnim vodstvom.

DOLENJA VAS, 28. septembra – V gasilskem domu so se na samostojnem celovečernem koncertu predstavili ljudski pevci zbora Ajda, ki deluje v okviru tamkajšnjega Kulturnega društva Žarek.

ŠENTRUPERT, 28. septembra – S črko čez Krko je naslov nove pesniške zbirke Toneta Pavčka, ki so jo v organizaciji Bralnega društva za Dolenjsko, Belo krajino in Posavje, Založbe Karantanija in šentruperške osnovne šole predstavili v OŠ dr. Pavla Lunačka. V kulturnem programu so nastopili: pevka Ljoba Jenče, učenci trebanjske glasbene šole s pianistko Damjano Zupan in učenci šentruperške osnovne šole, k posebnemu vzdušju pa je pripomogel pesnik Pavček.

BRESTANICA, 30. septembra – V Gostišču Dular so odprli likovno razstavo tetraplegika Željka Vertlja.

ČRNOMELJ, septembra – ZIK – Knjižnica Črnomelj je povabila na zaključno prireditev slovenskega knjižnega kviza, ki se ga je udeležilo preko tristo učencev šestih belokranjskih osnovnih šol.

NOVO MESTO, septembra – Sestala se je delovna skupina za pripravo slovesnosti in spremljajočih dogodkov ob stoletnici smrti Janeza Trdine.

OKTOBER

Beatriz Tomšič Čerkez na svoji razstavi v Krškem

NOVO MESTO, 1. oktobra – V klubu LokalPatriot so odprli prvi del mednarodne razstave Fotografska izkušnja 2003.

BRESTANICA, 2. oktobra – Na gradu Rajhenburg so na ogled postavili študijsko razstavo del osmih udeležencev likovne šole Akvarel 2. O delu šole je spregovorila mentorica Jožica Medle.

KOSTANJEVICA, 2. oktobra – Dolenjska je bila v Svetovne glasbene dneve, katerih predsednik in umetniški vodja programskega odbora in član organizacijskega odbora je skladatelj in glasbeni kritik Pavel Mihelčič, po rodu iz Novega mesta, vključena s koncertom kvarteta Tartini v nekdanji samostanski cerkvi kostanjeviške cisterce. Skupščina Mednarodnega združenja za sodobno glasbo je za častnega člana razglasila svetovno uveljavljenega skladatelja Vinka Globokarja, čigar rod izvira iz Žužemberka.

KRŠKO, 2. oktobra – V Dvorani v parku so odprli razstavo del argentinsko-slovenske umetnice Beatriz Tomšič Čerkez. Avtorico je predstavila Alenka Černelič Krošelj, z glasbo pa je dogajanje popestril violinist Boštjan Piltaver.

SEVNICA, 2. oktobra – Parada klovnov je naslov fotografske razstave Sebastjana Popelarja, ki so jo odprli v Lekosovi galeriji Ana.

BREŽICE, 3. oktobra – V glasbeni šoli so se s koncertom predstavili glasbeniki umetniki s konservatorija iz Ostrave na Češkem.

ČRNOMELJ, 3. oktobra – V Zavodu za izobraževanje in kulturo so na ogled postavili skupinsko fotografsko razstavo Bela krajina.

MALA LOKA, 3. oktobra – Na gradu je potekala tridnevna gledališka delavnica v organizaciji Zavoda za spodbujanje ustvarjalnosti Arti. Vodila jo je režiserka gledališke skupine Grad Teater Trebnje Ana Rokvič.

NOVO MESTO, 3. oktobra – Nova koncertna sezona v klubu LokalPatriot se je pričela z nastopom dueta Slon in Sadež. – Vrtec Metka je pripravil slikarski dan z umetniki Jankom Oračem, Marjanom Maznikom in Natašo Mirtič.

OKTOBER

ŠENTRUPERT, 3. oktobra – S koncertom sopranistke Vere Žilinove, klasičnim pianistom Michaelom Lukašem in džežovskim pianistom ter trobentačem Vlastimilom Šmido se je v farni cerkvi zaključil niz prireditev v okviru Podobe Slovenije.

VELIKE LAŠČE, 3. oktobra – Gost prvega večera druge sezone kulturnih večerov Na Trubarjevini v čast domovini je bil Niko Grafenauer.

CRAWLEY, 4. do 5. oktobra – Na 9. evropskem prvenstvu Združenja zveze mažoretne in twirl tehnike v Angliji so uspešno sodelovale tudi kočevske in ribniške mažorete. Kočevske, skupina A-cicibani, so postale celo evropske prvakinje.

KRŠKO, 4. oktobra – V kulturnem domu je potekal koncert Orkestra slovenske vojske v spomin na Jožeta Privška z različnimi solisti ter New swing kvartetom.

NOVO MESTO, 7. oktobra – Dolenjska jesen je naslov razstave akademskega slikarja Jožeta Kumra iz Dolenjskih Toplic, ki so jo odprli v restavraciji Splošne bolnišnice. Umetnika je predstavil Jožef Matijević, za glasbene vložke pa je na otvoritvi poskrbela citrarka Laura Martinčič.

ZAGREB, 7. oktobra – V Galeriji Gradec so odprli razstavo Grafike in slike 1980/2003 Bogdana Borčiča.

BREŽICE, 9. oktobra – V glasbeni šoli se je s koncertom predstavila pianistka Sabina Zelič Lovrenović.

NOVO MESTO, 9. oktobra – Moje življenje je naslov knjige Antonije Ivanež, ki so jo predstavili v Knjižnici Mirana Jarca. Pogovor, ki ga je vodila Jadranka Zupančič, je s petjem dopolnila Marija Jerele. – V klub LokalPatriot je Založba Goga povabila na literarni večer s pisateljem Mihom Mazzinijem, s katerim se je pogovarjala Brigita Judež.

TREBNJE, 9. oktobra – V piceriji Kamra je potekal večer s pesnikom in glasbenikom Andražem Poličem. Z gostom se je pogovarjala Klavdija Kotar.

BREŽICE, 10. oktobra – V viteški dvorani Brežiškega gradu je nastopil pevski zbor KUD Brežice in tamburaški orkester KUD Artiče. Koncert, posvečen zborovodkinji in glasbenici Elizabeti Križanič, ki s pesmijo deluje že dve desetletji, so ponovili tudi v artiški dvorani.

LESKOVEC PRI KRŠKEM, 11. oktobra – Na literarno-glasbenem večeru v organizaciji domačega kulturnega društva so nastopili: vokalna skupina Valvasor, trobilni sekstet Gasilske godbe na pihala Loče in člani društvene literarne sekcije.

METLIKA, 11. oktobra – Vokalna skupina Lan je bila gostja koncerta Mestne godbe Metlika v župnijski cerkvi sv. Nikolaja.

NOVO MESTO, 11. oktobra – Trio 3-Yo je v klubu LokalPatriot predstavil avtorski projekt kitarista Marka Mozetiča.

NOVO MESTO, 12. oktobra – Ob otvoritvi orgelske šole, katere pobudnika sta Aleš Makovac in Matej Burger, so v frančiškanski cerkvi na koncertu nastopili združeni pevski zbori in priložnostni orkester.

Koncert ob otvoritvi orgelske šole v Novem mestu

Tubistka Velvet Brown na koncertu v Kulturnem centru Janeza Trdine v Novem mestu

NOVO MESTO, 14. oktobra – V Kulturnem centru Janeza Trdine je gostoval zbor Carmina slovenica.

KRŠKO, 15. oktobra – V kulturnem domu so odprli razstavo unikatnih kristalnih izdelkov Rogaška Dekor Kozje, slik Jožeta Božička, stilnega pohištva sevniškega Stillesa, ročne embalaže Esteta Kozje ter svetil Luminusa iz Slovenske Bistrice.

BRESTANICA, 16. oktobra – V gostišču Dular ob ribniku Mačkoveci so odprli razstavo del udeležencev likovne kolonije Svet med Bohorjem in Gorjanci. O razstavi je spregovorila predsednica društva Oko Simona Dučar.

KOČEVJE, 16. oktobra – Zanimivo je bilo prisluhniti pogovoru z Manco Košir v kavarni.

NOVO MESTO, 16. oktobra – V prostorih Glasbene šole Marjana Kozine se je v organizaciji Pihalnega orkestra Krka pričela prva Godbomanija, kvalitetno izobraževanje mladih glasbenikov, tokrat z gostjo, svetovno priznana solistko, pedagoginjo in dirigentko, prof. tube in baritona Velvet Brown. – V Knjigarni Mladinska knjiga je potekala knjižna čajanka za dedke in babice Knjige niso moje prijateljice. – V Knjižnici Mirana Jarca so predstavili strokovno knjigo Nevarna prepoved Janeza Pezlja.

KRŠKO, 17. oktobra – Dramska skupina KD Leskovec pod režiserskim vodstvom Rastislava Florjančiča je povabila v kulturni dom na ogled igre Direktorjev rojstni dan, predstavo pa so ponovili še na drugih odrih.

NOVO MESTO, 17. oktobra – V Kulturnem centru Janeza Trdine je potekal dobrodelni koncert za obnovo Narodnega doma s Pihalnim orkestrom Krka in s solistko Velvet Brown.

BREŽICE, 18. oktobra – Mešani pevski zbor Viva pod vodstvom Simone Rožman Strnad je v Brežiškem gradu pripravil letni, jubilejni, že 10. koncert.

DOLENJSKE TOPLICE, 18. oktobra – KUD Vesel Teater je povabil na ogled gledališke predstave Bosa v parku v prostore osnovne šole.

KOČEVJE, 18. oktobra – V Hotelu Valentin je Peter Frangeš proslavil 40-letnico glasbenega ustvarjanja.

TREBNJE, 18. oktobra – Trebanjska godba je povabila na dan odprtih vrat. – V kulturnem domu je potekala komedija Burka o jezičnem dohtarju v izvedbi Špas teatra.

VELIKE LAŠČE, 18. oktobra – V Levstikovem domu so na koncertu izbranih pesmi Jakoba Ježa nastopili: otroški in mladinski pevski zbor OŠ Primoža Trubarja ter mešani pevski zbor KUD Primož Trubar.

KRŠKO, 19. oktobra – V klubu Milka MC je bil koncert Big Banda Krško s pevko Tjašo Fabjančič.

NOVO MESTO, 19. oktobra – 25 izbranih skupin iz vse Slovenije in ena iz avstrijske Koroške se je udeležilo pritrkovskega tekmovanja v kapiteljski cerkvi, ki ga je organiziralo Pitrkovoško društvo Dolenjske in Bele krajine.

BREŽICE, 20. oktobra – Mokrišče Cola – neizkoriščena možnost je naslov fotografske razstave, ki sta jo v galeriji Nove Ljubljanske banke pripravili brežiško turistično društvo in občina. Nastopili so učenci glasbene šole.

NOVO MESTO, 20. oktobra – V klubu LokalPatriot so odprli drug del razstave Fotografska izkušnja 2003. – V Knjigarni Goga so na ogled postavili razstavo likovnih izdelkov otrok na letovanju Rdečega križa 2003.

OTOČEC, 20. oktobra – Pričelo se je tridnevno strokovno posvetovanje Zveze bibliotekarskih društev Slovenije v soorganizaciji Društva knjižničarjev Dolenjske, Posavja in Bele krajine, tema pa je bila vizija razvoja knjižničarstva v Sloveniji. Podelili so Čopove diplome in priznanja ter nagrade Kalanovega sklada.

BREŽICE, 21. oktobra – V stari mestni hiši so na ogled postavili razstavo risb in skic arhitektov, katerih dela so bila predstavljena v reviji Oris.

NOVO MESTO, 22. oktobra – Šentjernejski oktet, tenorist Miloš Genorio, harmonikar Janez Goršič in citrarka Laura Martinčič so popestrili otvoritev razstave del, nastalih na kiparski koloniji Tretja razežnost, odprti na prostem pred novo stavbo VŠUP. O delih, ki so letos avgusta nastajala na vrtu stanovanjske hiše družine Škof, je spregovoril Jožef Matijevič.

OKTOBER

BREŽICE, 23. oktobra – Podobe žlahtne dežele je naslov medobmočne likovne razstave Dolenjske, Bele krajine in Posavja, ki so jo odprli v galeriji Posavskega muzeja. – Potujoče gledališče Kranjski komedijanti je v Mladinskem centru uprizorilo lutkovno predstavo Lajnarjev cirkus.

LJUBLJANA, 23. oktobra – Element ogenj je tematski naslov razstave novjših del novomeškega slikarja Jožeta Kotarja v Petrolovi galeriji Kocka.

NOVO MESTO, 23. oktobra – V Galeriji Krka so na ogled postavili razstavo del akademskih slikark Huiqin Wang in Zore Stančič, ki jih je predstavila umetnostna zgodovinarica Petra Lovšin. Otvoritveno slovesnost je popestrila Lili Jovanovič s prikazom starodavne borilne veščine taijiqian.

RIBNICA, 23. oktobra – V Miklovi hiši so odprli razstavo Moje mesto – moj kraj, ki so jo pripravili učenci štirih slovenskih šol, poimenovanih po dr. Francetu Prešernu.

SEVNICA, 23. oktobra – Prvi koncert ansambla Terra folk v Sevnici.

TREBNJE, 23. oktobra – V Domu starejših občanov so nastopili ženski vokalni kvintet Spev ter učenci podružnične šole Šmihel pri Žužemberku.

CERKLJE OB KRKI, 24. oktobra – V galeriji vojašnice so odprli razstavo razglednic Pozdravi s Kranjske avtorice zgodovinarke Vlaste Dejak.

ČRMOŠNJICE, 24. do 26. oktobra – V okviru občinskega praznika je v Domu Lipa v Črmošnjicah potekalo 17. slikarsko srečanje ter enodnevna 4. mala slikarska delavnica. Razstavo so ob koncu postavili na ogled v Taborski hiši v Semiču.

JANKOVIČI PRI ADLEŠIČIH, 24. oktobra – Na domačiji Raztresen so odprli razstavo del z likovne delavnice Rim 2003. Spregovoril je predsednik KUD Artoteka Bela krajina Jožef Vrščaj, v kulturnem programu sta nastopila mešani pevski zbor Jevnica in ansambel Tihožitje.

KOČEVJE, 24. oktobra – V klubu Sing Sing se je na večeru glasbe in poezije pesnica Romana Novak poslovlila od udejstvovanja na lokalni sceni.

NOVO MESTO, 24. oktobra – S črko čez Krko je naslov nove knjige Toneta Pavčka, ki so jo predstavili v Narodnem domu. Z gostom se je pogovarjala Slavka Kristan. – Na odru Doma kulture so zaživel velikani iz Trdinovih bajk in povesti o Gorjancih v dramski priredbi Sama Dražumeriča in izvedbi Taus Teatra.

SEMIČ, 24. oktobra – V kulturnem domu je potekala revija pevskih zborov društev upokojencev Dolenjske.

STARI TRG OB KOLPI, 24. oktobra – V osnovni šoli so na ogled postavili razstavo del 22. ekstempora mladih likovnikov Bele krajine.

GORENJE PONIKVE, 25. oktobra – Gostja 4. dobredelnega plesa Lions kluba Trebnje je bila prvakinja ljubljanske Opere, sopranistka Vilma Bukovec, s katero je klepetal prof. Jože Zupan.

Pihalni orkester DKD Svoboda Senovo na svečanem koncertu

Vse fotografije v Kroniki: Milan Markelj

KRONIKA
Rast 6 / 2003

SENOVO, 25. oktobra – Ob 75-letnici obstoja Pihalnega orkestra DKD Svoboda je bil v Domu 14. divizije mednarodni koncert pihalnih orkestrrov, na katerega so povabili tudi pobratene godbenike iz nemškega mesta Burgau in prijateljski pihalni orkester Danbožič na Češkem.

OKTOBER

ŠENTVID PRI STIČNI, 25. oktobra – Tradicionalni zborovodski seminar za zborovodje je v OŠ Ferda Vesela vodil prof. Igor Švara.

ŠKOCJAN, 25. oktobra – V gostilni Luzar je potekalo tradicionalno srečanje pevskih skupin in registov Škočjanska jesen.

RIVA DEL GARDA, 26. do 29. oktobra – Mešani pevski zbor Novo mesto pod vodstvom prof. Jožice Prus je na tradicionalnem bienalnem mednarodnem tekmovanju In Canto sul Garda v konkurenci 36 zborov iz 20 držav v tekmovalni kategoriji sakralne glasbe za mešane zборе osvojil zlato diplomo.

Mešani pevski zbor Novo mesto med nastopom na prireditvi To smo mi v Novem mestu

TREBNJE, 27. do 28. oktobra – Potekale so lončarske delavnice.

KRŠKO, 28. oktobra – Elizabeta in Dragutin Križanič sta v Galeriji Krško z glasbo pospremila otvoritev razstave del treh hrvaških likovnih ustvarjalcev: Nevenke Arbanas, Antona Vrlića in Petra Barišića.

KRŠKO, 29. oktobra – Pevka Jasna Bilušić je ob spremljavi pianista Dinka Appelta v kulturnem domu izvedla večer šansonov Edith Piaf.

KOČEVJE, 30. oktobra – V Šeškovem domu je bil ob dnevu reformacije koncert skupine Bakle in pevskega zbora Evangelijske cerkve Novo mesto. Slavnostni govornik je bil pastor dr. Danijel Brkić.

KOSTANJEVICA, 30. oktobra – Akademsko slikarka Nataša Mirtič je v Galeriji Božidarja Jakca vodila likovno ustvarjalnico.

NOVO MESTO, 30. oktobra – A še rišete? je naslov razstave izbranih karikatur in ilustracij znanega in priljubljenega karikaturlista, ilustratorja in urednika Boža Kosa v Galeriji Krka.

VELIKE LAŠČE, 30. oktobra – V domu krajanov so odprli razstavo 6. območnega srečanja likovnih del samorastnikov.

NOVO MESTO, 31. oktobra – V klubu LokalPatriot je bil džez koncert Jure Pukl Virus Quinteta.

RAŠICA PRI VELIKIH LAŠČAH, 31. oktobra – Dan reformacije so na Trubarjevi domačiji proslavili s prireditvijo, ko je zbrane nagovoril predsednik Slovenskega protestantskega društva Primož Trubar Viktor Žakelj, sledil pa je koncert Ljubljanskega godalnega kvarteta.

BREŽICE, oktobra - Učenci glasbene šole so na mednarodnem tekmovanju Guiliano Pecar in na mednarodnem natečaju mesta Gorica dosegli lepe uspehe.

LJUBLJANA, oktobra – V Kinoteki so premierno prikazali najnovejši dokumentarni film Meje mojega sveta, ki ga je posnel Boris Petkovič, filmski samorastnik, ki je del otroštva in mladosti preživel v Novem mestu.

NOVO MESTO, oktobra – Pri založbi Erro je izšla deseta knjižica anekdot in prigod Srečno, smeh Slavka Dokla. – Glasbeni abonma Kulturnega centra Janeza Trdine se je pričel s koncertom pevskega zbora Carmina slovenica.

NOVO MESTO, oktobra – Pri Založbi Goga so izšle tri knjižne novosti: prvi celoviti pregled književnosti starega Rima Pierra Grimala Latinska knjiženost, roman Zlatka Topčiča Mora in delo angleškega pisca Brucea Chatwina Poti pesmi.

TREBNJE, oktobra – Gledališki seminar je vodila gledališka igralka Alenka Vidrih.

RAST
RAST
RAST

**REVIJA ZA LITERATURO, KULTURO
IN DRUŽBENA VPRAŠANJA**
Letnik XIV., leto 2003, št. 6 (90)

ISSN 0353-6750, UDK 050 (497.4)

- IZDAJATELJICA:** Mestna občina Novo mesto, zanjo župan mag. Boštjan Kovačič
- SOIZDAJATELJICE:** Občine Črnomelj, Dolenjske Toplice, Mirna Peč, Semič, Šentjernej, Škocjan, Trebnje in Žužemberk
- SVET REVIJE:** Predsednica sveta: Staša Vovk (Mestna občina Novo mesto), člani: Rudolf Cerkovnik (Žužemberk), Anica Jakša (Semič), Ksenija Khalil (Črnomelj), Cvetka Klobučar (Škocjan), Jože Kumer (Dolenjske Toplice), Milan Rman (Trebnje), Ida Zagorc (Šentjernej),
- UREDNIŠTVO:** Milan Markelj (odgovorni urednik), Nataša Petrov (namestnica odgovornega urednika), Ivan Gregorčič (Literatura), Marinka Dražumerič (Kultura), Marko Koščak (Družbena vprašanja), Tomaž Koncilija (Odmevi in odzivi), Janko Orač (likovni urednik)
- NASLOV UREDNIŠTVA
IN TAJNIŠTVA:** Mestna občina Novo mesto, Novi trg 6, 8000 Novo mesto, s pripisom: za revijo Rast, tel.: (07) 39-39-105 in (07)39-39-253, faks: (07) 39-39-208, elektronska pošta: rast@infotehna.si
- TAJNIK REVIJE:** Franc Zaman
- LEKTOR:** Peter Štefančič
- NAROČNINA:** Podračun Mestne občine Novo mesto, št. 01285-0100015234, s pripisom: za revijo Rast
Letna naročnina za fizične osebe je 4.500 SIT, za pravne osebe 7.500 SIT. Ta številka stane v prosti prodaji 1.000 SIT
Odpovedi so možne samo v začetku koledarskega leta.
- PRISPEVKI:** Rokopise sprejemajo tajnik revije in uredniki. Nenaročenih rokopisov in drugih gradiv ne vračamo. Želeno je, da so prispevki napisani z računalnikom, stiskani v dveh izvodih na eni strani papirja in s širokim razmikom (30 vrst na stran). Zapisi na računalniški disketi naj bodo shranjeni v formatu MS Word.
- NAKLADA:** 500 izvodov
- TISK:** Tiskarna Novo mesto
- Na podlagi Zakona o davku na dodano vrednost (Uradni list RS, št. 89/98) je revija uvrščena med proizvode, za katere se obračunava davek na dodano vrednost po stopnji 8,5 odst.
- Izhaja dvomesečno
- Izid te številke so podprli: Mestna občina Novo mesto, Upravna enota Novo mesto, Krka, tovarna zdravil, d. o. o, Novo mesto, Infotehna in občine soizdajateljice

E.A. VIX G. Assou

J. opce 2002

*Vesele božične praznike ter srečno novo leto vsem
sodelavcem, naročnikom in bralcem revije Rast!*

Uredništvo

SODELAVCI TE ŠTEVILKE

Tone BLATNIK, univ. dipl. inž. stroj. , Novo mesto

Katja CEGLAR, univ. dipl. umetnostna zgodovinarica in univ. dipl. sociologinja kulture, kustosinja v Galeriji Božidarja Jakca, Kostanjevica na Krki

Marijan DOVIČ, prof. primerjalne književnosti, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU Ljubljana, Novo mesto

Boris GOLEC, doc., dr., znanstveni sodelavec na Zgodovinskem inštitutu M. Kosa ZRC SAZU Ljubljana, Ljubljana

Stane GRANDA, dr. zgodovinskih znanosti, zgodovinar ZRC SAZU, Ljubljana

Mateja HABINC, mag. etnologije in kulturne antropologije, mlada raziskovalka, Filozofska fakulteta Ljubljana, Ljubljana

Janko JARC, (1903 – 1995), zgodovinar, muzealec

Ivan KASTELIC, univ. dipl. novinar, kustos, pedagog, Posavski muzej Brežice, Krško

Marjanca KOČEVAR, pesnica, Novo mesto

Marko KOŠČAK, dr. znanosti s področja geografije, vodja projekta Po poteh dediščine Dolenjske in Bele krajine, Trebnje

Slavka LOŽAR, muzejska uslužbenka, etnološka raziskovalka, Novo mesto

Zvezdana MAJHEN, dipl. psihologinja in samostojna ustvarjalka na področju kulture, Ljubljana, Ljubljana

Milan MARKELJ, novinar, urednik, Novo mesto

Janez MENART, akademik, pesnik, prevajalec, urednik in dramaturg, Ljubljana

Lidija MURN, univ. dipl. novinarica, Dolenjski list Novo mesto, Novo mesto

Silva NOVLJAN, dr. bibliotekarstva, svetovalka Državne matične službe za knjižničarstvo v NUK, Ljubljana

Stane PEČEK, glasbenik, Mokronog

Darja PEPERKO GOLOB, prof. slovenskega in ruskega jezika ter književnosti, bibliotekarka, vodja oddelka Posebne zbirke Boga Komelja v Knjižnici Mirana Jarca Novo mesto, Novo mesto

Neža SIMČIČ, dipl. dramska igralka, članica SNG Drama Ljubljana, Ljubljana

Branko ŠUSTER, šolski in likovni pedagog, OŠ Grm Novo mesto, Novo mesto

Ludvik TONČIČ, prof. geografije in zgodovine, kustos za novejšo zgodovino v Dolenjskem muzeju Novo mesto, Novo mesto

Jože ZUPAN, prof., kulturni delavec iz Šentruperta

82
RAST 2003

200701983,6

COBISS e

KNJANICA M. JARCA
DOMOVINSKI SREDIŠČE

RAST – DECEMBER 2003

MESTNA OBČINA NOVO MESTO